Зелені Карпати

1-2 2002

MAGAZINE ZELENY KARPATY

Зелені Карпати

ПРОБЛЕМИ ЗАКАРПАТТЯ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

2002 року відбулися дві практичні конференції, на яких детально і всебічно розглядалися проблеми довкілля цієї області. Одна з них – "Вплив руйнівних та зсувних процесів на функціонування інженерних мереж" – проходила 25-28 лютого в м. Ужгороді й була організована обласною й міською держадміністраціями, облуправлінням екології та природних ресурсів, НПЦ "Економіка. Наука. Техніка" товариства "Знання", Міністерством з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерством екології та природних ресурсів, НАНУ, Всеукраїнським благодійним фондом "Геоеко-XXI сторіччя" та його відділенням, а також за участю КМУ, Мінпалива та енергетики, Мінпраці та соціальної політики, Мінтранспорту, Держнафтогазпрому, Комітету з питань екологічної політики ВР України, Держводгоспу, Держлісгоспу, УжНУ та ін.

Ще одна практична конференція "Ресурси природних вод Карпатського регіону" за участі провідних вчених України, Польщі, Чехії, Норвегії та Молдови пройшла у Львові.

Улітку 2001 року делегація біосферного резервату "Рьон" (Німеччина) гостювала у Карпатському біосферному заповіднику: ознайомилася з діяльністю цієї установи, побувала в лісництвах, на найпопулярніших екотуристичних маршрутах, піднялася на найвищу вершину України гору Говерлу, відвідала наукові лабораторії, музей екології гір тощо. Ця поїздка німецьких екологів стала початком плідної співпраці у створенні українського та німецького резерватів, відкрила нову сторінку міжнародного співробітництва у галузі охорони та використання унікальних екосистем, обміну досвідом роботи із втілення сталого розвитку на цих територіях.

А нещодавно делегація Карпатського біосферного заповідника на запрошення дирекції резервату "Рьон" відвідала Німеччину. 2с.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENI KARPATY

2002, № 1–2 (15-16)

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЕКОЛОГІЧНИЙ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований 1994 року. Виходить раз на квартал.

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство екології та природних ресурсів України.
Видавці: Карпатський біосферний заповідник, Державне управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області.

Реєстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: **Бедей М.І.** (науковий редактор), **Варга Ференц** (Угорщина), **Волощук Іван** (Словаччина), **Волощук І.І.** (заступник головного редактора), **Голубець М.А., Денисюк Зігмунд** (Польща), **Комендар В.І., Коржик В.І., Кухта В.В.** (перший заступник головного редактора), **Кравців В.С., Леоненко В.Б., Негря І.П., Парпан В.І., Покиньчереда В.Ф., Побережник Й.Й., Стеценко М.П., Стойко С.М., Теличко Ф.Ф., Трибун П.А., Черепаня В.Й.** (відповідальний секретар).

Набір і верстка – Юречко Г.С.

Віддруковано в Ужгородській міській друкарні.
88005, Україна, м. Ужгород, вул. Руська, 13.
Замовлення № 270. Тираж 1000 прим.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
директор Карпатського біосферного заповідника,

Іван ВОЛОЩУК,
член Національної спілки журналістів України

НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Біосферний резерват "Рьон" (Німеччина) розташований у центрі країни в однойменному гірському масиві і займає 185 тисяч гектарів на федеральних землях Баварії, Гессена та Тюрінгії. На цих територіях проживає 130 тисяч чоловік. Вся робота адміністрації з охорони біорізноманіття названих природних комплексів, взаємодія з органами влади, фермерами, громадськими об'єднаннями і місцевим населенням здійснюється у рамках проекту сталого розвитку. Це дає можливість на сучасному рівні регулювати природокористування та запроваджувати природоохоронні заходи на цих землях.

Тільки-но ми перетнули кордон цієї країни, як в очі кинулася продуманість у господарюванні, впорядкованість осель тамтешнього населення. Сільськогосподарські угіддя, фермерські господарства старанно доглянуті, зелені пасовища розбиті на загони, огороджені електропастухами, на яких випасається велика кількість худоби. Гордість Німеччини – автодороги. Вони акуратно заасфальтовані, розмічені, навіть у ліси та поля веде асфальтівка, придорожні смуги скрізь викошені...

Знайомство з німецьким резерватом "Рьон" розпочалося в центральному офісі у м. Ваеркуппе, який до 1991 року належав військовому відомству країни. Неподалік на вершині гори стояла потужна радіолокаційна станція, яка стежила за об'єктами колишнього Радянського Союзу (аж до Уралу). Тепер ця база передана адміністрації біосферного резервату та спортивному товариству, де молодь займається планерним та аеропланерним спортом.

Директор резервату доктор Генріх Гес розповів про діяльність цієї природоохоронної установи, акцентуючи особливу увагу на ролі адміністрації у місцевому розвитку.

Колись цю землю називали "Buchonia" (Буковина) через букові ліси, але протягом останнього століття вони були вирубані. Тепер ландшафтів первинного стану тут немає, отож робиться все можливе, щоб відновити їх, бодай наблизити до того, як вони виглядали в далекому минулому. Тому майбутнє цих охоронних територій планується не зверху до низу, а навпаки. Це спонукає тамтешніх людей брати участь у перетворенні цього краю. "Рьон", як і Карпатський біосферний заповідник, втілює програму сталого розвитку. І дуже важливо, коли населення підтримує цей шлях відродження регіону.

ДІЛОВІ КОНТАКТИ

Директор неодноразово наголошував, що Німеччина давно відмовилася від суцільних вирубок лісу, чого не скажеш про Карпати. Це дає можливість не лише економічно грамотно господарювати, одержувати добрі прибутки, але й на науковій основі відновлювати природні за складом букові ліси, вилучаючи монокультури смереки, які не властиві для цієї території.

Тісний зв'язок резервату з населенням, громадськими об'єднаннями, а їх лише на землі Гессен – 18, дає можливість регулювати й розвивати господарювання в рамках сталого використання земель. Зокрема, після створення резервату в 1991 році постала проблема відтоку сільського населення в міста, а поля, які знаходяться в горах, нікому стало обробляти. Тоді ж вирішено допомогти людям, виробити таку форму господарювання, щоб їм було вигідно тут жити. Це і фінансова підтримка держави, підготовка законодавчих актів, які спрямували б газдування на цій землі в найприродніше русло. Тому у цих горах віддали перевагу виробництву екологічно чистих продуктів харчування. На це були спрямовані податкові пільги, фінансова підтримка уряду. Колись тут випасалося до 200 тисяч овець, а до 1985 року залишилося їх лише 500 голів. Сприятливі економічні умови, велика роз'яснювальна робота дали можливість підвищити ціни на овече м'ясо з 4 марок до 12. Зріс попит на високоякісну екологічно чисту продукцію, а отже, стало вигідно її виробляти. Тепер кількість овець збільшилась до 5 тисяч голів.

Не все гаразд було і в садівництві. Споживач надавав перевагу бананам та іншим заморським продуктам. Тому вирощування місцевих яблук стало невигідним. Вивчивши проблему, тут організували переробку фруктів, і екологічно чисті напої стали в пошані, зріс попит на них. Цьому допомір спеціальний проект з вирощування давніх сортів червоних яблук та грамотний маркетинг. Зап-

рацювало об'єднання "Червоне яблуко", і справа налагодилася.

Ще один приклад: форелеве господарство передали у приватні руки, і зараз щороку тут вирощують 20 тонн форелі, реалізуючи на місці. Гострою проблемою було і виробництво меблів. Оскільки пішла мода на меблі із світлих тонів бука, що призвело до вирубування молодих дерев, то адміністрація резервату реалізувала програму для виготовлення меблів із деревини бука віком понад 120 років, яка, як вважалося раніше, втратила свою комерційну привабливість через темний колір. Маркетингове вивчення і реклама нових конструкцій і дизайн сприяли підвищенню попиту саме на вироби із темнішої деревини.

Проекти, які входять у програму сталого розвитку, фінансова підтримка з боку резервату, держави посередництвом грантів підвели з колін й інші галузі. Зокрема, такою є програма "Біо", в якій беруть участь десять процентів фермерів резервату (зі всієї Німеччини – менше трьох процентів).

Усі ці заходи стали доброю підтримкою власникам, а одночасно допомогли зберегти природу.

Особливо повчальною була поїздка до однієї з комунальних ділянок Баварського лісу, яка займає 1 700 гектарів. Цікаво, що щороку тут заготовляється близько 6–7 тисяч кубометрів деревини. Цей ліс перебуває у власності громади, яка найняла висококваліфікованого лісника Г.Бернда. Він один відповідає за весь комплекс робіт – від охорони до заготівлі та реалізації продукції.

Зауважимо, що заготівля деревини тут повністю механізована. Одна звалювальна машина фінського виробництва на колісному ході (вартість її – близько 200 тисяч марок) за зміну заготовляє до 60 кубометрів деревини. За допомогою цієї машини іде валка дерева, обрізка гілок, розкрижування на необхідний асортимент. Обслуговує її одна людина. Техніка окуповується протягом року, а, основне, не наносить шкоди лісу: не знищується підріст, сусідні дерева й рослинність, яка прижилася під кронами дерев. Таку б техніку в Карпати! Це не тільки велика економічна і екологічна вигода, але й шлях до розумного господарювання в лісах нашого краю. Ще одна особливість роботи лісників – економний та екологічний підхід до проблем лісозаготівлі. «Наприклад, щоб зрубати дерево дуба, якому 250 років, – говорить наш гід, – я довго обмірковую цей крок, вивчаю попит на деревину, лише потім приймаю рішення».

Це питання регулюється таким чином, щоб було економічно вигідно реалізувати деревину, а одночасно не нашкодити природі. Дерева фаутні та дупласті, як правило, не вирубують, бо саме вони служать місцем проживання для багатьох видів птахів та комах. Отже, оберігаючи ці дерева, тут дбають про збереження біологічного розмаїття. І це надзвичайно розумно, адже пошкоджена деревина не має належної якості, а отже, і ціни. Тому вирубка такої деревини є збитковою і екологічно шкідливою.

Такий принцип господарювання і в інших лісах. Ми відвідали державну лісову дирекцію компанії "Hessen Forest". Це підприємство самостійно приймає рішення, яке чітко визначено законодавством. Земля Гессен розділена на 88 лісових районів, у віданні яких 900 тисяч га лісів, 40% – державних, 35% – громадських, інші – приватні. Так історично склалося, що зелене багатство краю має трьох власників.

Директор компанії доктор Гельмут Асмутат супроводжував нашу делегацію на одну з ділянок лісу поблизу міста Шлітц, розповів, що господарювання тут базується на економічно й екологічно виважених принципах, чіткій законодавчій базі. Самовільні рубки, інші лісові порушення тут немислимі. Гарантом цього є висока професійність лісівників, законослухняність всіх, хто працює тут чи відвідує ліси з метою відпочинку.

Розмова про лісове господарювання продовжувалася й у філіалі

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

• **Постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 року у складі Міністерства екології та природних ресурсів утворено Державну екологічну інспекцію на базі Головної державної екологічної інспекції та Державну службу заповідної справи на базі Головного управління національних природних парків і заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, які ліквідувалися.**

• **Постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 року затверджено Положення про Державну службу заповідної справи у складі Мінекології та природних ресурсів України.**

• **Генеральна Асамблея ООН, посилаючись на резолюцію Економічної та Соціальної Ради та на відповідне положення Порядку денного на XXI сторіччя про сталий розвиток гірських районів, оголосила 2002 рік Міжнародним роком гір та Міжнародним роком екотуризму.**

• **Голова Закарпатської обласної держадміністрації Г.Москаль видав Розпорядження "Про проведення міжнародної науково-практичної конференції "Гори і люди".**

Розпорядженням підтримано ініціативу Карпатського біосферного заповідника щодо проведення у вересні 2002 року в м.Рахів міжнародної науково-практичної конференції "Гори і люди", затверджено організаційний комітет та заходи з проведення цього зібрання.

• **Міністром екології та природних ресурсів України С.І.Курикіним на виконання Закону України "Про природно-заповідний фонд України" видано наказ № 294 від 3 серпня 2001 року про затвердження нового "Положення про Карпатський біосферний заповідник".**

• **Відбулася перша європейська регіональна нарада Тваринного комітету Конференції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES).**

• **На запрошення Міністерства охорони навколишнього середо-**

резервату в Тюрінгії. Знову переконалися у глибоких знаннях, відданості справі, доброзичливості лісівників, які тут працюють.

– У нашому лісництві – 30 тисяч гектарів букових насаджень, на яких за екологічними принципами ведеться господарювання, – каже заступник керівництва дирекції офісу в Тюрінгії Клаус Дрослер. – Після об'єднання Німеччини змінилися принципи господарювання на цій території, заборонили в першу чергу суцільні рубки. Форми діяльності диктує попит на деревину й екологічно безпечні технології. Заготівля лісу не є головною формою. Навіть приватники запрошують нас узяти під свою опіку ліс, бо впевнені, що дії будуть грамотними, а дерева ще довго будуть радувати всіх, хто ступить під ці зелені шати.

Німецькі колеги показали нам і тисовий ліс, який є гордістю резервату. Це природне зростання "вічного дерева" – 350 дерев тису ягідного (з 1934 року знаходиться під охороною). Відповідальний за ці природні ресурси Ленке Ральф розповів про різні експерименти на цій площі з метою природнього поновлення тису ягідного. Із-за великої популяції оленів, які поїдають підріст, доводиться окремі ділянки загороджувати. Ведеться постійний моніторинг.

Де б ми не зайшли в ліс, вражає впорядкованість територій. За деревами тут бачать не лише економічну вигоду, а, скоріше, рекреаційну, наукову цінність, завдання збереження біорізноманіття.

У "Порядку денному на XXI століття", який схвалений на конференції глав 179 держав світу в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, підкреслено, що сталий розвиток – це такий соціально-економічний процес, який забезпечує високу якість довкілля та здорову економіку всіх народів світу, а також нинішні потреби без загрози спроможностям майбутніх поколінь задовільняти свої власні потреби. І дуже важливо, що ці концептуальні положення не на словах, а на ділі реалізуються в межах біосферного резервату "Рьон".

Це ще раз конкретно продемонстрували нам на території Шафтштайн. Тут абсолютно заповідна територія 127 гектарів, а з 1992 року тут утворено ще 10 таких ділянок, площею близько 800 га. Ми пройшли туристичною стежкою на вершину цього масиву (у перекладі – "овеча гора"), звідки відкривається прекрасна панорама, зокрема на комуну Еренбург–Вюстензакт, де мешкає близько однієї тисячі жителів.

Заступник директора біосферного резервату Евальд Сауер розповів про конкретну модель місцевого розвитку території, яка входить до резервату. В основу покладено те, що це надзвичайно унікальна місцина, куди приходять тисячі екскурсантів відпочити та помилуватися вулканічними розсипами, ознайомитись з науковими дослідженнями й одержати сертифікат відвідування цього маршруту. І люди залюбки щодня сюди приходять, щоб торкнутися серцем краси, пройтися стежкою до вершини, помилуватися краєвидом.

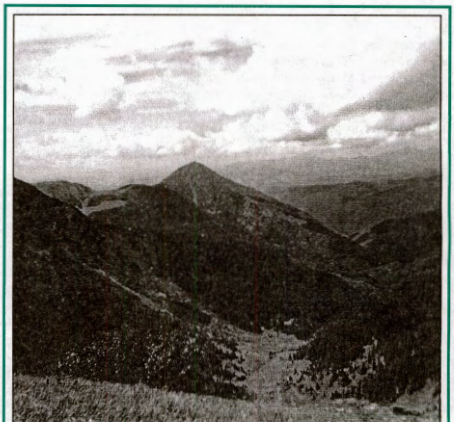
Базальтові скелі тут ще молоді, їм усього близько 6 мільйонів років. А навколо зростає характерний для цього регіону мішаний ліс з бука, ясена, ільма та смереки. Улітку тут спека (тепло акумулюють скелі), а взимку – навпаки – дуже холодно.

– Непросто було домогтися, щоб громади перейшли до державного підпорядкування, тобто до резервату, – сказав Сауер. – Але при допомозі людей і держави ця проблема була вирішена.

Жителі комуни, до складу якої входять ще сім населених пунктів, в основному працюють у місті Фульді, що розташоване поблизу.

Ми допомогли мешканцям комуни, – підкреслив Сауер, – прийняти такий план дій, який сприяв би розвитку села і оберігав традиційне господарювання. Додатково була надана допомога держави, гранти, підтримка Євросоюзу. До речі, Німеччина адресує значні кошти в цю міжнародну організацію.

Власністю комуни є 300 га сільськогосподарських угідь та 800 га лісу. Утримуються тут 300 голів великої рогатої худоби та одна тисяча овець, при цьому випас худоби у

лісі не допускається. Всі пасовища акуратно загороджені електропастухами. Дуже повчальним є те, яким чином адміністрація резервату оберігає біорізноманіття гірських лук та уникає ерозійних процесів. Це питання теж регулюється економічними важелями. Тим фермерам, які випасають на одному гектарі не більше двох овець, виплачується грошова винагорода. Тому є зацікавленість не збільшувати поголів'я, а отже, оберігати екосистему.

У всіх населених пунктах, що входять до складу біосферного резервату, велика увага приділяється вирішенню соціальних питань. Окремі проекти присвячені наданню соціальної допомоги одиноким та перестарілим. Для них створюються спеціальні центри соціальної роботи, клуби за інтересами тощо.

У невеликих селах діють тирічні школи. Далі діти навчаються в інших школах та в гімназіях. Доставка дітей до школи здійснюється щоденно спеціальними автобусами.

У селі є приватні лікар і стоматолог, а спеціалізована медична допомога надається в межах 5–10 хвилин вертолітними бригадами з міської лікарні.

Тут же в селі пропонує свої послуги дитячий садок, який (згідно з законом) мають відвідувати всі діти, що досягли тирічного віку. Вони повинні здобувати ази освіти, естетики, культури поведінки тощо. Плата – 60 дойчмарок. Обов'язкова освіта – 9 класів.

Однак ліси для тамтешніх громадян – не тільки національне багатство, яке вони дбайливо бережуть і примножують, але велика зона відпочинку й насолоди.

Українська делегація під час перебування в Німеччині гостювала у фермерських господарствах, на заводах з виготовлення соків, спиртів, мінеральної води, пивзаводі, солекопальні, в окремих сім'ях, які займаються власним бізнесом, культурологічних центрах, музеях природи, офісах неурядових організацій, які знаходяться в зоні діяльності резервату.

До слова, програма "Біо" сприяла іміджу виготовлення екологічно чистих напоїв. Ми побували на одному з таких потужних підприємств з випуску різних мінеральних вод і безалкогольних напоїв. За один день завод, де працює всього 250 чоловік, виготовляє до 1,2 млн. пляшок 60 видів продукції. Все це – з місцевої сировини, лише незначна частина – із привозної. Підприємство реалізує продукцію в радіусі 200 км, а попит на неї зростає. Такі підприємства стали запорукою сталого розвитку регіону, оскільки вони орієнтовані на місцеву сировину та споживача.

Відвідування українською делегацією біосферного резервату "Рьон" було надзвичайно корисним, адже за кілька днів вдалося ознайомитися з величезним досвідом ФРН і, зокрема резервату, в запровадженні на своїй території такого господарювання, що сприяє його сталому розвитку. Чимало ідей, які пройшли випробування часом у Німеччині, можуть і повинні знайти запровадження в Україні. В першу чергу, у галузі ведення лісового господарства, організації сільського господарства, особливо із виробництва екологічно чистих продуктів харчування. Чимало вартого уваги запримічено і в сфері рекреації та освітньо-виховної роботи, збереження окремих видів і угруповань, охорони унікальних куточків дикої природи у поєднанні з місцевим розвитком територій тощо.

Завершальна розмова відбулася під час вечора українсько-німецької дружби у місті Танн. Тут було обговорено шляхи взаємовигідної співпраці між біосферним резерватом "Рьон" та Карпатським біосферним заповідником, підписано угоду про науково-технічне співробітництво.

Дні, проведені в Німеччині, стали доброю школою вивчення досвіду запровадження програми сталого розвитку. А щоб наш візит був цікавим, чимало зусиль доклав заступник директора резервату "Рьон" Евальд Сауер.

вища та ядерної безпеки Німеччини з 12 по 16 листопада 2001 року делегація України брала участь у семінарі для наукових та адміністративних органів Конференції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) та у Першому регіональному європейському засіданні Тваринного комітету CITES, які проходили у Бонні (Німеччина).

У нараді взяли участь представники 35 країн, неурядових організацій, Європейської комісії, Секретаріату CITES.

- **14-16 грудня 2001 року в Києві відбулася Друга Всеукраїнська конференція екологічної громадськості "Екологічна політика та впровадження принципів сталого розвитку в Україні: участь громадськості".**

На конференції затверджена резолюція, Положення "Про щорічну Всеукраїнську конференцію екологічної громадськості", Звернення громадських організацій до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України щодо включення питання екологічних прав людини до порядку денного Самміту – 2002 у Йоганесбурзі та деякі інші.

- **Наприкінці листопада 2001 року в Брюсселі в рамках зустрічей Міністрів, відповідальних за стан навколишнього середовища у Дунайсько-Чорноморському регіоні, відбулися переговори між Міністром екології та природних ресурсів України Сергієм Курикіним і Комісаром з питань екології Європейської комісії Марго Вольстром. Мова йшла, зокрема, про створення робочої групи, впровадження Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу. Обговорено також питання тісної взаємодії України та країн-членів ЄС в рамках роботи Конференції сторін Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату та питань участі ЄС в реалізації природоохоронних програм в Чорноморському та Дунайському регіонах.**

У ході переговорів було підписано Декларацію міністрів щодо спільних дій у сфері захисту природних ресурсів у регіоні, укладено меморандум про взаєморозуміння між Дунайською і Чорноморською комісіями ЄС, створено постійну Дунайсько-Чорноморську робочу групу (Dablas Task Forse) для забезпечення належного рівня міжнародної природоохоронної взаємодії в регіоні.

• **З 29 жовтня по 10 листопада 2001 року в м. Марракеш (Марокко) проходила 7-а Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. На вечірньому засіданні 7 листопада сегменту високого рівня 7-ї Конференції виступив керівник делегації України Міністр екології та природних ресурсів України С.І.Курикін. Він зазначив, що делегація прибула на Конференцію готовою до конструктивних переговорів з метою досягнення реальних результатів, що буде сприяти вступу в силу Кіотського протоколу в найближчому майбутньому, здійсненим суттєвого внеску до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку. Керівник української делегації провів двосторонні зустрічі і переговори з Міністром Фінляндії Састу Хассі, Федеральним Міністром з навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини Юргеном Тріттіном, виконавчим секретарем Конвенції ООН боротьби зі спустелюванням Гамою Арба Діалло, Комісаром Європейської Комісії Марго Вольстром.**

• **У Женеві (Швейцарія) 24-25 вересня 2001 року на регіональній нараді прийнята Заява Міністрів щодо підготовки до всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку, яка відбудеться в Йоганесбурзі (Південна Америка) у вересні 2002 року.**

• **Указом Президента України від 19 грудня 2001 року № 1234/2001 створено на території Маневицького району Волинської області Черемський природний заповідник, підпорядкований Державному комітету лісового господарства України.**

Цей Указ було підготовлено на виконання Указу Президента України від 24.04.1998 року № 374/98 "Про резервування цінних природних територій для наступного заповідника" та Рамсарівської конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів.

Черемський природний заповідник створено з метою збереження в природному стані типових та унікальних для Західного Полісся природних комплексів з усією сукупністю компонентів, вивчення природних екосистем, що сприятиме збереженню генофонду рідкісних, ендемічних і реліктових видів і тварин.

Так назвав моє рідне містечко над Тисою О.Гончар в повісті "Бригантина" (К.: "Веселка", 1982. – С. 240).

Розташований в географічному центрі Європи, оточений найвищими вершинами Карпатських гір, вкритих древніми пралісами, опісяний стрімкими потоками, що тут звуться зворами, бурхливими річками, Рахів (Рахівщина загалом) є цінною перлиною не лише Закарпаття, але й всієї України. Небаченої краси краєвиди, цілюще повітря, буркути (мінеральні джерела) – це ті цінності, що манять до себе. Саме тому мала би стати Закарпатська Гуцульщина однією з найпотужніших оздоровчо-рекреаційних зон. Мала б, але... Як завжди – оте "але". Скільки раз про це мовилося і мовиться з різних високих (і не дуже) трибун, та далі розмов справа не йде. І пояснення, теж як завжди, знаходяться: цього не вистачає, оте – неможливе, інше – нереальне, а цього взагалі не може бути. Слухаєш, слухаєш і не можеш взяти в тямку: чому немає, чому нереальне, чому не може бути?

Здається, все так просто: збудувати на мальовничих галявинах чи на березі річок, зворів будиночки в гуцульському стилі з нашим же смерек та клинь, які "поцілували" за кордон (і це все реально було!), порушивши екологію краю, влаштувати всі необхідні зручності, запросити фахівців оздоровниральної справи, доступ, зробити відповідну рекламу – ось і маєш курортно-туристичну базу. Збудувати в горах дороги – теж справа можлива. І поплинли б тоді доляри та марки, фунти та франки, рублі та ті ще якісь інші валюти до нашого Рахова, до Закарпаття, до України. Та й наша рідна гривня закружляла б тут, як дівчина в танку!

Та що поробиш, коли це лише мрія і, мабуть, це довго залишатиметься мрією...

Якось мені довелося подорожувати до Рахова з одним художником-мандрівником. Карпати він лише починав для себе відкривати. Коли в'їхали в смуту гір, його захвату не було меж. Милувався кожною галявиною, кожною смерекою та серпом місяця, що зненацька виринув з-за гори. Хлопець нетерпеливився, уявляючи, як цей фантастичний краєвид під його рукою ляже на полотно і стане витвором мистецтва.

Вперше побачила що гори дарують мрії не лише рахівчанам, але й заїжджому люду.

Про що, зрештою, мріють нині рахівські гуцулята? Мабуть, про те, щоб знову заправцювала на повну потужність картонна фабрика та інші підприємства, щоб батьки їхні не були безробітними. А якщо хтось з батьків поїхав у Чехію, Португалію чи ще кудись за кордон, то щоб заробив чимбільше "баксів" та привіз закордонних "шмоктів". А мама, якщо поїхала обкопувати буряки, то щоб їй щастило – щоб не дуже здоров'я надірвала, заробила цукру, зерна і хоч трохи грошенят.

Та, мабуть, хтось із дітей мріє і про те, щоб рідне місто стало прекрасним і чудовим, щоб його обминали повені, які вже зруйнували і без того вічно розбиті вулиці, щоб жити горяни стало заможнішим, достойним. Аби мешканці цих прекрасних місцин не забували в повсякденних клопотах помилуватися красою гір, щоб вони і надалі оберігали рідні звичаї, фольклор, одяг, різні народні ремесла, словом – свою гуцульську самобутність. Бо де ще, як не у нас, на весіллях танцюють "гуцулочку", співають коломийок, де ще і досі, на початку XXI ст., можна побачити чоловіка з вишиванці? Хочеться вірити, що наш Рахів буде існувати доти, доки буде існувати світ – вічно. І працьовиті, талановиті, щирі, доброзичливі і горді гуцули, мешканці Рахова і Рахівщини, знову навчаться працювати на своїй землі, як це робили їхні діди і прадіди, і не треба їм буде їздити заробляти собі на хліб в чужих краях. І збудується мрії теперішніх і прийдешніх поколінь – стане таки наш Рахів отим піднебесним дивомістом!

Ганна ТОМЕНЮК,
філолог, м.Ужгород

ЛИСТ У РЕДАКЦІЮ

ТОЙ РАХІВ ПІДНЕБЕСНИЙ...

Туманє, туманє,
Не стелись, поганий...
Бо за срібним гаєм
Одразу впізнаю
Засіяне поле ще й отчую хату,
А рідная мати вийде вигляда́ти –
Мене зустрічати.

Стане при дорозі,
А на очах – сльози.
Спалахнуть скроні...
Скажеш: – Здрастуй, доню!
Я тебе вбороню...

МАМИНА МОЛИТВА

Вірмо в Бога і надіймось,
Що Господь із нами,
Що живемо ми на світі
Молитвами мами.

Встає вона чи лягає,
Смиренно благає:
– Нехай Господь моїм діткам
Вовік помагає.

Возлуваймось в її молитву,
Що прохає стиха:
– Храни, Боже, моїх діток
Від всякого лиха.

Дай їм, Боже, мир та щастя,
Злагоду та згоду...
Храни, Боже, моїх діток
Від роду до роду.

ВІД РЕДАКЦІЇ: увазі читачів "Зелених Карпат" пропонуємо також три вірші, які вийшли з-під пера Ганни Томенюк

ТИСА

Де сягають легко груні
Небесної висі,
Чорна з Білою ялиця
В свою матір Тису.

Й понесла вона бурхливо
В сонячні долини
Води чисті, цілющталеві
З неба полонини.

По дорозі до Дунаю,
Як цілющі ліки,
Дарують їй свої води
Закарпатські ріки.

Вже й Дунай у синє море
Несе по краплині
На пречисті зорі схожі
Перли Верховини.

ТУМАН

У рідному краї
Понад небокраєм
Стелиться тумани,
Сиві дідугани.

ПРОБЛЕМИ ЗАКАРПАТТЯ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

У роботі конференції взяли участь провідні вчені нашої країни, гості із близького зарубіжжя, господарники.

Передусім учасники конференції ознайомилися з наслідками руйнівних повеней та зсувів і заходами для ліквідації стихійного лиха та поліпшення житлових умов мешканців області, які постраждали в результаті цих природних катастроф. Представник Комітету з екологічних питань ВР п. Самойленко проінформував присутніх про роботу комісії у цьому напрямку. Генерал Євдин детально зупинився на проблемах областей, що були охоплені природними катастрофами і поінформував присутніх про заходи, які визначило в цьому напрямку МНС, серед них: про координацію роботи всіх організацій по спостереженню та дослідженню екзогенних геологічних процесів на державному рівні, про впровадження сучасних технологій обстеження та попередження катастрофічних проявів природних процесів та інші. У своєму виступі начальник управління екології та природних ресурсів Закарпатської облдержадміністрації п. І.Негря проаналізував стан довкілля після повеней та зсувів.

Ряд вчених проаналізували причини широкомасштабного прояву і важких наслідків катастрофічного паводку в Закарпатській області. Так, О. Аламенко (Ів.-Франківський національний технічний університет нафти й газу) висловив оригінальну думку про геолого-тектонічну причину, повільне опускання території Чоп-Мукачівської низовини у зв'язку з відсутністю тут гранітного шару земної кори. Тобто територія Закарпатської міжгірської западини має природну стійку тенденцію до повільного опускання і можливого утворення тут міжгірського озера або навіть внутрішньоконтинентального моря. Автори Г. Рудько, Р. Шута (НАК "Надра України", Інститут геологічних наук НАНУ) виділили три схеми та відповідні їм моделі розвитку зсувного процесу, сучасні тектонічні рухи та сейсмічність території Карпатського регіону. Ними ж запропонований комплексний аналіз основних проблем та прорахунків при вивченні, реагуванні та ліквідації наслідків масової катастрофічної активізації небезпечних геологічних процесів. А.Назаревич та Л.Назаревич (Карпатське відділення Ін-ту геофізики ім. С.Суботіна та Карпатська дослідно-методична геофізична партія, м. Львів) проаналізували взаємозв'язок сейсмічних ефектів із сувними процесами та їх вплив на безпеку інженерних мереж регіону. Цими ж дослідниками, на основі понад 35-річних досліджень, спрогнозовано наявність перспективних енергетичних та сировинних ресурсів в глибинних структурах кори регіону і накреслено шляхи їх детальної розвідки та експлуатації.

• Метою практичної міжнародної конференції, що наприкінці лютого н.р. відбулася в Ужгороді, було:

– оцінка змін екологічного стану навколишнього середовища в результаті впливу руйнівних повеней та зсувних процесів;

– обговорення заходів з підвищення безаварійного функціонування об'єкта паливно-енергетичного комплексу та транспортної галузі, методів прогнозування виникнення аварійних ситуацій, спрямованих на їх попередження, зменшення економічних збитків, забезпечення безпеки довкілля і життєдіяльності;

– координація діяльності міністерств, відомств, державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, організацій, підприємств, наукових установ, штабів цивільної оборони в разі можливих повеней і зсувів.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Переважна кількість виступів була присвячена методам обстеження територій, що підлягають дії екзогенних геологічних процесів. Усі виступаючі надали перевагу експресним геофізичним методам: електророзвідки (МЕЗ і ПЕП), природного імпульсного електромагнітного поля Землі (ПІЕМПЗ), сейсморозвідки (МЗХ). Геофізичні методи володіють достатньо високою прохідністю і в будь-якому варіанті можуть бути використані на важкодоступних зсувних силах.

Одержані при цьому дані характеризують масив в природному заляганні; виміри не викликають змін у стані масиву і не призводять до порушення природних процесів, що забезпечує їх добре повторення; геофізичні методи чуйно реагують на зміни стану і властивостей порід у внутрішніх частинах масиву при вимірах на поверхні; їх глибинність при вивченні екзогенних процесів не обмежена. Окрім того, дають відповідь на ключові питання в проблемі прогнозування зсувних явищ; виділення основного деформованого горизонту й поверхонь ковзання, виявлення часових змін стану зсувного схилу, визначення характеру та причин появи зсувного процесу, можливість довготермінового його прогнозу. І. Кузнецов та К. Осикін (Кримське відділення Укр. ДГРІ, м.Сімферополь) детально зупинилися на теоретичних засадах методу ШЕМПЗ, його застосуванні в режимі моніторингу на зсувонебезпечних ділянках Закарпаття та прогнозування таких процесів. Цікавими у виступі були дані експериментальних лабораторних досліджень параметрів електромагнітного випромінювання різних типів порід в залежності від механічного навантаження, що є підтвердженням польових даних. Група авторів – М. Майко, Г. Мартинчук та інші (КДГП "Геосервіс", м.Київ) – вели моніторинг зсувних ділянок в Міжгірському районі Закарпаття геофізичними методами. В результаті цього одержано оцінку та прогноз зсувів, підтверджена загроза життю та іншим об'єктам народного господарства; В. Шамотко, С. Дещиця та інші (Карпатське відділення Ін-ту геофізики ім. Суботіна, м. Львів) звернули увагу присутніх на роль високочастотних індукційних зондувань в ближній зоні джерела поля для розв'язання ключових питань в проблемі прогнозування зсувних явищ; Д. Данилів, А. Британ (Львівська геофізична партія ДРГП "Північгеологія", м.Львів) також застосували тут комплекс електророзвідувальних методів, виділяючи одну ділянку, на якій було розроблено типові прийоми обстежень та обробки польового матеріалу; Е.Кузьменко, О.Вдовіна та інші (Інститут проблем надійності нафтогазопроводів Академії гірничих наук України, м.Івано-Франківськ), Д. Ляшук, В. Чебан (Західноукраїнська геофізична розвідувальна експедиція ДГП "Укргеофізика", м. Львів) обгрунтува-

ли оптимальний комплекс геофізичних досліджень зсувів на локальному (об'єктовому) рівні – це ВЕЗ, ШЕМПЗ, ПЕП.

Ряд дослідників – О.Седлерова (Центр аерокосмічних досліджень Землі НАН України), А.Денисевич та інші (КЕГП ДП "Західукргеологія", м.Львів), А.Комісарчук та В.Гончарук (НДЦ аерокосмічної інформації та екологічного моніторингу при ІК ім. Глушкова НАНУ-НКАУ, м. Львів) – пропонують вивчення екзогенних геологічних процесів дистанційними методами, проводячи комплексну геоекологічну обробку та дешифрування матеріалів сучасних аерокосмічних зйомок. Дослідники прийшли до висновку, що активізація зсувів на різних ділянках відбулася внаслідок багатьох факторів і за різним механізмом та динамікою. Паралельно активізувався і катастрофічно небезпечний селевий процес.

Великий блок питань вирішувався групою дослідників з вивчення впливу екзогенних процесів на народногосподарські об'єкти. Так, Б. Голоядо та О. Голубчак (Івано-Франківське обласне управління лісового господарства) вели мову про шкідливий вплив екзогенних процесів на ефективність функціонування гідролісомеліоративних систем в передгір'ї Українських Карпат та про руйнівний – на функціонування автомобільних доріг та інженерних споруд на них. Я. Сапужак та О. Сапужак (Карпатське відділення Інституту геофізики ім. Суботіна, м. Львів) розробили експертну систему на основі комп'ютеризованих технологій для захисту інженерних об'єктів і мереж. М. Крупик (ПП "Галдорпрогрес", м. Івано-Франківськ) вважає, що стан і масштаби руйнування гірських автомобільних доріг України в значній мірі залежать від стану фінансування. Л. Ященко та інші (УкрНДІЕП, м. Харків), а також В. Старчак та інші (Чернігівський державний технологічний університет) наводять необхідні інженерно-технічні заходи для нормального функціонування магістральних трубопроводів.

Група вчених та практиків доповіли, зокрема, про стан в системі "річкові системи – довкілля". Зокрема С. Погосян (ОАО "Укргідропроект", м. Харків) висунув концепцію гідроенергетичного використання р. Тиси як захист від паводків. Л.Анищенко (УкрНДІЕП, м. Харків) навів позитивну оцінку дії руслових ГЕС на якість води в р. Тисі. І. Кирієнко та інші (Інститут водного господарства Рівненського технічного університету, м. Рівне) розглянули основні аспекти результатів виконаних робіт в таких напрямках: комплексне регулювання русел річок, вдосконалення конструкцій регуляційних споруд, методи розрахунків місцевих розмивів біля регуляційних споруд. І. Ковальчук, М. Михнович (Львівський НУ ім. І. Франка) повідомили про схему моніторингу поверхневих вод як інформаційну базу програм протипаводкового захисту у басейні Дністра. В. Корбутяк (Рівненський ДТУ) доповів про антропогенний вплив на руслові деформації річок Українських Карпат.

С.Білак (ПП "Оріана", м.Ужгород) висловила думку, що між вирубкою лісу і появою зсуву на цьому місці минає 10-15 років, і що вирубування лісів та зсувоутворення сприймаються як факти, а не як процес, який відбувається у певному просторі і часі. Тут слід мати на увазі, що могутня коренева система вже навіть зрубаного дерева продовжує певний час виконувати свою грунтостабілізуючу та фільтраційну роль. І тільки при її повільному відмиранні наростають процеси зсувоутворення, які не є миттєвими, а теж потребують часу для свого розвитку.

Учасники міжнародної науково-практичної конференції прийшли до висновку, що екологонебезпечні геологічні процеси і явища природного, антропогенного або антропогенно-природного походження, які у глобальному плані є неминучим компонентом процесуальної системи розвитку екосфери нашої планети, в той же час за певних умов можуть ставати загрозою для життя людини. Стати реальною

ція загроза може як безпосередньо під час відбуття певних процесів, так і опосередковано – при деградації відповідної екосистеми, суттєвій зміні або руйнуванні її середовища.

Були запропоновані перевірені на практиці в польових умовах експресні інструментальні геофізичні та інші методи обстеження проявів екзогенних геологічних процесів.

Всі учасники зазначили, що науковий потенціал у вивченні екзогенних геологічних процесів є високим, науковці володіють новітніми методиками, забезпечені високоякісними сучасними приладами і можуть давати відповіді на поставлені господарниками проблеми. Відкритим залишається питання належного фінансування їх робіт.

Міжнародна практична конференція "Ресурси природних вод Карпатського регіону" відбулася на початку лютого ц.р. Організаторами конференції виступили: Національна академія наук України, Міністерство екології та природних ресурсів, Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України та НАК "Нафтогаз України", Львівський центр науково-технічної і економічної інформації.

Тематика конференції:

- ресурси природних вод та їх екологічний стан;
- антропогенний вплив на водні системи;
- водопостачання та проблеми раціонального використання прісних вод;
- сучасні методи і технології очистки та утилізації стічних вод;
- рекреаційно-бальнеологічний потенціал Карпатського регіону;
- вода і здоров'я людини;
- проблеми збереження вод басейну транскордонних річок;
- правові та економічні аспекти збереження і використання ресурсів природних вод.

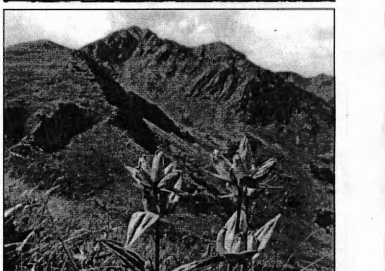
У роботі конференції брали участь провідні вчені країни та гості із Польщі, Чехії, Норвегії та Молдови.

Ресурсам природних вод та їх екологічному стану була присвячена переважна більшість виступів. Б. Бушевський, А. Смажинський (Польща), Й. Пачина (Норвегія) та інші детально ознайомили присутніх із дослідженнями стану води в р. Вісла, динамікою вмісту забруднюючих речовин в залежності від пір року і антропогенного навантаження та напрямками дослідницької роботи хімічного факультету ДУ ім. Коперніка м. Торунь, Ін-ту технічної хімії та хімічного факультету Технічного університету м. Гданська та Центру екологічної економіки м. Кеплер (Норвегія). В. Колодій, М.Спринський та ін. (ІГГГК НАН України та НАК "Нафтогаз України", м. Львів) повідомили про особливості змін хімічного складу супутніх вод Залужанського родовища в процесі його експлуатації. Т. Лупашку, М. Санду та ін. (Інститут хімії АН РМ, Національний інститут екології республіки Молдова) зупинилися на складі органічних речовин та їх комплексоутворюючій здатності в воді р. Дністра. В. Русу (Інститут хімії АН РМ, м. Кишинів, Молдова) доповів про вміст міді, цинку, свинцю та кадмію в донних відкладах р. Прут та її притоках на території Молдови, а Р.Бородаєв та ін. (Молдавський державний університет, м. Кишинів) – про окисно-відновні умови транскордонної р. Дністер. М. Спринський, В. Колодій та ін. (ІГГГК НАНУ, НАК "Нафтогаз України", м. Львів) розповіли про вплив нафтопромислових об'єктів на забруднення феноламі поверхневих вод басейну р.Стрий.

Ряд виступаючих розповіли про нові напрямки визначення забруднюючих речовин у природному середовищі – воді та використання природних сорбентів для її очищення.

Із зацікавленням були сприйняті виступи про взаємозв'язок якості питної води і здоров'я населення та про шля-

хи забезпечення населення якісною питною водою. У своєму виступі В. Синяк (ПП "Геотехнології", м. Львів) наголосив, що найбільш високоякісною, чистою, вільною від шідливих домішок і найбільш прийнятною для організму людини є питна вода із саморозвантажних родовищ на заході України. Вона містить всі необхідні для життєдіяльності компоненти в оптимальних кількостях, не очищається і не піддається будь-якій обробці. В. Федосєєв (ПП "Геотехнології", м. Львів) звернув увагу пристуніх, що основною причиною масового захворювання дітей в Червоноградському гірничопромисловому районі Львівської області на гіпоплазію зубів є погана якість питної води. Важливим фактором погіршення якості води є вміст поліакриламідів, фенолів і нафтопродуктів, вміст яких зумовлений екологічним перевантаженням території підприємствами вуглевидобутку, відсутністю санітарного контролю за її забрудненням та відсутністю зон санітарної охорони водозаборів.

Група вчених з м. Дніпропетровська – Я. Сердюк, Н. Кувшинов, А. Шапарь (Інститут проблем природокористування і екології НАНУ, м. Дніпропетровськ) – порушила питання питного та промислового водопостачання великих промислових міст.

Як вчені, так і господарники відзначили великий рекреаційно-бальнеологічний потенціал Карпатського регіону. Г. Рудько, Б. Преснер та ін. (НАК "Надра України", м. Київ, Державне управління екологічної безпеки у Львівській області, м. Львів) звернули увагу присутніх на невикористаний потенціал підземних вод України як для пиття, так і лікування.

С.Білак (ПП "Оріана", м. Ужгород) звернула увагу присутніх, що переважна більшість мінеральних вод України припадає саме на Закарпаття, їх хімічний склад дуже різноманітний, але використання йде однобоке – в основному розливаються вода відомих родовищ, які мають необхідне інженерно-технічне обладнання. Ці води представлені кількома типами, із нешироким діапазоном мінералізації і застосовуються як для лікування в санаторіях, так і представлені в широкій торговій мережі як столові, що є повним нонсенсом. В той же час велика кількість вод, особливо у гірських районах, незадіяна. Використання їх було б реальною адресною допомогою місцевому населенню, особливо у гірських районах, де можливості заробітку наближаються до нуля. На ресурси природних вод північно-східного макросхилу Українських Карпат та їх екологічний стан звернули увагу Б. Крок, П. Гнатів та ін. (Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів).

Вода на нашій планеті є основною життєдайною субстанцією, від якості і кількості якої в першу чергу залежить стан нашого здоров'я, можливості розвитку промисловості та урожайність сільськогосподарських культур. Тому надзвичайно важливою умовою еколого-економічного стану держави є фактор споживання населенням якісної води. Проблемам природних вод, їх захисту, збереженню, примноженню, раціональному використанню на благо людини присвячені роботи багатьох науковців України та сусідніх країн.

Слава БІЛАК,
кандидат геолого-мінеральних наук
Львів-Ужгород

• Далі стисло подаємо тези доповідей та наукових повідомлень учасників конференцій, що по-новому окреслили проблему екологічної безпеки Закарпаття.

О. Адаменко (м. Івано-Франківськ)

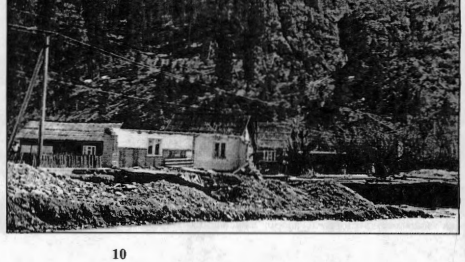
ПРО ОДНУ ІЗ ПРИЧИН КАТАСТРОФІЧНОГО ПАВОДКУ

У результаті аналізу причин техногенного і природного характеру, що впливають на катастрофічний прояв повеней, ми вважаємо, що враховані не всі природні фактори, зокрема не виділений геолого-тектонічний чинник як основна причина повільного опускання території Чоп-Мукачівської низовини – природної передумови підтоплення.

Закарпатська область разом з сусідніми територіями Угорщини, Словаччини і Румунії є частиною міжгірської западини Альфольд, яка на фоні загального гороутворюючого підняття Карпатської гірськоскладчастої системи (альпійського орогену) має тенденцію до компенсаційного опускання на протязі від міоцену і пліоцену до антропогену включно, тобто за останні 20 мільйонів років. Особливо швидко це опускання відбувалось в четвертинному періоді: за останній 1 млн. років – на 500 м, тобто по 0,5 мм в рік. Про це свідчать дані бурових свердловин: потужність (товщина) осадків мінайської світи (шаруваті намуло-піщано-глинисті відклади) в Чоп-Мукачівській западині сягає від 150-200 до 500 метрів.

Причиною опускання западини є базальтове "вікно", виявлене глибинними сейсмічними зондуваннями (геофізичний метод ГСЗ) земної кори. Такі "вікна" свідчать про відсутність тут гранітного шару земної кори, подібного до западин Чорного моря або Південного Каспію. Тобто територія Закарпатської міжгірської западини має природну стійку тенденцію до повільного опускання і можливого утворення тут міжгірського озера або навіть внутрішньо-континентального моря. Голландія давно захищає свою територію від тектонічного опускання і наступання Північного моря, будуючи захисні дамби.

Аналізуючи розрізи мінайської світи, можна виявити, що стрічкова шаруватість її відкладів, наявність намулів,

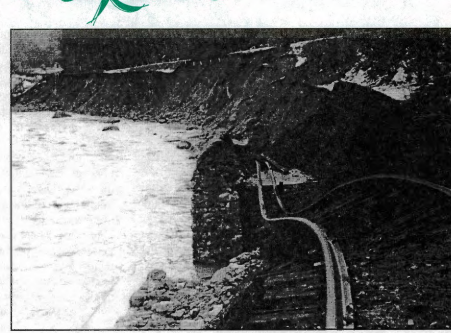
що повторюються тисячі разів у розрізі, свідчить про періодичність затоплення Закарпаття і сусідніх територій Словаччини, Угорщини і Румунії, і що періодичність можна виявити, пробуривши кілька свердловин зі 100% виходом керну, що необхідно для прогнозу повторюваності катастрофічних повеней за останні тисячоліття. Не виключено, що епохи опускань і підтоплень змінювались епохами піднять і осушення, і цю тенденцію треба визначити.

Яка ж сучасна тенденція тектонічних рухів в Закарпатті? За даними повторних прецизійних нівелювань на Карпатському геодинамічному полігоні Інституту геофізики НАНУ, швидкість сучасного росту гірської системи Карпат 1-2 мм/рік, а у верхів'ях р. Тиси – до 3-4 мм/рік. Чоп-Мукачівська западина має швидкості 0,2-0.4 мм/рік, тобто на фоні гір вона опускається по диференційованих у просторі глибинних блоках, розділених розломами Ужгородським, Мукачівським, Берегівським, Закарпатським та ін. На пересіченні розломів північно-східного – південно-західного та північно-західного – південно-східного напрямків розташовані епіцентри закарпатських землетрусів. Один із них "ожив" у січні 1999 р. на південь від м. Виноградова і був явно спровокований навантаженнями на земну кору від катастрофічної повені 1998 р. Такі явища будуть виникати і в майбутньому.

Таким чином, повільне неотектонічне опускання Закарпаття сприяє затопленню території, знижує захисний ефект від природних дамб, побудованих 40-50 років тому. За цей час дамби стали нижчими на 0,5-1,0 мм і вини будівельників в цьому немає.

Наша пропозиція така: при розробці комплексної програми інженерного захисту території Закарпаття і сусідніх земель Словаччини, Угорщини і Румунії від катастрофічних повеней необхідно врахувати природну неотектонічну тенденцію опускання і проектувати природні дамби з врахуванням цього. Захистити всю територію від опускання, подібно до того, як це робить Голандія, нереально. Тому *необхідно знизити* кількість води, що поступає в низинні райони з гір. Для цього передбачено будівництво кількох десятків водозбірних басейнів у верхів'ях гірських рік.

Після виконання попередніх робіт можна провести уточнення проектів будівництва захисних природних дамб і водосховищ у верхів'ях гірських річок, а, можливо, запропонувати і інші інженерні споруди для захисту Закарпатської області і сусідніх територій Словаччини, Угорщини і Румунії від катастрофічних повеней.

Г. Рудько,
Р. Шута (м. Київ)

НЕБЕЗПЕЧНІ ГЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Сейсмічність території Карпатського регіону є важливим фактором розвитку геологічних процесів. Найактивнішим сейсмічним районом є Закарпаття, де інтенсивність локальних землетрусів досягає 8 балів. Слід відзначити ряд локальних епіцентрів землетрусів, які пов'язані з активними розломами земної кори (1880, 1903, 1937). Відомим дрібнофокусним епіцентром землетрусів є район м. Сторожинця на контакті Східноєвропейської платформи з передкарпатським прогином. Основним глибоко-фокусним епіцентром змлетрусів Карпатського регіону і суміжних територій є гори Вранча в Румунії. За результатами виконаних досліджень кожен сейсмічний поштовх у межах тектонічно активної території регіону обумовлює можливість незначного зміщення тимчасово стабілізованих зсувів Карпатської гірської області та Передкарпатського передового прогину на величину від 1 до 5 мм. Це визначає сприятливі умови для активного розвитку зсувного процесу в наступний період після аномального зволоження зсувних порід схилів. Так, наприклад, після землетрусів силою 6 балів у березні 1997 р. через два роки (квітень 1999 р.) по аномальному зволоженню (80-100 мм за дві доби) пройшла масова активізація зсувів (більше 560 зсувів) на території південно-східного Передкарпаття.

Екзогенні геологічні процеси – це процеси, які мають широкий розвиток у межах Карпатського регіону як у природному, так і в техногенно порушеному стані. З метою обгрунтування регіонального моніторингу геологічних процесів були виконані регіональна класифікація та оцінка механізму і динаміки екзогенних геологічних процесів, які мають значне поширення на території Карпатського регіону (зсуви, селі, карст).

Зсувний процес. Виділяються три схеми та відповідні їм моделі механізму розвитку зсувного процесу:

1. Структурно-пластичні зсуви характеризують весь спектр гірських порід території Карпатського регіону, від дисперсних до скельних. На схилах, які складені однорідними породами, зміщення зсуву проходить на поверхні, близькій до кругло-циліндричної. В зім'ятих у складки і полого залягаючих багатошарових товщах Карпатської гірськоскладчастої області та Передкарпатського прогину розвиток активних зсувів проходить по поверхні напластування та по тріщинах, які січуть масив схилу.

2. Структурні зсуви утворюються на схилах з близьким до горизонтального заляганням порід. На досліджуваній території такі зсуви характерні в межах південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи та в зоні контакту платформи з передкарпатським прогином. Вони характеризуються довготривалими (до 70 років) періодами підготовки з незначними швидкостями зміщення та швидкою активною стадією (до 10-15 м/добу). Об'єми зміщених порід досягають 30 млн.м³.

3. Пластичні зсуви найширше розповсюджені в делювіальних відкладах. За механізмом даний вид зсувів проявляється у вигляді в'язкопластичних деформацій в межах усієї досліджуваної території. Об'єм пластичних зсувів коливається від десятків тисяч метрів кубічних до 1 млн.м^3. Переважає п'ятирічна ритмічність катастрофічної активізації пластичних зсувів.

Селі. За результатами досліджень виділено три механізми розвитку селів: 1 – денудаційний (у зв'язку з вивітрюванням та зносом його продуктів, площинним змивом); 2 – гравітаційний (обвали, зсуви, осипання); 3 – акумуляційний (конуси акумуляції, конуси виносу, делювіальні, пролювіальні та колювіальні шлейфи).

За відношенням фаз у сельовому потоці для Карпат виділяються водокамінні та глинистокамінні селі. Насиченість твердої фази селя – до 350-450 кг/м^3 води. В Карпатах виявлено 219 сельових водозаборів. Селі виникають при тривалих дощах, що супроводжуються зливами інтенсивністю 0,85-1,25 мм/хв. Річний винос матеріалу з площі сельових водозаборів сягає 500-2400 м^3/м^2. Встановлено, що в Карпатах виникають селі з об'ємом твердих нагромаджень (90%) до 10000-25000 м^3 і зрідка (10%) з 25000-100000 м^3.

М. Демчишин (м. Київ)

ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ СТОКУ НА ГІРСЬКИХ РІЧКАХ

Гідроенергетичне будівництво в гірських умовах має важливе значення для використання водних ресурсів. Водосховища в Українських Карпатах створювались віддавна. Водосховища для сплаву лісу в Закарпатській області створювались ще більше 100 років тому шляхом побудови невисоких (7-15 м) гребель (гаті, загати, клаузури) зі шлюзами. Такі водоймища були у верхів'ях Білої Тиси (с. Луги), Чорної Тиси (села Лазещина, Чорна Тиса, Довжана), Тереблі (Чорна Ріка, Песся, Дубелянка, Озерянка). Ці та інші водоймища виконували також водорегулюючу, протипаводкову функцію. В даний час з припиненням лісосплаву по гірських водотоках ці водосховища прийшли до повного занепаду. Збереглась, наприклад, тільки частково гребля (гать) Говерла нижче місця злиття струмків Говерла і Бербенескул.

Найбільш масштабним гідротехнічним комплексом, побудованим в гірських районах Закарпатської області до цього часу, слід вважати гідроенергетичний комплекс Теребле-Ріцької ГЕС. Природні умови для гідротехнічного будівництва цього комплексу привернули увагу спеціалістів давно. Проект такого будівництва розроблявся протягом тривалого часу в країнах, до складу яких входила Закарпатська Україна (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Угорщина).

Умови будівництва гідроенергетичного комплексу характеризуються як дуже складні, в основному через поширення тут сильно дислокованих, легко звітрюваних флішових порід. Під час будівництва та експлуатації комплексу на схилах долини відмічались гравітаційні процеси типу зсувів та зривів. Сьогодні значний об'єм водосховища втрачений через накопичення в ньому рихлого матеріалу – продуктів делювіально-пролювіальних і зсувних процесів.

Повчальним з точки зору необхідності врахування інженерно-геологічних умов та контролю їх змін при будівництві є досвід створення водорегулюючого протипоневоленого водосховища на р. Стрий в Скибовій зоні Українських Карпат. Проект був розроблений в інституті Укрдіпроводгосп в 70-х роках минулого століття, і він почав здійснюватись. Але на стадії будівництва греблі біля її правого примикання на схилі долини крутизною до 30° 9-10 травня 1989 року пройшов великий зсув на площі більше 5 га, зі зміщенням порід в обсязі до 1 млн.куб. м. Зсув відбувся після зливових дощів 7-9 травня 1989 року і утворення паводку на р.Стрий. На метеостанції Стрий тоді зафіксовано, що за три дні випало 130 мм. опадів. Ускладнення на будівництві греблі, викликані цим зсувом і пізніші перерви в фінансуванні робіт, призвели до затримки виконання цього проекту.

У гірських умовах Карпат, Криму, Альп, Кавказу в минулому створювались водосховища переважно невеликі, обсягом до 10 млн.куб.м. Переважали водосховища енергетичного та іригаційного призначення.

Значний досвід створення малих і середніх водосховищ накопичений в країнах Європи. В Альпійсько-Карпатській гірській країні знаходяться водосховища, створені у Франції, Швейцарії, Австрії, Італії, Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії.

У Франції в даний час нараховується близько 300 водосховищ, більшість з яких малі і невеликі. Тут на півдні країни є гірські річки альпійського типу, на яких побудовані греблі, створені водосховища для сезонного розподілу стоку. З огляду на дуже значні пікові витрати водосховища півдня Франції в протипаводковому значенні вважаються більш ефективними в порівнянні з дамбами.

Водосховища Швейцарії та Австрії майже всі розташовані в Альпійсько-Карпатській гірській країні (Альпи, Юра, Швабсько-Баварське плато). Загальне число водосховищ тут перевищує 200. Всі водосховища сезонного багаторічного регулювання відіграють важливу роль в запобіганні паводків, а високогірні водосховища послабили небезпеку селів та лавин в багатьох гірських долинах.

У Німеччині є ряд водосховищ (Блейлох, Гоенварте, Раппбоде), які були споруджені виключно в протипаводкових цілях. В альпійській зоні Італії споруджувались водосховища переважно в енергетичних цілях, а також багатофункціональні. На передгірних та гірських водосховищах Німеччини, Чехії, Словаччини, Угорщини спостерігалась інтенсифікація переформування берегів у зв'язку з розвитком зсувів та осипів, але в цілому ці явища мали незначні масштаби.

Важливу роль в зменшенні шкідливих впливів паводку відіграє збудований на Тисі гідровузол Тисалек і водосховище Кішкьоре (Угорщина). Велика роль в цьому плані також водосховищ на р. Бистриця (Ізворул - Менгелуй), а також водосховищ Джердап (Залізні ворота на Дунаї), Іскир (Румунія). Великою проблемою гірських малих і середніх водосховищ Європи є швидке накопичення наносів, замулювання, що призводить до втрати корисного об'єму. Інтенсивно замулюються водосховища в Болгарії та Румунії. Корисний об'єм через це зменшився, наприклад, в водо-

сховищах Студен Кладенець на 67%, Олександр Стамболійський – на 51%. В деяких випадках відмічається також позитивний ефект від замулення гірських водосховищ, в результаті чого відбувається певна стабілізація зсувів на схилах долини. Серйозною проблемою для гірських водосховищ є проблема запобігання фільтрації в обхід греблі і в сусідні долини, що може спричинити до розвитку зсувів на схилах останніх.

В історії гідроенергетичного будівництва є немало прикладів аварій та катастроф, пов'язаних з неврахуванням при розвідуваннях можливості активізації чи розвитку схилових гравітаційних процесів. Найбільша катастрофа сталася в Альпах у Північній Італії біля греблі Вайонт 9 жовтня 1963 року в долині р. П'яве. Більшість зсувів на берегових схилах гірських водосховищ, які в цілому визначають динаміку берегів або їх переформування, виникає при значному спрацюванні рівнів. Слід врахувати також дію провокуючих гравітаційні процеси чинників і перш за все землетрусів, сильних злив, раптового танення снігу.

М. Майко, Г. Мартинчук, В. Регнацький, К. Леуськов (м. Київ)

МОНІТОРИНГ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В МІЖГІРСЬКОМУ РАЙОНІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕОФІЗИЧНИХ МЕТОДІВ

На 14 найбільш зсувонебезпечних ділянках оцінювались наступні основні параметри: геометризація зсувних мас, їх водно-фізичний стан, терміни та площі можливої активізації, можливі негативні наслідки.

Задачі вирішувались шляхом детальних геофізичних досліджень методами електророзвідки (МЕЗ і ПЕП), природного імпульсного електромагнітного поля Землі (ПІЕМПЗ), сейсморозвідки (МЗХ). Геофізичні дослідження виконувались у два етапи – інженерно-геологічна розвідка (зйомка) і режимні спостереження з 4-5 циклів на опорних точках. На 10 ділянках пробурено 18 параметричних свердловин глибинами 18-25 м, геологічні розрізи по них використані при інтерпретації.

Геофізичні методи володіють достатньо високою пористістю і в будь-якому варіанті можуть бути використані на важкодоступних зсувних схилах. Одержані при цьому геофізичні дані характеризують масив у природному заляганні; геофізичний вимір не викликають змін у стані масиву і не приводять до порушення природних процесів, що забезпечує їх добре повторення; геофізичні методи чутливо реагують на зміни стану і властивостей порід у внутрішніх частинах масиву при вимірах на поверхні; глибинність геофізичних методів при вивченні екзогенних процесів практично не обмежена.

В результаті інтерпретації і аналізу одержання геофізичних матеріалів установлено, що тільки в південній частині тереблянської ділянки (профіль вздовж р.Теребля) спостерігається високоомний розріз (500-1000 Ом.м.), стійкий по відношенню до природних катаклізмів.

В північній частині Тереблянської ділянки, а також на Нижньо-Перевальній, Перевальній, Міжгірській, Колочавській, Синевирській, Репинне, Колочава-Горб, Буковець-1, Буковець-2, Колочава-1, Колочава-2, Колочава-3, Колочава-4 другий від денної поверхні горизонт (опір 30-70 ом.м), потужність (від 1-6 м до 12-20 м), представлений перешаруванням водонасичених аргілітів та пісковиків, на крутих схилах при несприятливих кліматичних умовах (головний фактор розвитку зсувів у гірських умовах) є зсувонебезпечним.

Підсумковим етапом досліджень стала оцінка та прогноз зсувів за ділянками робіт з визначенням територій можливої активізації зсувів, їх загрози житлу та іншим об'єктам народного господарства.

А. Денисевич, Ю. Зубрицький, Є. Кондратюк (м. Львів)

ВИВЧЕННЯ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАКАРПАТТІ ДИСТАНЦІЙНИМИ МЕТОДАМИ

Закарпаття відноситься до регіону, де природні катастрофи проявляються найчастіше, особливо в останні роки. Геолого-екологічний центр ДП "Західукргеологія" дослідженнями екзогенних геологічних процесів (ЕГП) у Закарпатській області займається з 1999 р. Вивчались матеріали попередніх досліджень, але основна увага приділена дешифруванню аерофотоматеріалів. В результаті на площі більше 2200 км² встановлені особливості площинного розвитку екзогенних геологічних процесів та їх зміни в просторі і часі.

За результатами дешифрування і польових робіт складені карти (на геологічній основі) сучасного стану геологічного середовища масштабу 1:200000 для всього Закарпаття і масштабу 1:25 000 для семи репрезентативних ділянок.

У результаті узагальнення матеріалів досліджень зроблені такі висновки.

1. Нових зсувів на території Закарпаття дуже небагато: в основному це зсуви, які утворились в стародавні часи, а тепер під впливом кліматичних та інших факторів (геологічних, сейсмічних, техногенних) активізувалися.

2. Активізація зсувів на різних ділянках відбувалась внаслідок дії багатьох факторів і по-різному. В більшості випадків активізація почалася після повені і зливових дощів 1998 р., які сприяли перевищенню "критичної маси" і поштовху процесу, а умови для нього були підготовлені тривалим періодом геологічного розвитку регіону. Наприклад,

в Тячівському районі, в зоні розповсюдження сарматських відкладів, активізація зсувів почалась за 3-4 роки (с. Ганичі) до листопадової повені 1998 р. внаслідок інтенсивної забудови схилів, часто в тілі зсувних ділянок.

3. Про масовий характер активізації зсувного процесу свідчить те, що активізувались різні за генетичним типом зсуви з різними об'ємами деформованих порід та різними швидкостями перебігу процесу, механізмом, динамікою та загрозою природним та техногенним об'єктам.

4. Активізація селевого процесу відмічена більш ніж в 20% селенебезпечних ділянок. Особливо небезпечними виявились водокам'яні селі, які сформувались в результаті руйнування підпрудних озер в межах багатьох селенебезпечних ділянок (с.Руська Мокра, 6.11.98).

Основними факторами масової катастрофічної активізації є природні, які обумовлені надмірною довгостроковою зволоженістю порід при значному підготовчому періоді (1992-1998 рр.) та інтенсивному короткочасному зволоженні протягом однієї-двох діб (4-5.XI.1998 р.) в комплексі з техногенними факторами. Серед техногенних чинників, які підсилили негативні наслідки природних, домінуючими є інтенсифікація вирубки лісів, а також значне зростання житлового будівництва без попередньої інженерно-геологічної підготовки.

Така активізація ЕГП в 1998 р., і повторна весною 2001 р., порушили ряд важливих інженерно-геологічних і геоекологічних питань, зокрема про прогнози цих явищ. Потрібно зазначити, що регіональні прогнози, виконані в попередні роки, вказували на активізацію процесів у 1996-98 рр. але вони носять дуже загальний характер. На нашу думку, для зменшення ризику небезпечних ЕГП значно більше значення мають локальні просторово-часові прогнози в зонах великих народногосподарських об'єктів, населених пунктів, які в даний час практично не виконуються.

І. Степаненко (м. Київ),
В. Бондаренко (м. Львів)

БУДІВНИЦТВО ТА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ІНЖЕНЕРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ КАРПАТ

У 1992 році в Ріо-де-Жанейро на проведеній ООН конференції "Довкілля і розвиток" було концептуально окреслено програму збалансованого розвитку світової економіки на засадах узгодження економічних потреб суспільства з екологічними можливостями біосфери. Специфічними щодо такого узгодження є гірські території. Геологічні, геоморфологічні, гідрологічні особливості цих територій обумовлюють їх вразливість до стихійних природних явищ (надмірні опади, селі, зсуви, ерозійні процеси) і одночасно до інтенсивного антропогенного впливу, пов'язаного, зокрема, з розвитком інженерних комунікацій. З огляду на специфіку гірських територій Генеральна Асамблея ООН оголосила 2002 рік РОКОМ ГІР. Мета оголошеної акції – загострити увагу до екологічних та соціально-економічних проблем гірських територій, розглянути напрямки вирішення цих проблем.

У Карпатах останніми роками сталося кілька руйнівних повеней (1992, 1993, 1998, 2001 рр.), почастішали випадки селів і зсувів. Що дало поштовх розвитку названих явищ? Проаналізуємо ситуацію в таких напрямках:

1. Природні причини і передумови.
2. Лісогосподарський комплекс.
3. Сільськогосподарське виробництво.
4. Інженерно-комунікаційна діяльність.

Природні умови, специфіка ландшафту і клімату є першопричиною катастрофічних стихійних явищ в Карпатах. Інші три групи факторів репрезентують антропогенне навантаження на середовище, висока його інтенсивність призводить до зниження стійкості та до деградації екологічних систем.

Біогеоценотичний покрив Карпат протягом історичного періоду зазнав істотних змін. Значно зменшилася лісистість краю. Посилився водний стік. Великих масштабів досягла ерозія сільськогосподарських угідь. Сучасні карпатські ліси при незамерзлій землі можуть утримати 1 млн. 300 тис. куб. м води (перевести поверхневий стік у внутригрунтовий). А під час повені в листопаді 1998 р. випало 2 млрд. куб. м води. Зауважимо також, що при великих безперервних дощах, при раптовому розтаванні снігу гідрологічна роль лісу різко послаблюється.

До факторів, які виявляють негативний вплив на природне середовище, провокують катастрофічні явища (в т.ч. збільшення поверхневого водного стоку), екологи відносять розгалужену транспортну та інженерну інфраструктуру території (трубопроводи різного призначення, кабелі оптиковолоконного зв'язку, лінії електропередач, автотраси, залізниці). Тільки у Закарпатській області довжина трубопроводів перевищує 2500 км, при ширині траси 50 м. Магістралі нерідко прокладені без врахування особливостей формування стоку рік. На трасах є ділянки сильного розмиву грунту та оголення труб. На трубах виникають пошкодження, осередки корозії, виникає небезпечне забруднення середовища.

Руйнівні геодинамічні процеси (розмиви, обвали, осипи, зсуви, обливни берегів в місцях проходження магістралі через водні перешкоди), які виникають внаслідок прокладання та експлуатації трубопроводів, – характерне для гірських територій явище. Вони порушують хід природних процесів, призводять до погіршення екологічних характеристик середовища не тільки для людей, а і для тварин. Зменшення чисельності диких тварин свідчить про небажану антропогенну трансформацію і деградацію екосистем.

Порушення екологічної ситуації в зоні інженерних комунікацій зумовлює потребу біологічної рекультивації території, фашинування чи будівництва захисних інженерних укріплень. Звичайно, виправити і стабілізувати ситуацію не просто, тим більше виправити швидко і малими зусил-

лями та витратами. Потрібна зміна пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону, переорієнтація господарського комплексу на екологічно безпечні види діяльності. Поза тим потрібен комплекс заходів з послаблення техногенного впливу на екосистеми, попередження порушень гідрологічного режиму, впровадження природозберігаючих технологій у лісогосподарських та сільськогосподарських галузях економіки. Складові названого комплексу:

• *оптимальні*, екологічно безпечні схеми розміщення інженерних комунікацій;

• гідротехнічні споруди, в першу чергу, регулюючі водосховища – накопичувачі води;

• дамби та підпірні стінки вздовж берегів річок та потоків;

• регулювання (в окремих місцях розширення та поглиблення) русел річок, чистка їх від захаращеності;

• відведення підземних і поверхневих вод;

• укріплення підніжжя зсувонебезпечних схилів.

Особлива увага повинна бути приділена надійності захисних споруд.

Комплексний (а не галузевий) підхід до будівництва та експлуатації інженерних комунікацій в Карпатах, крім створення високоефективної гідротехнічної мережі, передбачає створення картографічної та технічної бази даних; моніторинг стану екологічних систем; оперативне стеження за зсувонебезпечними ділянками; екологічну паспортизацію та систематичну технічну діагностику інженерних споруд (в Закарпатті тільки дамб близько 700 км., частина з них споруджена ще за австрійських часів). Профілактичними заходами та активними діями з попередження руйнівних стихійних явищ має бути охоплена вся територія регіону, безсистемні локальні заходи можуть сприяти активізації екзогеодинамічних процесів на незахищених ділянках.

А. Назаревич, Л. Назаревич
(м. Львів)

СЕЙСМОТЕКТОНІЧНИЙ ПРОЦЕС В ЗАКАРПАТТІ

Закарпаття є регіоном досить інтенсивної корової сейсмічності, спричиненої мантійним сейсмотектонічним процесом. Навіть за останніх 50 років тут відбулося 7 землетрусів інтенсивністю 6-7 балів (Берегове, 1965 р., Виноградів, 1978 р., Угля, 1978 р., 1979 р., 1982 р., Косини, 1977 р., 1982 р.) і значна кількість дещо менш інтенсивних (5-6 балів), а з історичних джерел відомі досить численні сильні місцеві землетруси (в середньому 2-3 за 10 років), серед яких є ще більш інтенсивні – до 7,5 (Тячів, 1870 р., 1894 р., Рахів, 1880 р., Тересва, 1926 р., Ужгород-Середнє, 1936 р.) і навіть 8 балів (Довге, 1872 р., Свалява, 1908 р.). Оскільки землетруси такої сили є одним з тих природних явищ, які кардинально впливають на безпеку інженерних мереж, вивчення закарпатських землетрусів і їх потенційного впливу на місцеві інженерні мережі, а також спричинюючих сейсмотектонічних та різних супутніх геодинамічних процесів є важливим з точки зору запобігання надзвичайним ситуаціям, економічним втратам та екологічним катастрофам.

Співробітники Карпатського відділення Інституту геофізики ім. С.І.Субботіна (КВ ІГФ, м.Львів, вул.Наукова, 3-б) вже понад 35 років займаються вивченням сейсмічного та мікросейсмічного режиму, сейсмотектонічних та геодинамічних процесів в Карпатському регіоні і, зокрема, в Закарпатті. Зараз комплексні режимні геофізичні і сейсмопрогностичні спостереження ведуться тут на 6-ти режимних геофізичних станціях Карпатського геодинамічного і сейсмопрогностичного полігону, обслуговування яких і первинну обробку отриманих результатів проводить Карпатська дослідно-методична геофізична партія, спеціальні сейсмологічні дослідження проводяться на 3-х регіональних сейсмічних станціях ІГФ. За цей час з залученням численних геофізичних, сейсмологічних, геоморфологічних, геодезичних та геологічних даних проведено комплексний аналіз геодинаміки регіону, отримано часово-просторові характеристики місцевого сейсмотектонічного процесу та сейсмічного режиму як всієї території, так і окремих найбільш сейсмічно активних районів (Берегове, Виноградів, Угля та ін.), в результаті чого стало можливим більш обгрунтовано прогнозувати можливі сейсмічні ефекти для кожного з них. Розшифровано сценарії підготовки і механізма реалізації землетрусів Виноградівської і Берегівської сейсмоактивних зон, що дозволяє надійно оцінити наявні і прогнозувати майбутні величини сейсмічних впливів землетрусів цих зон на різні інженерні мережі. Тим самим забезпечується мінімізація можливого ризику шляхом врахування невідомих раніше (внаслідок невивченості) особливостей місцевої сейсмічності і мінімізація економічних затрат (за рахунок зниження необгрунтовано високих коефіцієнтів запасу при проектуванні інженерних мереж).

Наступний важливий напрямок в дослідженні цієї проблематики, який зараз нами активно розробляється, – дослідження взаємозв'язків сейсмічних ефектів з іншими геодинамічними (в першу чергу зсувними) процесами. Адже відоме з фізики явище "зрідження" сипучих речовин у вібраційному полі дуже часто спричиняє зсуви ґрунту навіть під час порівняно слабких землетрусів і в, здавалось би, цілком безпечних районах. Такі процеси ще більше активізуються у вологих ґрунтах та породах, де вода виконує роль змазки, значно знижуючи внутрішнє зчеплення і тертя між шарами порід.

ІНДИКАТОР НАЯВНОСТІ ГЛИБИННИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ І СИРОВИННИХ РЕСУРСІВ

Як відомо, Закарпаття є регіоном специфічної геологічної будови і геодинаміки. Його характеризують тонка (близько 25 км) і розчленована численними розломами на дрібні блоки земна кора, високий (90-110 мВт/м²) глибинний тепловий потік, активні і диференційовані (від опускань до піднять), вертикальні і горизонтальні (стиск в антикарпатсь-

кому напрямку) рухи, значна (до 7-8 балів) сейсмічність з неглибокими (до 12-14 км) гіпоцентрами землетрусів. В глибинах тектоносфери регіону (за даними сейсмічних і магнітотелуричних зондувань) виявлено потужний астеносферний шар, процеси в якому, за сучасними даними, і спричиняють спостережуваний сьогодні геодинамічний режим регіону. Геологічними особливостями регіону є також наявність вулканічних структур (Вигорлат-Гутинська гряда і численні поховані вулкани) і прошарків (андезити, туфи) потужних (до 2,5 км і більше) осадових товщ в палеокальдерних утвореннях і пов'язаних з усім цим родовищ корисних копалин (золотополіметалевих і ртутних руд, соляних пластів та ін.). Приповерхневі родовища в основному розвідані і велика частина з них експлуатується, тому погляди геологів і геофізиків звертаються до все більших глибин.

За геофізичними даними (дослідження Сологуба, Чекунова та ін. методом ГСЗ по регіональному профілю РП-17) в нижній частині "гранітного" шару на глибинах від 1 до 10 км фіксується підзона понижених швидкостей. Інша така підзона зафіксована в середині "базальтів". Проведений нами комплексний геофізичний аналіз природи цих підзон, виконаний з залученням наявних тектонофізичних, петрофізичних, сейсмологічних, геотермічних, геоелектричних, геоморфологічних і геодезичних даних, показав, що підзона в "базальтах" є за своєю природою сильно прогрітою високопластичною ослабленою підзоною. На відміну від неї підзона в "гранітах" – сильнотріщинувата флюїдонасичена, ослаблена постійним механічним руйнуванням (землетруси, крип, катаклаз, гідротермобарофізико-хімічні процеси) внаслідок концентрації тут стискних і зсувних тектонічних напружень, спричинених розтіканням астеноліта з-під Панонської депресії. До цієї підзони приурочена велика частина місцевих корових землетрусів значної сили, які характеризуються дуже специфічними сценаріями та механізмами – горизонтальним просковзуванням залягаючих нижче шарів порід у напрямку до Карпат відносно верхніх шарів.

Враховуючи, що температура в цій потужній (товщиною до 3 км) флюїдонасиченій тріщинуватій зоні (поширеній під всією Чоп-Мукачівською западиною) за розрахунками сягає 250-400°С, ця зона є великим джерелом геотермічної енергії, яку можна використовувати для теплофікації і для електроенергетики шляхом відкачування флюїдів саме з таких порівняно великих глибин (зараз технічно доступних) або з пов'язаних з зоною розломів в корі чи місць значніших підняті покрівлі самої зони, тобто зі значно менших (3-5 км і менше) глибин. Ще одними перспективними ресурсами цієї зони є розчинені в тамтешніх глибинних флюїдах солі різних металів, в тому числі золота (враховуючи глибинне флюїдне походження Берегово-Мужійського і Беганського золотополіметалевих родовищ), які можна добувати з відкачуваних флюїдів. Крім того, в верхній частині цієї зони в районі її покрівлі дуже ймовірні пастки родовища вуглеводнів. Такі родовища також ймовірні і в глибинних підпасувних структурах Карпат, враховуючи виявлений нами процес нагнітання туди з боку Закарпаття глибинної речовини, і значно кращі умови накопичення там вуглеводнів (нижчі глибинні температури і спокійніший геодинамічний режим).

М. Казимир, О. Литвиненко
(м. Львів)

ІНЖЕНЕРНІ МЕРЕЖІ ЯК ФАКТОР ДЕФОРМАЦІЇ МІСЦЬ ІСНУВАННЯ МИСЛИВСЬКИХ ТВАРИН

Українські Карпати – унікальний у європейському вимірі природний регіон. Саме тут збереглися мінімально змінені господарською діяльністю людини фрагменти первинних, характерних для континенту, екологічних систем. Найповніше, відповідно, представлений і фауністичний компонент таких систем, зокрема види тварин, віднесені до категорії мисливських. А єдина в Європі природна популяція оленя благородного (близько 5,0 тис.особин) інтенсивно експлуатується, причому не в останню чергу в порядку міжнародного мисливського туризму. Не такими багаточисельними є, на жаль, і деякі інші види: ведмідь – на рівні 350 особин, рись – 200-250, видра – до 500, борсук – 500-700.

Сучасний рівень урбанізації та господарського освоєння території, насиченість її магістральними трубопроводами, а також транспортними магістралями та іншими інженерними комунікаціями з об'єктами їх інженерного захисту – зумовлюють значне погіршення середовища існування мисливських тварин, стають, в підсумку, непрямою причиною зменшення чисельності об'єктів полювання. За останні 15-20 років тенденцію до скорочення чисельності стабільно виявляють олень благородний, козуля, ведмідь, дика свиня, тетерев. Червонокнижними стали рись, видра, норка європейська, борсук, горностай, глухар (Матеріали міжнародної конференції "Великі ссавці Карпат". - Ів.-Франківськ, 2000).

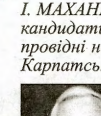
Сучасна насиченість регіону інженерними мережами досить висока, в перспективі вона буде зростати. Вплив на середовище існування мисливських тварин при цьому являється у двох варіантах: 1 – при будівництві споруд, 2 – при експлуатації споруд. Варіанти відрізняються рівнем фактора турбування. У першому варіанті місця існування тварин зазнають докорінних змін, у другому середовище поступово стабілізується, тварини теж поступово пристосовуються до змін. За всіх умов ареали окремих видів мисливських тварин розчленовуються, біотопічні каркаси ареалів (Бондаренко, 2000) порушуються. Утруднюється обмін генетичною інформацією. Порушуються традиційні шляхи міграції тварин, фактор турбування змушує їх перемішуватися на невластиві, мало придатні для існування ділянки.

Зміни і деформація місць існування мисливських тварин – наслідок, безумовно, комплексу причин. Виділяючи серед них вплив інженерних мереж, зазначимо, що якість біотопів практично не змінюється при протяжності комунікацій до 25 км на 1000 га, знижується на 0,5 бонітета при 25-49 км, на 1,0 бонітет при 50-74 км, на 1,5 бонітета при 75-100 км, на 2,0 бонітета більше при 100 км.

У європейських країнах опрацьовано і апробовано багато способів нейтралізації негативного впливу інженерних мереж на місця існування мисливської фауни. Серед них: розміщення споруд з врахуванням біотопічної цінності окремих ділянок ареалу тварин, облаштування переходів через трубопроводи та транспортні магістралі, забезпечення засобами лісомеліорації прихованого підходу до переходів, проведення робіт в періоди після розмноження тварин та після їх активних міграцій, компенсація порушень ділянок створенням захисних та кормових ремізів, влаштування пташиних гнізд і нір. Обов'язковою є фауністична експертиза проектів інженерних комунікацій.

Ментальність українського народу творилася впродовж тривалого часу. Цей процес розпочався ще до прийняття християнства. Цікаво зазирнути через століття, а то й тисячоліття на вірування наших предків і ставлення їх до навколишньої природи.

І. МАХАНЕЦЬ, Д. СУХАРЮК,
кандидати біологічних наук,
провідні наукові співробітники
Карпатського біосферного заповідника

ЕТИЧНІ МОТИВИ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наші предтечі, що виростали серед гучастих пралісів, розлогих лук, повноводих річок та озер, поєднувалися з природою не лише органічно, а й духовно. Сили природи були представлені богами, яким люди вірили не сліпо і беззумно, а як своїм помічникам у важкій землеробській праці. Система свят слугувала розумному розподілу людської сили та енергії. Бог вважався вищою сутністю, яка існувала для полегшення життя людини, і вона могла спілкуватися з богом без посередників. У східних слов'ян не було інституту жерців, пишних храмів, оскільки спілкування з богом – це спілкування з природою, космосом, які витворили людей доброї вдачі. Особливо різноманітними чеснотами та цнотливістю наділена українська жінка. Мешканці України-Русі відзначались великою терпимістю до представників інших релігійних поглядів, зокрема, до християн (ще до офіційного введення християнства). Волелюбність – одна із основних світоглядних установ українців, яка в їх генах не вироджується і досі перебуває в основі етичних норм поведінки та ставлення до природи.

І сьогодні збереглися традиції святості у спілкуванні з нею. Згадаймо Зелені свята або Трійцю, Вербну неділю (коли освячують вербу), Водохрещу, Івана Купала, Калиту та ін. Під час цих свят наші дійства символізують єднання людини з природою. І не дивно, що храми та монастирі зводилися у місцях розкішної природи, яка посилювала духовні почуття людини. А такі рослини, як пальма, аканф та рута стали емблемою на іконостасах.

Яка б релігія не була нині панівною, але вона повинна зміцнювати віру, духовність і єдність нашого народу. Це було б воднораз і основою розв'язання екологічних проблем – жити у гармонії з природою. Гасел на сьогодні про збереження природи та біорізноманіття вистачає, але глибинних знань та відповідного виховання немає. Сьогодні актуальним стає питання про виживання не тільки видів флори і фауни, але і самої людини.

Центральним видом збереження всього біорізноманіття є сама людина, її свідомість, спосіб життя. А це питання не тільки екологічного, але і політичного аспекту. Вид Homo sapiens потрібно облагороджувати в духовно-моральному плані. Тут багато робить церква. Священики беруть участь в екологічних форумах, у відкритті нових об'єктів природно-заповідного фонду, проводять освячення пам'яток природи, природних джерел, виступають з проповідями та ін. Така участь церкви в екологічних заходах створює особливу духовну ауру, що збільшує результативність таких акцій. Однак це тільки початок, який потрібно всебічно підтримувати та пропагувати. Більшість заповідників та національних парків ще тільки підходять до цього розуміння.

Велику увагу охороні природи приділяв Митрополит А.Шептицький. «Постулатом честі і престижу нації» називав він національний парк. І не випадково 5 з'їзд українських природодослідників і лікарів, який відбувся у Львові у 1935 році, звернувся до Митрополита з проханням про створення Українського національного парку природи (Борейко, 1995).

Охорона природи – священна справа всіх людей, незалежно від національної та конфесійної приналежності.

Зараз все відчутніше і помітніше стають наслідки всесроктаючого «войовничого» ставлення до природи. Це ще можливо, треба ретельно зберігати ділянки дикої природи і включати їх в мережу існуючих територій шляхом заповідання. Заповідні ділянки дикої природи є вірцями гармонії і досконалості. Вони є вічним невичерпним джерелом і нашої духовної культури. Величність окремих природних ландшафтів і об'єктів підказує – це справді святі місця. Доводилося спостерігати й особливий духовний стан гостей після відвідування букових пралісів Угольки і одвічних лісів Чорногори, чи споглядання обширних пейзажів Карпатського високогір'я. Це неперевершені музеї природи, які збагачують енергетичку людини. На Гуцульщині люди з давніх-давен на Івана-Купала підніманося в гори, на найвищі вершини, отримуючи натхнення і насолоду. Це генетично закладений поштовх шукати у величі природи надихаючу і підтримуючу силу. Ще до тепер зберігся звичай запаповіти «живу ватру» на полонинах з початком вівчарського сезону, яка підтримується до кінця літа. Це відгомін віків у душах гуцулів.

Охорона всього живого стисло викладена у Божих заповідях, порушення яких призводить до різних хвороб людей та руйнівних дій стихійних явищ.

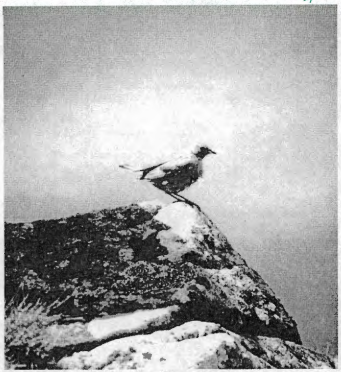
Не може бути істинно цивілізованої людини без духовності та екологічної культури, яка включає різні форми діяльності. Власне, це є спосіб життя, якого повинні навчати з дня народження, з водохрещення, в якому криється глибокий зміст зв'язку людини з природою. У формуванні екологічної свідомості повинні активно співпрацювати школа, церква та різні громадські організації.

Багато цінних думок та досліджень з охорони природи і наших попередників, і сучасників залишаються на папері мертвим капіталом в той час, як вони повинні стимулювати працю і вченого, і митця, й інших працівників духовної та матеріальної сфери, виробляти в них осмислений підхід до навколишнього світу.

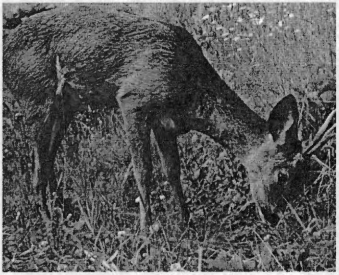
Як писав один з перших польських початківців охорони природи Ян Павликовський, «охорона природи облагороджує не тільки загальний вигляд Землі, вона облагороджує самих людей». Це в 30-х роках минулого століття відкрито природних охоронних територій розпочинали богослужінням з участю місцевої влади та великої кількості населення (цит. за Борейко, 1995). Російський інженер В.Етімонов писав у 1917 році: «Найсильніше і найплодотворніше прагнення до охорони природи там, де воно корінится в любові до неї і до Батьківщини, – кожний народ повинен оберігати корені своєї культури в її первісній природі. Ні музеї, ні книги не можуть замінити національному музею вільної природи» (цит. за Борейко, 1995).

Відомий природознавсиник В.Е.Борейко воскрешає в нашій пам'яті імена забутих вчених і їх погляди на охорону природи, які були викреслені з життя на довгі роки. Одним з них є український природодослідник Н.В.Шарлемань, який писав, що дика заповідна природа «служить основою для творення та розвитку національного життя». В 30-ті роки зазнала розгрому не тільки заповідна справа, але також духовна еліта та понад 10 мільйонів кращих представників української землеробської культури, які були знищені голодомором. Ще Антуан де Сент Екзюпері заважував, що не має значення, який режим в країні, а важливо, який тип людини він виховує. І нам, в нашій демократичній час, потрібно відродити духовну людину-творця, а не руйнівника.

Великий гуманіст Адальберт Швейцер закликав до охорони кожної живої істоти, котра, як і людина, має священне право на життя. Цього принципу він дотримувався у повсякденному житті. Дотримання цього принципу та Божих заповідей має стати моральним законом кожного.

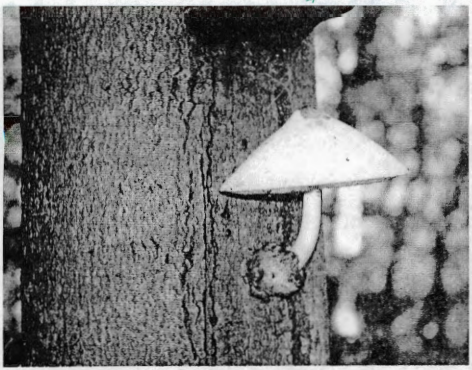
НА СУЧКУ БУТТЯ

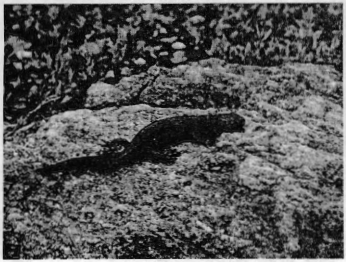

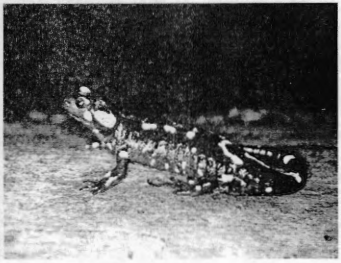

В. ГЕТЬМАН,
Міністерство екології та природних ресурсів України, м. Київ

Карпати з давніх-давен славляться своїми багатими курортно-рекреаційними ресурсами: великою кількістю цінних мінеральних вод, мальовничими гірсько-долинними ландшафтами, численними дерев'яними пам'ятками сакрального мистецтва, життєрадісними українськими піснями і танцями, в яких так багато поезії і краси. Смарагдові куполи величавих вершин, розлогі карпатські полонини, гірське сонце, чисте повітря, напоєне ароматом дрімучих лісів – густих бучин і темних смеречників, вузькі долини бурхливих кришталевих річок назавше запам'ятовуються тому, хто подорожував по Українських Карпатах. Взимку і влітку приїжджають сюди тисячі людей: туристів і тих, що потребують курортного лікування.

Карпати – чудовий гірський хребет, – ще чекає дослідників, шанувальників краси природи, чекає геологів, вчених-медиків, які піднімуть хвилю досліджень та перетворять Карпати в країну майбутнього.

Академік О.Є Ферсман

КУРОРТНА ГАЛУЗЬ НА ТЕРЕНАХ КАРПАТ

Вивчення сучасного стану курортного освоєння Українських Карпат (з одного боку) і їх багатих можливостей (з другого) переконує в необхідності більш інтенсивно розвивати у цьому регіоні курортно-рекреаційне господарство. Законодавчо-правове забезпечення санаторно-курортної рекреації визначається *Законом України "Про курорти"* від 05.10. 2000 р. (№2026-ІІІ), що створює юридичні засади для її розвитку в Карпатському регіоні. Відповідно до ст. 30 Кодексу України про надра Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про затвердження диференційованих нормативів плати за користування надрами для видобування мінеральних підземних вод" від 7 березня 2000 р., № 456.

Проблема розвитку курортів в Українських Карпатах потребує вирішення ряду питань, основними з яких є наступні: детальне наукове ландшафтно-рекреаційне районування території; заходи по охороні та невиснажливому використанню природних лікувальних ресурсів; корінне поліпшення рекреаційно-господарської (сервісної) інфраструктури території; вирішення питань транспортного зв'язку.

У структурі природно-рекреаційного потенціалу Українських Карпат особливо чільне місце посідають лікувальні мінеральні води. В цьому плані – це найперспективніший курортно-рекреаційний регіон України, який за запасами лікувальних мінеральних вод та різноманітністю їх фізико-хімічних властивостей не поступається всесвітньо відомим курортам, наприклад, кавказьким.

Мінеральні води є створеними самою природою каналами поступлення до людини з навколишнього середовища хімічних речовин та елементів. Загалом, за твердженнями академіка В.І.Вернадського, людський організм автономно без зв'язку з земною корою існувати не може.

У Карпатському регіоні нараховується до 800 джерел і свердловин, з добовим дебітом 57.5 млн літрів. На території прикарпатських областей зареєстровано більше 200 мінеральних джерел, в Закарпатті – більше 500. Розвідані і затверджені запаси цих вод достатні для оздоровлення та лікування більш як 7 млн. чоловік на рік.

Найбільш поширені в Карпатах вуглекислі лікувальні води з різною мінералізацією, які своїм походженням зобов'язані активній тектонічній діяльності неогенового періоду. Родовища цих вод зосереджені в основному в Закарпатській області (Вигорлат-Гутинський хребет). На їх базі функціонує ряд відомих курортно-рекреаційних об'єктів і заводів промислового розливу вод.

"Підземні аптеки" Українських Карпат багаті і на лікувальні розсоли (з підвищеним вмістом сульфатів). Запаси лікувальних грязей оцінюються в 1.4 млн $м^3$. Поблизу Борислава знаходиться єдине в Європі родовище озокериту (гірського воску), який використовується для зовнішньо- і внутрішньопорожнинного теплолікування. Він містить в собі нафтові масла, парафін, глину, пісок та інші домішки.

Гідротермальна база Карпат при існуючому ресурсному потенціалі експлуатується недостатньо. Так, вуглекислі мінеральні води типу "Боржомі", "Нарзан", "Єсентуки" використовуються (за даними Інституту регіональних досліджень НАН України, м.Львів) на 8.5% від можливого, сульфідні – на 15%, "Нафтуся" та її аналоги – на 10%.

У межах гірської природної країни Українських Карпат при природно-географічному районуванні виділяють наступні ландшафтні області: Передкарпаття, області Зовнішніх Карпат, Вододільно-Верховинська область, Полонинсько-Чорногірська область, область Вулканічних Карпат, Закарпатська низовинна область (5). Мінеральні води цих областей об'єднуються близькістю просторового положення, приуроченістю до спільної геологічної структури та єдністю історії розвитку, але відрізняються між собою за фізико-хімічними властивостями, утворюючи окремі групи. Східна межа Карпатського рекреаційного регіону проводиться південніше Равки-Руської, Жовкви, Перемишлян, по межі Івано-Франківської і Тернопільської областей, до Усть-Зеленого і далі по р. Дністер до державного кордону з Молдовою. До цього регіону ми відносимо ландшафтні області Розточчя та Опілля і Прут-Дністровську.

У числі основних курортно-територіальних одиниць для гірських умов Карпат пропонуються курортно-рекреаційні райони і курортно-рекреаційні комплекси чи курорти (див. мал. 1). В Законі України "Про курорти" термін "курорт" трактується як "освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації, будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні."

Курортно-рекреаційні райони (КРР) формуються у вигляді функціональних систем взаємопов'язаних елементів

території: населених пунктів, курортних комплексів та установ, штучних водойм тощо, а також природних ландшафтів, які входять організаційно до території району та використовуються для створення курортного середовища. При цьому визначаються такі функціональні зони району: власне курортна та господарська. В господарській зоні можуть розміщуватися сільськогосподарські підприємства, які безпосередньо обслуговують санаторно-курортні заклади (СКЗ). Відповідно до Закону України "Про курорти" (ст. 22) останні є закладами охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів.

Територія курортно-рекреаційного району в основному визначається зосередженням курортно-бальнеологічних ресурсів, перш за все родовищ лікувальних мінеральних вод. Межі районів можуть бути природними (круті, недоступні для освоєння схили гірських хребтів, порожисті річки тощо) і штучними (дороги, дамби тощо), а також пов'язаними з адміністративним поділом. У гірських умовах на межі КРР впливає трасування туристських маршрутів.

Структурно-функціональну основу розвитку курортно-рекреаційних районів становлять їх лікувально-оздоровчі місцевості (ЛОМ), ними згідно до Закону України "Про курорти" (ст.1) є природні території, що мають мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Зауважимо, що в горах розподіл відпочиваючих по ЛОМ залежить від висоти місцевості над рівнем моря, перепаду висот, місцевих особливостей клімату, наявності мінеральних джерел, що визначає форми відпочинку і лікування.

Нинішній стан курортної галузі – більш ніж критичний. Зокрема, організаційно не завершено створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у цій сфері, недостатньо координується діяльність причетних до неї міністерств та інших органів центральної виконавчої влади, не вирішено остаточно питання власності щодо деяких оздоровниць.

У курортній галузі зараз процвітає стихійна діяльність великої кількості дрібних підприємців, практично відсутня координація лікувально-оздоровчої діяльності санаторно-курортних закладів, що належать різним міністерствам та іншим органам центральної виконавчої влади, нераціонально використовуються, погано охороняються, виснажуються та забруднюються запаси надзвичайно цінних природних лікувальних ресурсів.

Досі не проведена інвентаризація усіх розташованих на території України санаторно-курортних та оздоровчих закладів, окремі курорти останнім часом або не функціонували зовсім, або через високу вартість оздоровлення не завантажувалися повністю.

Виходячи з вище сказаного, ми пропонуємо розгляд потенційних можливостей розвитку курортної галузі Карпатського регіону з погляду реальних перспектив на основі ретроспективного аналізу її відносно задовільного стану в недалекому минулому.

У Передкарпатті мінеральні води різняться за хімічним складом і за мінералізацією (мало-, середньо-, та високомінералізовані). Особливо характерні для цієї ландшафтної області слабомінералізовані води (2-5г/л) типу "Нафтуся",

МАЛ. 1. СХЕМА РОЗМІЩЕННЯ ОСНОВНИХ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

1 - Мізунський; 2 - Верхньодністровський; 3 - Трускавецько-Моршинський; 4 - Воловецько-Міжгірський; 5 - Усть-Чорнянський; 6 - Великоберезнянський; 7 - Ужгородський; 8 - Свалявський; 9 - Берегівсько-Виноградівський; 10 - Сколівсько-Славський; 11 - Хустський; 12 – Солотвинський; 13 - Рахівсько-Ясінський; 14 - Яремчанський; 15 – Косівський; 16 - Путильський; 17 - Чернівецький

Умовні позначення:

||||||||||| - курортно-рекреаційні райони,

_____ – туристські траси

які містять в собі органічні речовини (Трускавецький та Східницький курортні комплекси, курорт "Шкло") і високомінералізовані сульфідної групи (Немирів, Розділ, Великий Любень, Шкло). В останніх кількість сірководню (H_2S) сягає 50-160 мг/л.

Зазначимо, що Указом Президента України від 22 квітня 1998 року Східниці надано статус дитячого бальнеологічного курорту, де проходять лікування діти з районів, що постраждали від аварії на ЧАЕС. Втім, затверджені запаси мінеральної води в Східниці в півтора рази перевищують трускавецькі, але використовуються лишень на 2-3%.

Маломінералізовані мінеральні води, що містять органічні речовини, є також на курорті "Моршин", а також в Чернівецькій області (в с. Буденець під назвою "Буковинська", Цецине, Селятин). Кількість солей в 1 літрі цих вод не перевищує 2 г.

До середньомінералізованих вод, що містять 2-15 г солей, належать води окремих джерел курортів "Трускавець", "Моршин", а також мінеральна вода села Черче Івано-Франківської області, сіл Черешенька, Хряцка, Ожеве на Буковині.

Високомінералізовані мінеральні води, що містять 16-390 г/л солей, представлені окремими джерелами курортів "Моршин" і "Трускавець", а також сіл Мигове, Кошилів, Красноїльськ, Стара Красношора, Сарата Чернівецької області.

Для складчасто-гірських ландшафтних областей Українських Карпат характерні численні вуглекислі мінеральні джерела, відомі під місцевою назвою – "буркути". Вони поділяються на кілька типів. Вуглекислі мало- і середньомінералізовані гідрокарбонатно-натрієві (содові) джерела типу "Боржомі" є високодебітними та широко представленими. Унікальними є води такого складу з порівняно високою для них мінералізацією (до 30 г/л) і вмістом гідрокарбонату натрію (до 90%). У класичних водах типу "Боржомі" (Грузія) біологічно активним компонентом виділено залізо, тоді як в карпатських спостерігаються аномально високі значення міді (Cu), цинку (Zn), бору (B), фтору (F), літію (Li). Мінеральні води цього типу використовують санаторії "Поляна", "Квітка полонини", "Сонячне Закарпаття", "Карпати", "Шаян".

Найбільш поширені маломінералізовані вуглекислі гідрокарбонатно-кальцієві чи магнієво-кальцієві джерела типу кисловодських "Нарзанів" (Ужгород, вздовж долини р. Тиси – Кваси, Луги, Білин). Але якщо класичний кавказький "Нарзан" характерним мікроелементом має залізо, то карпатські мінводи даного типу включають цілий спектр біологічно активних компонентів – мідь (Cu), цинк (Zn), марганець (Mn), залізо (Fe).

Вуглекислі мало- і середньомінералізовані гідрокарбонатно – хлоридні натрієві води типу "Есентуки" зосереджені поблизу сіл Кваси, Сойми, Драгове, Майдан, Міжгір'я, в околицях Усть-Чорної та Кобилецької Поляни, в долині Ужа поблизу сіл Сюрь, Хустрино. На базі цих вод працюють санаторії "Гірська Тиса" в с. Кваси та "Верховина" в с. Сойми.

Характерними особливостями даної групи вод є аномально високий вміст миш'яку, бору, амонію. Вперше миш'як був визначений у водах родовища Кваси. Зараз в цьому родовищі вміст миш'яку становить 1.5-2 мг/л, газовий склад – 78 % CO2, а добовий дебіт – 300 м³/добу.

Вуглекислі залізисті мінеральні води відомі біля Кобилецької Поляни і Келечина. Такі джерела зустрічаються на південному схилі Говерли. Найбільше та добре вивчене з цих джерел – Келечинське з дебітом 500 м³/добу. Його ресурси можуть забезпечити великий санаторно-курортний заклад і завод розливу.

Густа сітка джерел пісчих і маломінералізованих вод властива ландшафтній області Вулканічних Карпат: "Прив'язані" вони до зруйнованих кратерів і підніжжя гірських хребтів (Новоселиця, Циганівці поблизу Ужгорода). Біля села Синяк знаходяться джерела з сірководневою сульфатно-кальцієвою водою, а також родовище вод сульфатно-натрієвого підтипу на розмитому борту кальдери древнього вулкану.

До міоценових відкладів ландшафтної області Закарпатської низовини відносяться субартезіанські та грунтові пісчі й мінеральні води. Дуже мінералізовані грунтові і підземні води має Верхньотисинська котловина з найбільшими джерелами: солотвинські, новоселицькі, біля села Теребліі. Нижні горизонти антропогенових і неогенових відкладів Чоп-Мукачівської котловини заповнені вуглекислими водами, збагаченими залізом (Ужгород, Батьово, Берегово). Затисненська частина низовини має вуглекислі гідрокарбонатно-кальцієві маломінералізовані води типу "Нарзан", багаті на залізо (курорт "Шаян").

У Закарпатті відкрито термальні мінеральні води типу "Боржомі". Потужний фонтан такої води з температурою 38 - 40°С відмічений в селі Нижні Ростоки (мінералізація – 13,0- 24.0 г/л). Гарячі води знайдені також в селах Вільківка, Білки, Уголька, Залужжя поблизу Мукачеве, біля Ужгорода і Вишкова.

Особливий інтерес складає родовище Пасіка. З глибини 750 м виведена вуглекисла гідрокарбонатно-натрієва вода з температурою 32°С і мінералізацією 23.4 г/л. Ця вода може використовуватися для лікування органів кровообігу і травлення.

При експлуатації мінеральних джерел основне значення мають їх цінність і дебіт. Найбільший інтерес викликає місцезнаходження і потенціал не окремих джерел, а родовищ лікувальних мінеральних вод. Розглянемо ресурсний потенціал мінеральних вод Карпатського регіону за адміністративними областями.

Санаторно-курортна рекреація в Закарпатській області має давню історію. Відкриття першого курорту поблизу с. Лумшори датується 1600 роком. На базі мінеральних джерел працювало кілька приватних "купелей". З 1631 р. в м. Ужгороді починає функціонувати водолікарня "Купальний дім". Вперше розлив мінеральної води відбувся на Свалявському родовищі в 1755 р. В XX ст. почалось вивчення мінеральних джерел і науково обґрунтоване використання цілющих вод для лікування хворих.

Основною характерною особливістю мінеральних вод області є вміст в них великої кількості вільної вуглекислоти. Вуглекислі води становлять 55% усіх мінеральних вод території області. Крім них, у Закарпатті знайдено сірководневі і метанові води.

Найбільш значні родовища лікувальних мінеральних вод знаходяться в гірських районах області: Свалява-Поляна-Плоске, в долині річки Пині; Міжгір'я-Верхній Бистрий-Келечин, в долинах рік Ріки і Репинки; Вишково-Драгово, поблизу сіл Драгово і Шаян; Рахів-Білин-Кваси, поблизу сіл Кобилецька Поляна і Кваси; Солотвино.

Найбільш перспективним є Свалявський курортно-рекреаційний район (КРР) з великими родовищами вуглекислих гідрокарбонатно-натрієвих мінеральних вод типу "Боржомі": Полянське №1 і №2, Лужанське, Плосківське і Свалявське на Свалявщині, де добовий дебіт мінеральної води складає 2400 – 2500 м³. Біля Чинадієва, на мальовничому

березі Латориці, в столітньому лісопарку знаходиться кліматичний санаторій "Карпати" (в минулому – володіння графа Шенборна). Поруч з санаторієм "Карпати" побудовані корпуси будинку відпочинку "Берегвар".

Полянське родовище № 1 (с. Поляна Свалявського району) продукує воду з загальною мінералізацією 9.8-10.0 г/л. На базі родовища функціонує санаторій "Поляна". Загальна мінералізація води Полянського родовища № 2 становить 10-11 г/л. На його базі функціонує санаторій "Сонячне Закарпаття". Мінералізація води Плосківського родовища (с. Плоске Свалявського р-ну) – 7.0-8.6 г/л.

Лужанське родовище (с. Голубине Свалявського р-ну) зливає воду з мінералізацією 4.5-6.9 г/л. На базі родовища функціонує санаторій "Квітка Полонини".

Мінеральна вода Лужанська-7 цього родовища є багаторазовим призером міжнародних конкурсів в Будапешті, Парижі, Москві. Це один з кращих представників вуглекислих гідрокарбонатно-натрієвих вод. Рекомендується для здорового і хворого організму, сприяє виведенню радіонуклідів. До цієї групи, крім згадуваної "Боржомі" (Грузія), відносяться всесвітньо відомі мінеральні води "Віші" (Франція).

Перші письмові відомості про Лужанську-7 (історична назва "Маргіт") датовані 1463 роком. Пізніше, за часів Австро-Угорської імперії, вона постачалась до імператорського двору.

Лужанська-7 практично єдина вода Закарпаття, що розливається безпосередньо з свердловини (глибина 140 м), за особливою технологією ТзОВ "Маргіт".

До Воловецько-Міжгірського курортно-рекреаційного району (Міжгір'я – Верхній Бистрий – Келечин) відносяться великі родовища вуглекислих мінеральних вод типу "Єсентуки-17" і "Нарзан" з добовим дебітом більше 3000-3200 м³: Соймівське, Верхньобистрянське та Келечинське.

Верхньобистрянське родовище *(с. Верхній Бистрий Міжгірського р-ну)* зливає вуглекислу гідрокарбонатно-хлоридно-натрієву воду типу "Єсентуки-17". Келечинське родовище (с. Келечин Міжгірського району) містить вуглекислу гідрокарбонатно-натрієву залізисту воду типу "Нарзан". Соймівське родовище (с.Сойми Міжгірського р-ну) дає вуглекислу гідрокарбонатно-хлоридно-натрієво-кальцієву воду типу "Єсентуки-17". На базі названого родовища існує курортно-рекреаційний комплекс "Верховина".

З Воловецько-Міжгірським курортно-рекреаційним районом межує національний природний парк "Синевир", де рекреаційно-оздоровче значення мають цілющі джерела вуглекислої хлоридно-гідрокарбонатної кальцієво-натрієвої мінеральної води між селами Колочава і Мерешор (Квасовецьке л-во, ур. Квасовець) типу "Нарзан", "Єсентуки" і гідрокарбонатно-хлоридне натрієве джерело села Негровець. Науково-виробнича фірма МПП "Бінако" здійснює розлив мінеральної лікувально-столової води "Колочава".

Мінеральні води родовищ названих курортно-рекреаційних районів використовуються для лікування органів травлення, при захворюваннях печінки.

До наступного курортно-рекреаційного району Закарпатської області належать родовища мінеральних вод сіл Драгово, Шаян Хустського р-ну.

Шаянське родовище продукує вуглекислу гідрокарбонатно-натрієву воду типу "Боржомі", вуглекислу гідрокарбонатно-хлоридно-натрієву воду типу "Єсентуки-17", вуглекислу гідрокарбонатно-кальцієво-натрієву воду типу "Нарзан". Загальна мінералізація 2.0-6.5 г/л. Розливається лікувально-столова гідрокарбонатно-натрієва, кремнієва вода "Шаяиська".

Мінеральна вода використовується для лікування органів травлення (виразка шлунку і дванадцятипалої кишки), при захворюваннях печінки. На базі вказаного родовища функціонує вже згадуваний санаторій "Шаян".

До Рахівсько-Ясінського курортно-рекреаційного району відносяться перспективні родовища унікальних вуглекислих гідрокарбонатно-хлоридно-натрієвих і кальцієво-натрієвих мінеральних вод м. Рахова, сіл Кобилецька Поляна, Богдан, Білин, Кваси, що містять біологічно активні компоненти – залізо і миш'як. Вода вказаних родовищ визначають особливий профіль санаторно-курортних закладів для лікування малокрів'я, захворювань шлунку з пониженою кислотністю, захворювань залоз внутрішньої секреції.

Квасівське (Гірськотисянське) родовище містить вуглекислу хлоридно-гідрокарбонатно-натрієву воду типу "Єсентуки-17". Загальна мінералізація 6.0-27.6 г/л. Щодо аномального вмісту миш'яку у світі відомо тільки два аналоги таких вод (п-ів Камчатка в Росії та у Франції). На базі цього родовища функціонує Квасівський курортно-рекреаційний комплекс з санаторієм "Гірська Тиса". Родовище с. Кобилецька Поляна Рахівського району містить вуглекислу хлоридно-гідрокарбонатно-натрієву воду типу "Єсентуки-17".

До Ужгородсько-Мукачівського КРР відноситься родовище м. Ужгорода, яке продукує гідрокарбонатно-кальцієво-натрієво-залізисту воду типу "Нарзан". В с. Минай Ужгородського району розливається (СІД СП "Експрес-Трукс") лікувально-столова гідрокарбонатно-натрієва борна вода "Поляна купель" (мінералізація: 7,0-10,5г/л).

В межах Великоберезнянського КРР знаходяться родовища вуглекислої гідрокарбонатно-кальцієвої води (типу "Нарзан") сіл Ужок, Сіль .

До мінеральних вод Закарпаття, що містять вільний сірководень, належать води сіл Синяк, Тячівські Лази. Родовище села Синяк (Мукачівський р-н) містить сірководневу сульфатно-кальцієву воду типу "Сочі-Мацеста". Мінеральна вода застосовується для лікування серцево-судинної системи, захворювань органів кровообігу, опорно-рухового апарату та периферійної нервової системи.

Чудові природні умови і ресурси Львівщини, зокрема, сприятливий клімат а також наявність великої кількості мінеральних джерел, особливо в передгір'ї Карпат, сприяли розвитку ряду бальнеологічних і кліматичних здравниць. В межах області знаходяться два курортно-рекреаційні райони: Трускавецько-Моршинський і Сколівсько-Славський та ряд курортно-рекреаційних комплексів: "Немирів", "Любень Великий", "Шкло", "Черче".

Лікувальною базою курорту "Трускавець" (міжнародного значення) є мінеральні джерела різних за фізико-хімічним складом вод. За мінералізацією їх можна розділити на три групи: маломінералізовані води; води середньої мінералізації; високомінералізовані води і розсоли, де вміст солей досягає 250-400 г/л. Усі води відносяться до холодних, оскільки їх температура не перевищує 8 – 13 °С.

Основним джерельним ресурсом курорту є збагачена органічними речовинами (специфічна мікрофлора) мінеральна вода "Нафтуся", відкрита в 1835 році. "Нафтуся" відноситься до холодних, маломінералізованих, гідрокарбонатно-кальцієво-магнієвих вод. Вона використовується для питного лікування захворювань печінки, нирок, проявляючи жовчо- і сечогінну, болезаспокійливу дію.

З мінеральної води джерела, що містить високомінералізовану воду типу розсолу, виморожуванням добувають сіль "Барбара", яку використовують при лікуванні захворювань

Кременецькі гори.

печінки, жовчних шляхів, кишечника тощо.

Курорт "Моршин" розміщений в мальовничій місцевості на р. Бережниця (притока Дністра). Основним природним лікувальним ресурсом курорту є мінеральна вода 4-х джерел: перше – хлоридно-сульфатно-натрієво-магнієве, друге – хлоридно-натрієве, третє – сульфатно-хлоридне і четверте – кальцієво-натрієве. Специфічним лікувальним розсолом є хлоридно-натрієва вода з загальною мінералізацією 336 г/л. До лікувальних факторів курорту відноситься і торф'яна грязь.

Мінеральна вода використовується в лікувальних цілях у визначених стандартних концентраціях для пиття та ванн при захворюваннях органів травлення, периферійної нервової системи, хронічних захворюваннях суглобів. Курорт функціонує протягом усього року.

Лікувальними факторами бальнеологічного курорту "Немирів" є сірководневі води і місцева грязь. Мінеральна вода немирівських джерел – аналог води курортів "Синяк", "Любень Великий", "Шкло", але містить значно більше вільного сірководню.

За хімічним складом мінеральні води курорту "Немирів" однотипні – маломінералізовані сірководневі сульфатно-гідрокарбонатно-кальцієві. Температура води не перевищує 10-11°С. Кількість вільного сірководню становить 21-145 мг/л.

Другим лікувальним фактором курорту "Немирів" є грязь. За хімічним складом становить суміш мулу з торфом. Вона володіє високими якостями. Курорт має відділення для лікування органів кровообігу, периферійної нервової системи, а також дерматологічне.

Мінеральні води джерел курорту "Любень Великий" – холодні сірководневі сульфатно-гідрокарбонатно-кальцієві з малою мінералізацією; містять вільний сірководень (56-122 мг/л).

Крім мінеральної води, на курорті в лікувальних цілях використовують високоефективну торф'яну грязь, яка містить більшу ніж вода кількість сірководню. Запаси грязі необмежені. Профіль здравниць курорту - лікування захворювання органів кровообігу, опорно-рухового апарату та периферійної нервової системи.

Бальнеогрязевий курорт "Шкло" розташований на Розточчі в с. Шкло Яворівського району. Основними лікувальними факторами курорту є сірководневі мінеральні води трьох джерел і місцева, із значною кількістю H_2S, торф'яна грязь. Мінеральна вода двох джерел – сірководнева. Вона є аналогом мінеральних вод "Великий Любень" і "Синяк" та використовується тільки для ванн.

Мінеральна вода третього джерела відноситься до холодних маломінералізованих гідрокарбонатних натрієво-кальцієвих вод з вмістом незначної кількості вільної вуглекислоти. За своєю фізіологічною дією вона наближається до мінеральної води "Нафтуся". Розливається лікувально-столова гідрокарбонатно-натрієва вода з підвищеним вмістом органічних речовин "Шклівська Нафтуся".

Основними показниками для направлення на лікування в санаторій є захворювання серцево-судинної, опорно-рухової та нервової системи.

Основними природними лікувальними ресурсами Івано-Франківщини є торф'яні грязі та мінеральні джерела поблизу с.Черче Рогатинського району і в поселенні Буркут Верховинського району разом з помірно-теплим кліматом. На території області в мальовничих гірських місцевостях знаходяться кліматичні низькогірні курорти "Ворохта", "Косів", "Яремче".

Води мінеральних джерел бальнеогрязевого передгірного курорту "Черче" відносяться до слабо- і середньомінералізованих сірководневих сульфатно-гідрокарбонатно-кальцієвих вод (вміст вільного сірководню перевищую 102 мг/л). Води цих джерел використовуються для ванн. Для пиття використовуються води сульфатно-кальцієві з середньою мінералізацією.

У межах Карпатського національного парку (Верховинський і Надвірнянський р-ни) інвентаризацією 1988 року виявлено чотири джерела сірководневих мінеральних вод (Ямнянське, Ворохтянське, Татарівське, Підлісківське лісництва). Мінеральне джерело Ворохтянського лісництва облагороджене і на його базі створено зону відпочинку.

До лікувальних курортних факторів Чернівецької області відноситься велика кількість мінеральних джерел і місцева торф'яна грязь. Деякі з мінеральних вод володіють біологічно активними компонентами – бромом та залізом, а з газів – сірководнем.

До гідрокарбонатних мінеральних вод типу "Боржомі" відносяться води сіл Будинець, Цецине, Селятин тощо. Однак низька мінералізація (1.1- 1.2 г/л) і відсутність вільної вуглекислоти значно відрізняють мінеральні води с. Будинець від вод типу "Боржомі".

На території Північної Буковини знаходиться велика група мінеральних вод з хлоридно-натрієвою основою. Однією з характерних особливостей цих вод є висока мінералізація (13-300 г/л) та наявність великої кількості брому (від 12 до 132 мг/л). В основному це води сіл Красноїльськ, Сергії, Хряцка та ін. За температурою вони відносяться до холодних. Висока мінералізація та велика кількість брому дає можливість порівнювати води цієї групи з мінеральною водою курорту "Моршин".

На території області, крім бромистих, зустрічаються і кремнієві води. До них відносяться мінеральні води сіл Виженка, Щербинці, Черленівка, Романківці.

Для сульфатних мінеральних вод Північної Буковини характерна невисока мінералізація (1.9–5.4 г/л) та сульфатно-натрієва основа. Більшість з них вміщує невелику кількість гідрокарбонатів. Температура води не перевищує 14 – 15 °С. Основні родовища таких вод знаходяться в долинах рік Дністра та Прута. До основних представників сульфатних вод відносяться води на околиці Чернівців (Садгори), сіл Черленівка, Заставна. Мінеральні води цієї групи використовуються для лікування захворювань органів кровообігу, периферійної нервової системи та органів травлення. Аналогічні води використовуються на курорті П'ятигорська в Росії.

Окрему групу мінеральних вод Північної Буковини складають гідрокарбонатно-сульфатні, гідрокарбонатно-хлоридно-сульфатні води. Характерною особливістю цих вод є низька загальна мінералізація. До них відносяться води джерел сіл Орошани, Шишківці, м. Хотин, Сокиряни. Використовуються ці води для лікування захворювань органів травлення, печінки.

До лікувальних курортних факторів Північної Буковини відносяться також лікувальні грязі. В області є неорганічні та торф'яні грязі. До неорганічних належить грязь села Глибока, а до торф'яних – поклади біля сіл Костинці і Черешенька. Обидва види грязей з успіхом можна використовувати для аплікацій.

Цілющими мінеральними водами багата територія національного природного парку "Вижницький", розміщеного в межах Вижницького адміністративного району.

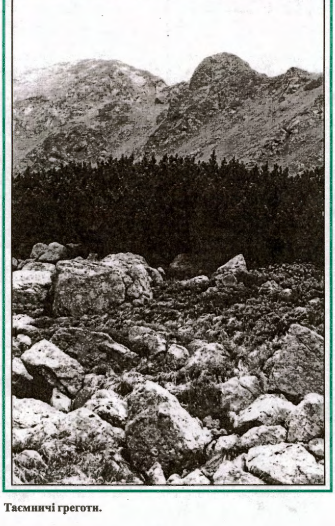
В урочищі Лужки, що в річковій долині Виженки, на правому корінному її схилі, знаходиться одне з трьох в Європі щодо рідкісного хімічного складу (сульфатно-алюмініево-залізистого) джерело мінеральної води. Саме джерело є гідрологічною пам'яткою природи, але чомусь тільки місцевого значення. При низькій мінералізації 0,3-0,6 г/л вода джерела містить понад 20 терапевтично активних іонів різних мікроелементів (кобальт, нікель, марганець). Ще за австрійської доби цією водою лікували хвороби шлунково-кишкового тракту, гемофілію. При її вживанні різко підвищується апетит і поліпшується обмін речовин в організмі. Але вода не придатна для промислового розливу у пляшки, тому що втрачає лікувальні властивості на протязі 2-4 годин. Адміністрація парку планує обладнати джерело біоветами.

Другою гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення є джерело "Черешенька", яке знаходиться під охороною Черешеньківської сільради. На базі цього джерела, обладнаного дерев'яним зрубом, у 80-х роках минулого століття розпочалось, але з фінансових причин було призупинене, будівництво санаторію-профілакторію. З давніх часів вода (ропа, мінералізація 272 г/л) використовувалась місцевим населенням для випарювання харчової солі.

Останніми роками виявлено два джерела лікувально-столових вод типу "Нафтуся" (с.Виженка та урочище Малинешний на березі р.Черемош в 10-ти метрах від кордону національного парку), одне з яких використовується для промислового розливу вод у пляшки під назвою "Дзяна".

На завершення зазначимо, що збереження здоров'я людини, яке є найбільшою цінністю будь-якої цивілізованої держави, неможливе без збереження здорових умов її існування, екологічно чистого навколишнього природного середовища. Одним з ефективних шляхів відносної нейтралізації шкідливого антропогенного впливу зараз стає періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних факторів життя, до яких належать підземні мінеральні води.

У цьому плані Українські Карпати завдяки потужному рекреаційному потенціалу (1/3 загальнодержавного) та підвищеній потребі населення в бальнеологічному лікуванні (з відомих об'єктивних причин – і без Чорнобиля – Україна за кількістю техногенного бруду на кожного жителя посідає перше місце в Європі) і відпочинку Карпати можуть стати провідним рекреаційним регіоном як в нашій країні, так і на європейському континенті.

Тасмничі греготи.

ЛІТЕРАТУРА

1.Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат. Український географічний журнал, 1999, N3. – С.34-37.

2.Билак С.П. Минеральные воды Закарпатья. – Львов: Изд-во при Львовском государственном университете издательского объединения "Высшая школа", 1986. - 165 с.

3. Карпатский рекреационный комплекс. Под. ред. Долишнего М.И. - К.: Наукова думка, 1984. - 148 с.

4. Кравців В.С. Головокружіння на чужих вершинах. Зелені Карпати. – Рахів: 1994. № 1-2. С. 27-30.

5. Маринич А.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. - К.: Наукова думка, 1985. - 224 с.

І. Лемко, Л. Кирлич, О. Лемко, М. Гайсак

ЛІКУВАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД

Концепція профілактичної орієнтації медицини наприкінці XX століття набула конкретних оргнізаційно-методичних форм. Сформувалися медична реабілітація, профілактична і відновлювальна медицина, оздоровчий відпочинок, лікувальний туризм, fitness- та wellness-програми. Наголос на профілактику концептуально вийшов сьогодні на перший план. На жаль, лише концептуально, адже в цілому охорона здоров'я зорієнтована на лікувальний процес. Саме профілактика захворювань ще на етапі початкових, функціональних змін в кінцевому рахунку є основною метою роботи лікаря. В західній медицині для досягнення цієї мети використовується потужний комплекс усіх можливих видів немедикаментозного лікування. Сьогодні вже відомі і широко застосовуються профілактичні дієти, профілактична фізіотерапія, лікувальні комплекси первинної, вторинної і третинної профілактики.

● Родовища термальних вод.

Численні дослідження свідчать про те, що одним із ефективних немедикаментозних методів, які можуть бути інтегровані у лікувальний комплекс будь-якого етапу реабілітації, є лікувальне застосування природних мінеральних вод.

Пріоритет Закарпаття щодо кількості і різноманітності мінеральних джерел, в тому числі елітних, унікальних, добре відомий. Ось декілька прикладів. В Закарпатській області водопрояви виявлені в 220 із 609 населених пунктів, вивчено понад 700 водопроявів, в їх числі 620 мінеральних вод, у складі 67 основних родовищ близько 30 бальнеологічних типів. На базі цих вод функціонують 11 санаторно-курортних закладів, 6 реабілітаційних відділень, 30 водолікарень, на 50 підприємствах розливають 29 лікувально-столових мінеральних вод. Водночас, за одностайною оцінкою фахівців, наявний гідромінеральний потенціал краю використовується недостатньо і нераціонально.

На Закарпатті існує до 30 груп мінеральних вод різних типів, однак найбільш цінними із них для питного лікування є перш за все ті, що не зустрічаються в інших регіонах України:

– вуглекислі гідрокарбонатні натрієві води з великим діапазоном мінералізації від 3 до 30 г/л і найвищим вмістом гідрокарбонатів (Поляна-Купіль, Квасова, Лужанська-4,7, Шаянська, Пласківська, Пасіка та ін.);

– вуглекислі хлоридно гідрокарбонатні кальцієві з найвищим рівнем кальцію (до 500 мг/л) серед мінеральних вод України (Сойми);

– вуглекислі залізисті води з найвищим в Україні вмістом карбонатного заліза (до 56 мг/л) (Келечинська, Тарасівська);

– вуглекислі висококремнисті мінеральні води з найвищим вмістом метакремнієвої кислоти (до 2200 мг/л) (Ужгородська-1, Настуся);

– азотні висококремнисті слабомінералізовані води (Деренівська);

– слабосульфідні сульфатні кальцієві води (Синяцька);

– миш'яковисті води (Кваси);

– йодобромні води (Гараздівська).

Ці води є особливо цінними насамперед для питного використання, в тому числі при захворюваннях органів травлення, сечовивідних шляхів, для еферентної терапії при хронічних інтоксикаціях, остеопорозі, синдромі хронічної втоми, ендокринній патології, порушеннях обміну речовин.

Для зовнішнього використання велику цінність становлять наступні типи мінеральних вод:

– вуглекислі з кондиційним вмістом вуглекислоти для природних вуглекислих ванн;

– висококремнисті та дуже висококремнисті для природних кремнистих ванн (Деренівська, Лісарня), в тому числі термальні (родовище Теплиця, Берегівське);

– вуглекислі миш'яковисті для вуглекисло-миш'яковистих ванн;

– слабосульфідні (Синяцьке);

– термальні йодобромні (Іршавське, Велятинське родовище);

– солотвинські солоні озера з мінералізацією до 240 г/л.

Особливу цінність мають всі типи термальних вод, із яких на Закарпатті розташовано 8 високотермальних, 15 термальних, 17 субтермальних. Для зовнішнього застосування у вигляді ванн, у басейнах ці води можуть бути використані при захворюваннях серцево-судинної, нервової систем, захворюваннях органів дихання, гінекологічних, шкіри, хронічних інтоксикаціях, ендокринній патології, порушеннях обміну речовин.

З лікувальної точки зору до переваг природних мінеральних вод відносяться:

– практична відсутність протипоказань, ускладнень;

– при їх призначенні не виникає алергічних реакцій і медикаментозної хвороби;

– не спостерігається медикаментозної залежності;

– для них характерна відстуність побічної дії на інші органи і системи;

– під впливом мінеральних вод підсилюється дія певних груп медикаментів;

– є можливість тривалого застосування, в тому числі в амбулаторних умовах з використанням розливних мінеральних вод;

– для мінеральних вод характерне поєднання загальної неспецифічної дії на процеси саногенезу організму людини в цілому та місцеві патогенетичні механізми захворювання;

– мінеральні води можуть призначатися на будь-якому етапі лікування, реабілітації, профілактики;

– як самостійний лікувальний засіб, переважно у хворих з наявністю різних варіантів алергічних реакцій, особливо на медикаменти, з метою первинної профілактики, наприклад, гастроентерологічних захворювань;

– у вигляді комбінованого застосування з медикаментозними засобами, в якості доповнюючої, ад'ювантної терапії, для зняття побічної дії медикаментів. що приймаються per os;

– послідовне призначення після завершення курсу відповідної медикаментозної терапії, оперативного втручання. Наприклад, в умовах реабілітаційних відділень, які вже сьогодні успішно функціонують на базі більшості санаторно-курортних закладів Закарпаття. На жаль, наявний ліжковий фонд цих відділень не є достатнім для всіх стаціонарних хворих, тому для долікування успішно можуть використовуватися розливні води в домашніх, амбулаторних умовах.

Слід зазначити, що на сьогодні мінеральні води використовуються більше в побуті як столові напої, аніж призначаються лікарем. Це також добре, адже фактично є первинною профілактикою певних груп захворювань, особливо гастроентерологічних.

Водночас мінеральні води – це надзвичайно гнучкий, ефективний і доступний лікувальний фактор. Але для того, щоб їх призначення було ефективним, необхідно дотримуватися певної логічної схеми.

Перш за все – це вибір мінеральних вод, що зумовлюється основним захворюванням, синдромом або функціональним порушенням, які на даний момент у конкретного хворого виступають на перший план, метою, яку хоче досягти лікар. Кожна мінеральна вода або тип мінеральної води має свою особливу, специфічно спрямовану лікувальну дію, яку потрібно знати, призначаючи конкретну воду. В гастроентерології, наприклад, найчастіше використовуються:

– гідрокарбонатні натрієві (з вираженим буферно-антицидними властивостями);

– сульфатні (з переважним впливом на секрецію та відтік жовчі, функцію гепатоциту);

– кремнисті (які володіють сорбційними властивостями, вираженим діуретичним ефектом).

Наступне – вибір методу застосування мінеральних вод:

– зовнішнє (у вигляді ванн та басейнів);

– місцеве (у вигляді зрошень, інгаляцій та ін.);

– питне.

І лише на третьому етапі визначається, власне, індивідуальна методика питного прийому мінеральної води для конкретного хворого, яка включає вибір температури мінеральної води, час призначення її відносно їжі, дози – разової, добової, – і залежить:

– від функціонального діагнозу;

– від наявності і важкості поєднаної патології;

– від віку хворого та ін.

За узагальненою оцінкою, питний прийом мінеральної води є дуже ефективним, привабливим, доступним і порівняно дешевим методом лікування на всіх етапах реабілітації хворих в гастроентерології – від амбулаторно-поліклінічного до стаціонарного. Під впливом комплексного застосування мінеральних вод стає можливим відновлення компенсаторних можливостей антрального відділу шлунку при гіперсекреторній його функції; угамування відтоку жовчі і панкреатичного секрету; кількісної рівноваги виділення кислого і лужного травних секретів; фізіологічного діапазону добових коливань pH сечі; діуретичний ефект та ін. За кожним реченням на етикетці мінеральної води, на показаннях до її застосування – наполегливі педантичні дослідження вчених, багаторічний досвід лікарів, підтверджений відомим авторитетом наших курортів і попитом на наші води.

Переваг будь-якої послідовності призначення чи комбінації мінеральних вод з іншими методами лікування за умови індивідуального підходу не спостерігається. В той же час наявність великого асортименту розливних вод різного складу та типової належності дозволяє індивідуалізувати лікування практично для кожного хворого, відповідним чином спрямовуючи лікувальний ефект.

Наявні мінеральні ресурси можуть бути також привабливими об'єктами для лікувального та оздоровчого туризму для реканетів з інших країн Європи, перш за все за умови досягнення відповідного рівня сервісу.

Нині вони використовуються в санаторних закладах, санаторіях-профілакторіях, лікувально-оздоровних комплексах, що створені на базі турбаз, амбулаторно, в приватних лікувальних закладах.

Це вимагає насамперед розробки нових та оновлення існуючих лікувальних технологій, доведення їх до міжнародних стандартів, розширення об'єму послуг з урахуванням розвитку та нових напрямків в лікувальному та оздоровчому туризмі, fitness-, wellness-програм, розширення мережі та інфраструктури санаторно-лікувальних та оздоровчих закладів з можливостями вивчення та видачі заключень з лікувальних властивостей природних мінеральних ресурсів за місцем їх використання, а не за межами Закарпатської області.

Особливої уваги потребує впровадження сучасних методів бальнеотерапії, зокрема будівництво басейнів різного типу, створення лікувально-рекреаційних комплексів з можливостями як лікування, так і відпочинку, оздоровлення як дорослих, так і дітей, сімей, відповідно до існуючих сучасних тенденцій в лікувальному, оздоровчому та рекреаційному туризмі.

Підбиваючи підсумки, можемо стверджувати, що одним із найбільш доступних і популярних видів профілактичної медицини є бальнеопрофілактика. Тому знання лікувальних властивостей мінеральних вод основних бальнеологічних груп, методичних підходів до вибору мінеральної води, методики її питного призначення є необхідними для лікарів загальної практики, перш за все для лікарів санаторно-курортних закладів.

Незважаючи на те, що мінеральні води набули великої популярності і затосовуються сьогодні досить широко, однак, на наш погляд, їх лікувальне і профілактичне значення акцентується недостатньо.

У зв'язку з новими умовами господарювання, з переходом до ринкових відносин мінеральні води можуть застосовуватися у закладах різних форм власності. В контексті нашої теми це важливо тому, що кожен власник сам формує спектр медичних послуг закладу і по-справжньому зацікавлений в їх успішності. Для цього власнику такого закладу необхідні, по-перше, ліцензія на надання відповідних послуг, по-друге, деталізовані (чіткі, конкретні) медичні технології лікувального застосування конкретної мінеральної води.

На початковому етапі функціонування закладу мінеральну воду, звичайно, можна призначати за аналогією. Однак для досягнення максимального лікувально-профілактичного ефекту обов'язковим є вивчення лікувальних властивостей кожної мінеральної води, з науковим обґрунтуванням її призначення при відповідних захворюваннях. При цьому, окрім вже розроблених етапів доклінічного дослідження, кожна мінеральна вода повинна пройти «клінічне тестування» з застосуванням детермінованих стандартних клінічних тестів. Тільки тоді можливе її використання в конкретному лікувальному закладі при конкретній патології.

м. Ужгород

Іван ЛЕМКО,
кандидат медичних наук, директор науково-практичного об'єднання "Реабілітація" м. Ужгород

ТЕРМАЛЬНІ ВОДИ... У ТОЧЦІ ЗАМЕРЗАННЯ

СТУДІЇ ФАХІВЦЯ

ШКІЦ ПЕРШИЙ

ЩО НАС ГРІЄ?

Ще в 60-ті роки при розвідуванні надр у м. Мукачеві на двокілометровій глибині було визначено температуру води 120 градусів, на позначці 2,2 км – 130 градусів, що підтвердило технічну можливість виведення термальної мінералки на поверхню. Перша свердловина на території спортивно-оздоровчого комплексу "Латориця" живить відкритий басейн, водолікарню. В принципі, всюди заглиблення на сотню метрів дає підвищення температури на три поділки. Але тільки у нас та ще в Криму вона зростає стрімко – на 5–10 градусів. Такі райони з високим температурним режимом, де в недалекому геологічному минулому діяли вулкани, перспективні щодо одержання природного тепла. Гріх не скористатися Божою благодаттю, і ми, на жаль, той гріх несемо на собі, навіть подвійний. Про глибинні теплові насоси, за допомогою яких гріється Захід, мова не йде аж ніяк. Наші терми передусім лікувальні, тож про те, щоб пускати їх, – не використавши за прямим призначенням, у парники, язик якогось не повертається сказати.

На даний час на Закарпатті нараховується 20 родовищ субтермальних, термальних та високотермальних вод (відчуйте різницю!) вод, в основному кремнисті терми хлоридно-натрієвого складу, всього до 80 проявів, де їх можна взяти як для пиття, цілющої купелі або у виді росолів. Тобто кому що до вподоби, бо є з чого вибирати.

Мало того, окремі приготовлено так, як любляча мати готує купіль своїй дитинці – з комфортною температурою 35–45 градусів, коли не потрібно ні охолоджувати, ні підігрівати. Ці процедури, знаємо, і клопітні, й енергозатратні. Виходи доцільних для освоєння термальних вод (16 родовищ, 29 водопроявів) зосереджені в Ужгородській (Розівка, Нижнє Солотвино), Мукачівській (Залужжя, Лісарня), Іршавській, Хустсько-Виногradівській (Велятино, Шаян, Паладь, Теплиця, Нарцис) курортно-рекреаційних зонах. Але кількісно переважають у Берегівській (родовища Косиньське, Гутинське, Яноцівське, Боржавське, Бакта). Ці води та росоли при відповідному розведенні можна використовувати у вигляді мінеральних ванн та у басейнах.

ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ

Шість країн Карпатського регіону на подібні ресурси не бідні. В Угорщині, що вважається європейським центром гідротерапії, мінеральні джерела (до тисячі виходів термальних вод), наприклад, використовують у 22-х містах та 62-х населених пунктах, на їх базі діють 125 бальнеотерапевтичних комплексів. Для порівняння, із 609 населених пунктів Закарпаття водопрояви є у 220, у тому числі 15 – у містах. У 67 основних родовищах близько 30 типів мінеральних вод, що використовуються в 11 курортах і 30-ти водолікарних місцевого значення, в шістьох реабілітаційних відділеннях. Наскільки практики, люди діла обізнані з тим, де що у нас цілющого тече, хлюпається, пропадає дарма, і до чого варто докласти бізнесові руки, передусім свідчить такий анекдотичний факт. По довідниках та публікаціях досі гуляють різні дані щодо кількості "буркутів". На даний час обстежено 740 водопроявів: 375 джерел, решта – свердловини, в їх числі 620 мінеральних та 120 прісних вод. Заодно зауважимо, проведене Одеським НДІ курортології та його Ужгородським філіалом (нині НПО "Реабілітація") медичне зонування курортних ресурсів Закарпаття передбачало підказку для будівництва великих санаторних комплексів-заводів по розливу мінеральної води, одним словом, спонукало до визначення рекреаційної політики й доведення кількості місць до 20 тисяч, розливу – до 150 млн. пляшок на рік. Попит на оздоровлення, особливо населення екологічно забруднених регіонів України, є. У той же час експлуатаційні запаси лікувальних вод використовуються на 8 відсотків, а в країні розливається їх більше 200 найменувань, на одного чоловіка припадає всього до семи літрів на рік. На жаль, модель із урахуванням нових тенденцій, що мають місце на бальнеологічних курортах і водолікарнях Європи – створення на їх базі центрів здоров'я, туризму, зокрема оздоровчого і т.п., так і залишилася моделлю. Це зумисне відхилення від основної теми дає приблизне уявлення, в якому жалюгідному стані вся наша рекреаційна галузь, де використання цілющих терм посідає скромне місце, і розвиток тут без розбудови відповідних інфраструктур навряд чи можливий.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ВІД ЗАКАРПАТСЬКОГО ВАРІАНТУ

Отже, із згаданих 16 родовищ практично використовуються тільки сім: у с.Нижнє Солотвино (пансіонат "Колос"), Мукачівське (комплекс "Латориця"), Лісарні (бази відпочинку "Мрія", "Едельвейс"), Велятинське (санаторій-профілакторій "Термальні води"), Теплиця (однойменний санаторій-профілакторій), Берегівське (навчально-спортивна база "Закарпаття"). Причому це використання обмежене, бо діють всього-навсього критий чи відкритий басейн, одні ванни.

Гаряче бажання в сьогоднішніх умовах та при наших фінансових можливостях збудувати подобизну відомого курорту Гойдусобосло (Угорщина) не обов'язково, але може закінчитися "закарпатським варіантом" – звести на термах хоч щось, укопити підземне тепло за хвіст. Тож варто діяти розважливо, подивитися, як це робиться у світі тепер. В Румунії, наприклад, на курорті Геркулани на термальних джерелах – 10 басейнів, де одночасно оздоровлюється до 200 чоловік. Фахівці нині оперують такими поняттями, як Guliaty – європейський рівень якості, "урбанізація культури плавання", що передбачає наявність різних типів басейнів – крім критого, дитячий, ще – де вчать плавати, такі, про які не кожен здогадується, наприклад, для японського стилю купання. Це дає можливість їх широкого диференційного використання для лікування, оздоровлення, тренування, не в останню чергу продиктованого економічними вигодами.

Тому невідкладним завданням є визначення перспективних у цьому плані водопроявів термальних мінеральних вод, а також упровадження *найбільш оптимальних методів їх використання*. Одна справа освоювати джерела з добовим дебітом в сотню-другу кубометрів, й зовсім інше – з 1036 (Велятино) або 3200 метрів куб.-води (с. Велика Паладь). Ще інша справа знати, які туди ведуть дороги, які обсяги благоустрою треба провести, щоб наблизитися до європейських стандартів.

Нам вбачаються непогані перспективи створення сучасних курортів, оздоровчих комплексів у Берегівській, Іршавській, Тячівській, Виноградівській та Ужгородській курортно-рекреаційних зонах.

І нарешті, термальні води мають не тільки бальнеологічне значення, але можуть виявляти інтерес у плані їх теплоенергетичного використання – теплофікації, опалення парників і т.д. На що медик, само собою зрозуміло, заплющує очі, бо здоров'я нації для нього важливіше, аніж червоні помідори.

ШКІЦ ДРУГИЙ

ПОДВІЙНЕ ДНО УЖГОРОДСЬКИХ НАРЗАНІВ

Василь ЧЕРЕПАНЯ,
член Національної спілки журналістів України

Що спраглі п'ють з бюветів у скверику на вул. Крилова та дитячої міськлікарні, набирають у посуд у Боздоському парку, пробують на смак росіл (плюс 60 градусів) у Розівці, що бальнеоресурси Ужгорода та його околиць представлені 36-ма виходами – 28 штучних свердловин, 8 природних джерел, – їх, однак, санаторій, курорт, 4 водолікарні та реабілітаційне відділення не використовують сповна, вже значилося у моєму блокноті, коли зав'язалася ця розмова з Бейлою Фекийшгазі.

Пошуки нафтових та газових структур (60-ті роки), апробування глибоких горизонтів на термальні води (1963–71 рр.) показали: земна твердь тут покоїться на своєрідному фундаменті з доби палеозою. Причому прогнутому, з двома ярусами, в надрах якого накопичуються й дозрівають залізисті нарзани різних типів, за окремими ознаками (вмістом мінералів, температурою 25–30 градусів) віднесених, проте, до ужгородських, так званих вуглекислих кремнистих терм. Іншими словами, по воду можемо йти як завгодно далеко – у Дравці, де розливається лікувально-столова "Настуся", на Шахту до джерела №1, або опускатися – у Радванці на 105 м, глибше, але вже у Боздоському парку, по плящкову "Ужгородську" (на 1,5 км) чи в Розівці (2 км). Територіально, просторово та генетично ці води близькі між собою, та все ж із особливим характером, смаком. З однієї й тієї ж свердловини №8– Уж брали троякі води: із середини – сильногазонасичені миш'яковисті, зі

СТУДІЇ ПУБЛІЦИСТА

споду – зі специфічними лікувальними компонентами, що робили непевзнаними поверхневі гідрокарбонати. На стадіоні "Спартак" спеціалісти мали технічні труднощі, щоб розвідати багатства подвійного дна свердловини №97, бо води першого ярусу таки хотіли бути першими...

Недовго Бейла Михайлович говорив мовою термінів про терми, адже більшість свердловин заглушено, а ті, що діють, використовуються не в ліпший спосіб.

Заінвентаризована ще 1631 року в міській книзі "квасна вода" на бульварі, де тепер банк "Україна", як і купальня ми бюветом навпроти хімфаку УжНУ, збереглися хіба в пам'яті старожилів. Мій співрозмовник вважає себе таким і запевняє, що у місті забрано дуже чарівний куточок – із своєрідними традиціями постійних його відвідувачів, атрибутику урбанізованого курорту. Свердловину вже заради цього варто перебурити.

У центральній частині родовища – у сквері на вул. Крилова – діє бювет, свердловина № 5–Т глибиною 1181 м відкрила воду з температурою 38 градусів на гирлі, подібну есентукській, та вона не була належно підготовлена до експлуатації, через що мінералізація води нестабільна, її унікальність порушено. Свого часу компетентні органи хотіли скористатися тепловим фактором і влаштувати собі купіль у підвалах штаб-квартири, що поруч.

На початку 90-х років, коли ще не кожен дбав за свое, а здоров'ям трудящих опікувалася компартія, у надрах її міськкому народилася ідея поєднувати працю приладобудівників із оздоровленням, а лікування на термальних водах Боздоша – з приємним дозвіллям і все навпаки. Клініка, де до нічної зміни або після роботи пролетар прий-

мав би водні процедури, на папері вже була намальована. І за усією гостротою постало питання житла і супроводжуючої його проблеми – відведення тут землі для забудовників. Вони й перемогли кволих, бо кожен ужгородець втратить останнє здоров'я, а хату поставить.

Між тим, ідея розвинути бальнеологію саме тут, у парку, що дичавіє і врятується хіба завдяки притоку сюди людей не з порожніми гаманцями, актуальна. Мінеральні терми – Божий дар, свята справа. Згадаймо, Христос прогнав мінялів якраз із святого місця, та їх тягне далі на таке. Бо де паломництво, там продається що завгодно, включаючи послуги масажистів, консультантів, лікарів. Але і на ласощах та каві любителям вечірніх моціонів можна мати навар. З'ясовано, 20 тисяч лишень закарпатців уже тепер потребують цілющої купелі, а скільки варягів? Грошовиті, звичайно, виберуть місця протоптані, з цим нині не проблема. Та який резон нашій людині десь платити за те, що влома має безплатно? Як надати оздоровчій галузі соціального спрямування, процедури зробити доступними, але й не збитковими для підприємців, легко підрахувати будь-якому бізнесмену середньої руки.

Сьогодні сяк-так лікувальні властивості води використовують у санаторії "Кооператор" с Н.Солоквітно (питне лікування, азотні кремнисті ванни, відкритий басейн, діагностика) та пансіонаті "Колос", в санаторії-профілакторії "Промінь" с.Анталівці, водолікарні с.Демічево (ванни), в самому Ужгороді – в поліклініці НПО "Реабілітація" (аерозольтерапія, ропні ванни, аплікації, діагностика) та у реабілітаційному відділенні дитячої лікарні (біовет, ванни, басейн).

Як бачимо, все обмежено. На об'єктах режимний нагляд за мінералізацією послаблено. На перших порах слід поліпшити хоча б роботу міських бюветів, будувати нові – у Боздоші, на Радванці, на Шахті, облаштувати водопровяни, що їх використовує населення, дати йому вичерпну інформацію про лікувальні властивості джерел, аби кожен їшов до свого. Мабуть, на черзі створення координаційної ради з використання мінеральних ресурсів із представників адміністрації, курортних, туристичних, лікувальних установ, бізнесових структур, де б вагоме слово мали гідрологи, санітарно-епідеміологічні працівники.

Перший дослідник ужгородських терм Ф.Візнер ще в середині 40-х років XX ст. припускав, що мінеральних джерел на території міста велика кількість, але прикритих мулом. Розмова з головним гідрогеологом Закарпатської області відкрила, принаймні мені, іншу річ: на підземних скарбах більше намулу збайдужіння, недбальства одних та захланності других – бажання в умовах ринку щось урвати, допоки не навели лад у цій галузі.

ШКІЦ ТРЕТІЙ

СВЯТИМ ОКРОПОМ СКРОПЛЕНА МУКАЧІВЩИНА...

Від місцевих людей ще й сьогодні дослідники мінеральних джерел та переказів про них чують назви, що заворожують слух.

В Пацканьові на керницю кажуть "Свята вода", на таку воду в Підгорянах ще прямолінійніше – "Свята криниця". І тут все зрозуміло, бо щось додати, прихвалити, як цінували живильну вологу колись, навіть дуже добрий писака безсилий.

Інше джерело на околиці міста називали "Баліт", а в Росвигові – теж на околиці Мукачева – їх знали кілька, в Підмонастирі – "Гавелка", з примітивними купелями на 10 ванн. В Баркасові селяни згадують "Діану" на 8 кабін зі 160 ваннами, другу купальню – на 4 ванни.

У санаторії "Карпати" всім розповідають про джерело "Краси", в Березинці – знову ж про "Здорову криницю", на подібні не бідні й села Знятево, Ракошино, Кучава, Яблунів, Визниця, Іваніщі, де по купелі здоровішими ставали жінки. Квасну воду пробували і в Кленовиці, Клячанові, Микулинцях, Руському, Щавлинку. Вже віддавна купалися в урочищі Солончук (там тепер водолікарня санаторію-профілакторію "Солені Млаки"). Залишки двох будов на 24 ванни з середини 19 ст. вціліли в курортному Синяку.

Про причини, чому не всі джерела досягли статусу курорту, санаторію, просто залюдненої місцини, догадатися можна самому. І боюся, нині ще сяк-так діючі бальнеологічні заклади теж претендують на поступове забуття і переїзд у легенди. Негайно треба щось чинити. Свого часу зроблене розвідувачами надр, досліджене бальнеологами і викладене у проектах розвитку курортно-рекреаційних зон (а Мукачівська – лише одна із десяти, цікава тим, що заходить далеко на добре обжиту низовину), практики – люди грошей і діла, владного слова не беруть до уваги, не вважають за динамічний бізнес, який швидко збагачує. 35 водопроводів у вигляді 27 свердловин та 8-ми джерел, отже, хоч і скарб, але цікавить вузьке коло фанатів. Намагалися ми дізнатися ім'я бодай одного у тих місцях, а нас посилали в Берегово – в штаб геологорозвідки.

Між тим, Мукачівщина скроплена не просто святою водою, а окропом – термальною мінералкою. Виявлено її у Великих Лучках (плюс 40 градусів), Макарьові, Лалові та Залужжі. Так звана вуглекислота високомінералізована хлоридна натрієва слабокисла термальна вода з мінералізацією понад 10 грамів на літр, при якій починається її специфічна дія, може бути використана зовні у вигляді ванн, в басейнах як розсоли. Останній із Залузького родовища при розведенні у кілька разів усе ще конденсаційний за вмістом брому та йоду. Йодобромні ванни – добрий лік органам руху та опору, серцево-судинній, нервовій системам, шкірі, сприяють обміну речовин, чинні проти запальних процесів. Чи не при цих хворобах ми поспішаємо за імпортними порошками й пігулками до приватника-аптекаря, сучасного нуворища, який, будьте певні, полощеться десь у водах Будапешта.

Не створюються у нас відділення чи палати відновлювального лікування при тих закладах, де можливо використати місцеві мінеральні води чи розсоли.

А велети-оздоровищі з доринкової доби за нових умов почали занепадати. Самодостатності, як наприклад, клімато-бальнеологічний "Синяк" (питне лікування, сульфідні ванни, діагностика), "Карпати" (кремнисті ванни, ропні, басейни) вони не досягли. Не повторили навіть успіху "Соленых млак" у Лісарні (парадельно діють дитячий оздоровчий комплекс "Мрія", база відпочинку "Едельвейс" з використанням у басейні азотно-метановоі кремнистої та з іншим вмістом термальної води, здатної виводити важкі метали).

І причина цього, як то кажуть, лежить на поверхні. Огляньте багатоповерхові корпуси, спробуйте обійти все

господарство, розраховане функціонувати на дешевому теплі, на копійчаних електрокліоватах. У пристойному вигляді утримувати комплекси, щедро фінансовані колись із державного бюджету, колективам – вже сьогоднішнім чи завтрашнім приватникам – не по кишені. Купецького майна спритніші позбуваються. Мене не раз в оману вводила купа незайманої цегли, свіжий заміс розчину, коли супроводжуючим хотілося крикнути: чого плачете, он прийшов інвестор, поновлювати буде! Одна пані, спасибі їй, надоумила: то все відсуджено за борги, мури, які не є, надійніші за рахунки в банку. Чи треба говорити, що доля об'єктів – в більшості – в бальнеологічному значенні – ще темніша за передачу нерухомості в інші руки?

Щедро капнула Божа десниця термальної води самому Мукачеву, у місці, ліпшого за яке не знайти – на території спортивно-оздоровчого комплексу "Латориця". Років зо три тому першу свердловину з азотно-метановою високомінералізованою хлоридною кальцієво-натрієвою слабкокислою термальною (плюс 42 градуси) водою передано реорганізованій "Латориці" з благородною метою: двайлибо нею розпоряджатися й надалі, адже і до цього тут до послуг туристів, відпочиваючих завжди були мінеральні ванни. І не тільки вони, а й інгаляції, лікувальні масажі, грязеві та всі належні бальнеологічні процедури.

За задумом, реорганізований комплекс "Латориця", отримавши статус готелю на 300 місць, мав привернути увагу бажаючих з комфортом відпочити, робити вилазки за місто, узимку – лижуватися на базах неподалік, а увечері розкошувати у ваннах, по суті, зажити чогось екзотичного. До слави, однак, чернисті ведуть стежки...

Цілий рік обігрівати коридори з неефективною системою опалення (тогочасним досягненням радянської інженерії) надзвичайно складно. Щоб ступити крок уперед, обновити послуги, потрібно, принаймні, кілька мільйонів, а бажаючих вкладати гроші у власність, яка все ще залишається відомчою, немає. Реформи у рекреаційній галузі слід здійснювати продумано, наскрізні. Що це справа перспективна, сумніватися не викликає. Адже сучасний стандарт послуг: одне ліжкомісце обслуговує один працівник. Якщо врахувати, що на Мукачівщині по різних оздоровчих закладах їх нарахується 4023, то чому автори програм зайнятості населення цим фактом нехтують?

– Навряд, чи хтось розуміє до кінця, що таке термальні води, і скільки треба вкласти у них, щоб черпати вигоду повними пригорщами, – таку думку озвучували нам раз у раз біля цілющих вод, п'ять з яких – термальні. А жаль...

ШКІЦ ЧЕТВЕРТИЙ

СОЛЯНІ ГЛИБИНИ Й КУРОРТНІ ОБШИРИ СОЛОТВИНА

А якось журналісту трафилася нагода бути присутнім при спробі владних структур повернути купелям звичне їм життя (вересень 2001 р.).

Почалося все із наради про організацію та розвиток туристичного, природно-рекреаційного, господарського і лікувального комплексу "Солотвино".

Щоб надати нараді діловитості, прикладного значення, її учасники – керівники обласних управлінь, Тячівської райдержадміністрації, селища, господарники, відомчі фахівці та потенційні інвестори рекреаційного бізнесу оцінили можливості Солотвина, продовжили розмову на ропному озері Кунігунда, береги якого вже обсіюються приватні підприємці, зокрема непогано – кооператив «Ялинка», в корпусах і підземних палатах алергологічної лікарні.

Основні питання – наукова організація та експертиза туристично-рекреаційних проектів, статус господарського органу комплексу, визначення курортної зони та розбудови інфраструктури за її межами, використання існуючих об'єктів, залучення інвестицій та кредитів – у своїх виступах висвітлили Федір Харута – заступник голови облдержадміністрації, Іван Лемко – директор науково-практичного об'єднання «Реабілітація», Іван Росоха – тодішній начальник Державного управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області, Петро Хомик – начальник управління по туризму та курортах ОДА, Ярослав Чонка – головний лікар Республіканської алергологічної лікарні та інші бажаючі, що мали окрему думку чи конкретну пропозицію.

На основі обговорення прийнято протокол наради, де визначено, що головною метою всіх подальших заходів по розвитку ПГЛОК «Солотвино» є створення курорту місцевого значення, оскільки ропне озеро, соляні шахти, лікарні та об'єднання «Реабілітація», природні оздоровчі фактори, наявна інфраструктура селища для цього достатні. Владні структури та зацікавлені суб'єкти у місячний термін мали створити господарський орган комплексу (прообраз дирекції), порушити клопотання про оголошення території Солотвина курортною, підготувати й узгодити всі необхідні для цього папери, включаючи висновок експертів.

* * *

Благодатні принади Солених долів привертали до себе увагу віддавна (ще до війни знали Людвикові та Павлові купелі, джерела Дубровце і Лаз, 14 солоних і не дуже озерець), за їх освоєння бралися не раз. Та, добре, коли із задуманого втілюється процентів двадцять. Так вийшло і тут.

Всюди за рекреацію, яка потребує великих грошей одразу, а далі щороку дає сталий солідний дохід, першою береться держава, формує цільову програму. Ласий пиріг потім нарізають скибочками: хто скільки подужає освоїти, – такі пожинатиме дивіденди.

У нинішніх умовах, однак, на це розраховувати не доводиться. Треба починати самим. Із цією справою вже й так запізнилися, а що все пущено на самоплив, то тепер доведеться долати окремі перепони.

Зрозуміло, що основою основ усьому є солерудник. Без його успішної роботи про комплекс не може бути й мови. Сьогодні він, не обласканий асоціацією «Укрсіль», переживає сутужні часи. Дещо з боргів (7 млн.грн.) стараннями обласної влади списано, дещо реструктуризовано, з Києва надходять кредити.

Але, як відзначив один солекоп, спуск у шахту та підйом на поверхню потребує 40 кіловат. А кліть тут – що ворота на підприємстві. Групами – по 20 чоловік – на лікувальні сеанси доставляють ще й хворих. Щодоби на стволі дев'ятої – по 160 чоловік. Вартість оздоровлення (залежно від комфорту та умов) від 900 до 1800 грн., та суто медичні послуги становлять якихось десять відсотків від суми, решта йде на оплату, так би мовити, «шахтарської праці».

У збільшенні кількості ліжок у підземелі зацікавлені всі: хворі, що само собою ясно, лікарі, солекопи – ангели-хоронителі, які відповідають за безпеку. Проте та ж безпека зобов'язує тримати людей тут не більше, аніж їх можна підняти на поверхню за годину. Отож, щоб розширятися, потрібно спочатку пробиватися до цілю-

щих глибин десь у новому місці. По наших мірках фантастичну суму, необхідну для цього, не буду й називати.

Шахтарі ще й відкачують дещицю ропи, яка під сонцем оживає, інакше кажучи, стає подібною воді Мертвого моря. На її поверхні, тобто в озері Кунігунда, купалося 126 хворих на псоріаз, лише вісьмом не вдалося позбутися недуги, що, втім, має просте пояснення: марно, ба! – навіть шкідливо плескатися у період загострення. Хворіє на нього, на жаль, два відсотки населення, і ще прикро, що псоріаз відступає як під дією води, так і сонця, а воно часто підводить. Може, тому на лікування в далеких палестинах вимагають 10 тис.доларів.

Але не треба бути вибраним народом, щоб побудувати при бережку криті басейни й напустити туди ультрафіолетових променів скільки завгодно. Наша вода унікальна ще й іншим загадковим явищем. У товщі ропи, яка на кілька метрів відступає від дна та поверхні, температура на десять і більше градусів вища. Гріш була би ціна ужгородським науковцям, якби вони не розлущили загадку, не висліділи, хто робить погиб, й зрештою не спіймали так званих галофільних бактерій. Більше того, запатентували технологію їх штучного розмноження й охрестили «УжДУ-1» та «УжДУ-2», оскільки ті родяться у двох файтах, і діло було давно, до переходу закладу на статус національного. Найпезбагненніше у всій цій історії: чому відкриття досі не дає практичної віддачі, чому ніхто, образно кажучи, не лупить грошики із дармового тепла?..

І таких проколів навколо озера більше. Ніхто серйозно не вивчав, з яких причин міняється конфігурація та площа (800–1000 кв.м.) його дзеркала, описнення і т.п. Тож потрібно встано-

вити належний за всіма процесами контроль.

Береги необдумано розпарцельовано, 300 власників наділів землю тепер треба відводити у іншому місці. Є інші порушення, оскільки про генеральний план Солотвина, який є своєрідним законом, свого часу не подбали. У зв'язку із повеневими подіями якісь кошти для наведення порядку знайшлися. Але виникають серйозні труднощі з благоустроєм селища, заміною водогону, каналізації тощо.

З усіх бід найбільша, мабуть, та, що Солотвинському рекреаційному куточку не забезпечено серед ділків бізнесу належної реклами, розкрутки, серйозних і, як це не парадоксально, дорогих проектів, під які даються транші, пільгові кредити. Незнання того, по яких багатствах топчемося, обертається проти нас. Обережний інвестор, який з партнерами шукає вартий уваги об'єкт і готовий вкласти півмільйона доларів, засновник фірми «Й.Густав. АіБіСі-холдинг», м.Жиліна, приміром, все ще не зібрав достатньої для прийняття остаточного рішення інформації про територію, за всіма ознаками – куродтну...

Між тим цілющі родовища, найпаче мінеральні води (67 водопроявів), густою мережею покривають Тячівщину, варті ділової уваги. Започаткувати їх освоєння – завдання місцевої влади на найближчий час.

ШКІЦ ОСТАННІЙ

ПЕКУЧІ СЛЬОЗИ КУНІГУНДИ...

Спогади про літню поїздку, про нетривалий курортний роман та ще фото тієї, в пляжному костюмі...

Декого вони зігрівтатимуть теплом аж до наступної відпустки, коли знову постане питання: тож все-таки на море чи на побачення з нею – солотвинською Кунігундою?

Лежати в її теплих шовкових обіймах, відчувати солоний присмак гарячих, мов сама сльоза, сонячних бризок. Одне блаженство!

Якщо міцно заплющити очі, близький берег відпливе невідь-куди. Чередою горбатих верблюдів вигне масну свою спину. І насняться казки Близького Сходу, коли бодай на годину відчуватимеш себе можновладним каліфом.

Он уже вірнопіддані араби чи, може, й негри кланяються в пояс... але годі – узавтра, мов штик, стоятиму перед начальником, треба й собі намаститися до чорноти глиною, кажуть, добре проти ревми, зцілює кістки, заживлює подряпини й язви на тілі, словом, наче рукою знімає тридцять хвороб. У спекотні дні щонайменше чотири тисячі "диких відпочиваючих" звідусіль роблять цей очищаючий ритуал.

Наслідую приклад колишніх білих підданих, по пояс занурюю в багно кволі свої рознімені тілеса. Тепер рідна мати не відмис...

Приношу данину – сім загорьованих гривень хазяїну приватизованого берега, де хатки в карпатському стилі, а блага цивілізації – ще одною ногою в "совковому" кориті. Душ, мило зробили з мене фраєра, ропні води – повний аналог, як пишуть у медичній дисертації, водам Мертвого моря, позбавили характерної двогорбості. Перед дорогою випинаю колесом груди. Хайно тепер хтось спробує обізвати верблюдом!

Поспіхом перелічую пришпуровані доларики, яких марно чекають в Ізраїлі. Так, все! Ще фото на прощання, і на самий спід чемодана, подалі від ока ревнивого жіноцтва.

Куценьке у нас все-таки літо. Радощі, на жаль, – теж. Зате вода пекуча, солона – з присмаком сліз Кунігунди. На жодній мапі не позначено озерця, про яке розказують дива по Україні, але тільки близьким, знайомим. За яких переживають, що здоров'я у них – нікудишне. Дав би Бог сили добратися до його цілющого берега.

Добра у нас плаксива Кунігунда, з людськими почуттями, котрих позбавлено Мертве море, уже й не знаю, за чиї гріхи.

РЕАЛІЇ ТУРИСТИЧНОЇ МРІЇ

Василь БЕДЗІР,
член Національної спілки журналістів України

У Закарпатті зареєстровано 620 мінеральних джерел, із яких понад 360 вивчено. Більшість мінвод за своїми властивостями унікальні. Нараховується 465 об'єктів природно-заповідного фонду, 494 резервати живої і неживої природи. На державному обліку перебувають 1839 пам'яток археології та історії монументального мистецтва, з яких 6 – державного значення.

Мережа туристично-рекреаційних та санаторно-курортних закладів нараховує 123 суб'єкти, у тому числі 36 санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, 87 туристичних та відпочинкових баз, пансіонатів, оздоровчих таборів. Крім того, в області є 48 готелів (мотелів), 4 екскурсійні бюро. На їхній базі одночасно можуть розміститися понад 12 тисяч гостей; у цій сфері туризму та рекреації працюють майже 7 тисяч осіб.

За даними управління по туризму та курортах Закарпатської облдержадміністрації

ТУРИЗМ У РОЛІ ..."ЛОКОМОТИВА"

У Закарпатті туристична й рекреаційна сфера здатна бути тим локомотивом, який потягнув би за собою й інші галузі економіки. Справа в тому, що для забезпечення туристів однаково потрібні і харчування, і транспорт, і зв'язок, і вироби місцевої промисловості. А все це – і замовлення, і робочі місця для краян. Тож є задля чого старатися.

Найновіша пропозиція закарпатських турфірм – термальні води, які б'ють з-під землі у багатьох куточках області. "Молодильну воду", бо вона ще й лікує, використовують у плавальних басейнах, доступних для усіх. Метикуватві підприємці взялися освоювати "закарпатські гейзери", маючи за зразок ті басейни, що є у сусідній Угорщині. Закличків освоювати термальні джерела не бракувало й раніше, але до справи дійшло аж тепер. У туризмі без думки, як природний фактор перетворити в зароблену копійку, бізнесу не побудуєш.

З початку нинішнього року надали послуг на 11,56 млн. грн., у тому числі іноземним туристам – на 0,97 млн. грн. До бюджетів усіх рівнів перераховано 1,62 млн. грн.

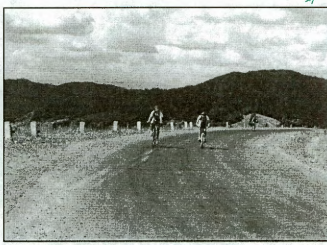
Це не так багато, як хотілося б, і далеко не відповідає потенціалу, що мають місцеві турпідприємства. Але слід визнати й інше: статзвітність не враховує, скільком тисячам закарпатцям вдається підзаробити, надаючи гостям краю найрізноманітніші послуги. Стосується це харчовиків та комунальників, транспортників та працівників культури. Туристи вивозять із собою тисячі сувенірів, що виготовляють народні майстри.

Пересічні закарпатці, які родючої землі мають обмаль, навчилися цінувати туризм. Це – їхній хліб, який "їдять" уже кілька століть підряд. Ще угорські феодали в середні віки, маючи тут свої мисливські угіддя, приїжджали розважатися в найвіддаленіші землі Угорського королівства. Про купальні сіл Поляна, Синяк є письмові згадки ще з XVI століття. Були успіхи у цій справі в 20-30-их роках минулого століття. Тоді у Рахів, за словами тогочасного громадського діяча публіциста Степана Клочурака, приходили люди майже з цілої Європи", містечко найменували "тутульським Парижем".

В околицях того ж Рахова австро-угорськими топографами визначений географічний Центр Європи, про що свідчить символічний знак. Незважаючи на це, а також на минулі успіхи, центром європейського туризму Закарпаття поки що не стало. Воно втратило навіть ті позиції, що мало за радянського часу.

Басейн спортивно-оздоровчої бази "Закарпаття" (м. Берегово) з термальною водою.

Через синевирський перевал.

"НАШІ" — ТУДИ, "ЇХНІ" — СЮДИ

Коли туристичні потоки спрямовували сюди бюро міжнародного молодіжного туризму "Супутник", а також профспілки, то у Закарпатті щороку приймали до півмільйона закордонних туристів. А торік уже лише 6542 особи з-за кордону були зареєстровані в краї, як туристи. Їм було продано майже 26 тис. туроднів. До речі, найбільше побувало гостей із Угорщини — майже півтори тисячі осіб; понад 600 — громадян США, більш ніж по 300 осіб — з Російської Федерації, Чеської Республіки. Значно менші обсяги — з Німеччини, Канади, сусідньої Словаччини...

Число туристів, відправлених за посередництвом закарпатських фірм за кордон, складало 20518 осіб. Кількість туроднів, "спожитих" співвітчизниками за кордоном, становила понад 132 тис. Серед країн, до яких за посередництвом закарпатських турфірм вирушали наші співвітчизники, лідирує Угорщина (9912 осіб), далі йдуть Хорватія (786), Польща (554), Словаччина (436) та Болгарія (413).

Красномовним є і такий факт: для лікування у область, за офіційними даними, не приїхав жоден (!) іноземець. Зате ми хоч трохи (6 осіб) своїх на чужоземні курорти відправили. Крім того, з спортивно-оздоровчою метою за кордоном завдяки закарпатським турфірмам побували 119 громадян України. У Закарпатті ж, як турист, торік не побував жоден спортсмен-іноземець. Не зайве нагадати, що саме іноземний туризм дає найбільші прибутки, значна частина яких осідає і у місцевому бюджеті.

Це відбивається і на інвестиціях у провідну галузь регіону. У цьому році вона користувалася винятково внутрішніми інвестиціями: на розвиток матеріально-технічної бази підприємствами області спрямовано 112,9 тисячі грн. власних коштів. Це — крапля в морі потреб.

ЗА РОЗВИТОК ІНОТУРИЗМУ — У ДРУГІЙ П'ЯТИРЦІ

Щоб Закарпаттю, яке в контексті іноземного туризму посідає місце в другій п'ятирці регіонів України, вийти на чільне місце, треба підвищувати рівень сервісу в готелях та в туристичних центрах, а також дбати про спрощення перетину кордонів. Край має спільні кордони з чотирма країнами Центральної Європи (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією), а користуватися цією перевагою не може. Нині, щоб одержати візу в Україну, громадянам країн Євросоюзу слід оформлювати їх в українських посольствах. Не звиклому розлучатися зі своїм паспортом європейцю це здається аномалією. До того ж і вартість українських віз висока. Сусідня Словаччина для громадян багатьох країн Заходу відкриває візи безкоштовно, або й дозволяє в'їжджати без них.

А у нас ... хоча б оформляли без мороки. Керівництво Закарпатської області зацікавлене в тому, щоб візи для в'їзду в Україну видавалися безпосередньо на кордоні. Є й приємна звістка. Начальник управління по туризму та курортах облдержадміністрації Петро Хомик повідомив, що на урядовому рівні розглядаються пропозиції керівництва області з тим, щоб дозволити видавати візи іноземцям безпосередньо в міжнародних прикордонних пропускних пунктах на території Закарпаття. Таких у нас із десяток набереться.

СТАВКА — НА ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИСТА

Тож на внутрішнього туриста — основна ставка. Йому теж треба оздоровлюватися, та й не кожен має гроші для дорогих закордонних поїздок. Для багатьох Закарпаття залишається невідомим, до того ж у чомусь нагадує той же Захід. Коли почуєш угорську, словацьку чи румунську мови, які звучать на вулицях, пройдуться старовинними кварталами Ужгорода, Мукачева чи Берегова, — враження цілком "європейські". Тож і обирають співвітчизники все частіше Закарпаття. До речі, "згадали" про нього і в Росії, туристи з якої раніше дуже любили берег Тиси та мандри полонинськими верхами...

Нині кількість гостей Закарпаття, які приїжджають сюди на відпочинок та оздоровлення з України, у декілька разів перевищує кількість тих, які прямують через посередництво місцевих турфірм за кордон. Від січня по травень 2002 року по лінії внутрішнього туризму підприємства та агентства області надали послуги 44 тисячам співвітчизників. Їм продано майже 300 тис. туроднів. Найбільша заслуга в цьому невеликих приватних фірм. До таких відносять високогірні туркомплекси "Драгобрат" та "Подобовець-2000", спортивно-оздоровчий і готельний комплекси "Воєводино" та "У Тараса", турбази "Дубовий гай" та "Олеся", мотелі "Фортуна" та "Мисливський будинок". Ціни в них, щоправда, досить високі, зате сервіс на належному рівні. Можна вибрати дешевші (в два-три рази) варіанти, зате доведеться змиритися з відсутністю гарячої води, чи туалетом у коридорі або й на подвір'ї. Кожний вимірює все товщиною власного гаманця.

За великим рахунком будь-який гаманець не повинен вибачати елементарних незручностей. І це, зрештою, розу-

Будинок відпочинку "Олеся" у с. Богдан.

міють у більшості турфірм, які володіють базою по прийманню туристів та рекреантів. Вкладають гроші, здають у оренду іншим фірмам, які мають за що довести тургосподарство до рівня сучасних вимог.

Так, наприклад, зробили туркомплекси "Форель" у Жденієві та "Полонина" у Лумшорах, керівництво яких знайшло партнерів-інвесторів у інших регіонах України. Ці дві бази обласного дочірнього підприємства "Закарпаттурист" (у складі ОДП, підпорядкованого "Укрпрофтуру", — 11 комплексів і баз) поки що єдині можуть задовільнити найвимогливіших клієнтів. Вихід для "укрпрофтурівських" баз, щоб проіснувати, — приймати на оздоровлення дітей із регіонів, що потерпіли від аварії на ЧАЕС. Усі туркомплекси здатні надавати лікувальні послуги. Тим більше, що більшість розміщені поруч із цілющими мінеральними джерелами.

Нині у двері "Закарпаттуриста" все настійливіше стукає акціонування. Перетворення комплексів і баз у акціонерні товариства, а відтак у самостійні господарські одиниці, на чому наполягає і керівництво області, дало б можливість новим власникам краще розпорядитися майном, наполегливіше шукати інвесторів. Зберігати олімпійський спокій, вдовольняючись чорнобильськими "подарунками", все одно довго не вдасться.

"ЗІРКОВІ" ЛИШЕ "ЗІРКА" ТА "ДРУЖБА"

Ціни в готелях щодо іноземців, відверто скажемо, здирницькі. Як правило, існує два варіанти: для своїх дешевший, для чужих — в два-три рази дорожчий. Коли про це дізнаються гості з-за кордону, їх охоплює відчуття, схоже на шок. Обурюють не так самі ціни (в багатьох випадках у їхніх країнах відповідні послуги коштують дешевше), як сам підхід, — нерівні з українцями права. Першим "вікно в Європу" прорубав готель "Ужгород", який відмовився від подібного дискримінаційного ставлення. До речі, він щойно визнаний одним із кращих в Україні, відзначений дипломом.

Через збільшувальне скло, зрештою, іноземні гості придивляються не до цін, а до рівня сервісу. Найменший дискомфорт, не те що вбиральня на подвір'ї, їх відлякує.

На якому рівні сервіс у готелях, які теж віднесені до турінфраструктури, зрозуміло з того, що лише два з них пройшли сертифікацію. Лише "Стар (Зірка)" у Мукачеві, у яку вже вкладено близько 3 млн. закордонних (із США) інвестицій, та "Дружба" в Ужгороді мають статус "тризіркових" готелів. А ужгородський "Едуард", на вивісці якого штукуються аж чотири зірки, насправді не володіє жодною. Так само, як і решта в Закарпатті, він не пройшов сертифікації. Коли цей процес завершиться, невідомо з тієї простої причини, що його майже ніде не розпочинали.

РЕКЛАМУВАТИ СЕБЕ НІКОЛИ НЕ ПІЗНО

Зрозумівши одну з основних своїх бід — слабку інформаційну базу та відсутність реклами, у Закарпатті почали надолужувати згаяне. Активнішою стала участь турпідприємств, а також державних служб, які відповідають за галузь, в українських та міжнародних ярмарках. У минулому році чимало з них саме з такою метою, не оминаючи Києва, відвідали Будапешт і Москву, а цього року вже двічі побували на спеціалізованих ярмарках у столиці України. Вирішено відродити власний міжнародний туристичний ярмарок, відомий раніше як "Туркоптатст", що не відбувався від 1999 року. Тепер він носитиме назву "ТурЄвроцентр — Закарпаття" і пройде в другій половині вересня, напередодні Дня туризму.

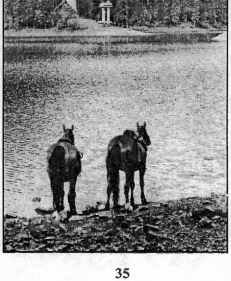
Туркомплекс "Форель" у с. Жденієво.

Серед наробок нечисленного, всього з шести осіб, управління по туризму і курортах Закарпатської облдержадміністрації – і завершена паспортизація всіх без винятку об'єктів туристично-оздоровлювальної сфери. Про кожен із них відомо буквально все: і в якому фінансово-господарському стані перебуває, і які технічні та організаційні проблеми має, і яких інвестицій потребує... Щоб знайти ефективних власників для закладів, які перебувають на межі "вмирання" або вже "вмерли", від початку липня ц.р. управління влаштовувало спеціальні тури для потенційних інвесторів.

Найбільші перспективи відкриються з початком діяльності рекламно-інформаційного центру. Він володітиме повною базою даних і зможе надавати відомості всім, хто потребуватиме їх, без затримок. Повідомить ціни, маршрути, квитки та ще багато чого. Довідково-інформаційні бюро повинні бути відкриті в різних місцях області. Є ідея пристосувати для цих потреб численні пости ДАІ на шляхах. Нині вони, як правило, покинуті напризволяще. Для цієї програми, є сподівання, обладра виділить перші 10 тис. грн., а далі справа піде на спільному зацікавленні турпідприємств.

Є ще в Карпатському краї люди, які знають, що і як слід робити. Це підтверджує і недавнє створення Асоціації туристичних підприємств області, яку очолив відомий фахівець-бізнесмен Володимир Чепа. Асоціація об'єднала тих, хто береться вирішувати проблеми у взаємній координації зусиль та співпраці з держструктурами. Є надія, що закарпатська "туристична вулиця" матиме більше зеленого світла, а гості Срібної Землі — більше зручностей та приємних вражень.

На водопій. «Морське око».

ЕКЗОТИ “ЗАЧАРОВАНОЇ ДОЛИНИ”

ПРОБЛЕМА

Ось Іршавщина в цьому плані чомусь обділена. Хоча район розташований в центрі області, але туристи про нього майже не знають. Певною мірою, дається взнаки і те, що розташований він осторонь великих доріг. Але хіба це причина? Бо, попри все, тут теж є що показати заїжджому люду. Адже на Іршавщині чимало мальовничих місць, до яких набагато легше дістатися, ніж у високогір’я. Є тут і неповторні пам’ятки історії і культури, природи, яких не знайдете ніде в інших місцях. Добре розвинена і мережа торгівлі та громадського харчування.

Аби не бути голослівним, назву найбільш оригінальні об’єкти. Це, безумовно, “Зачарована долина”, що розкинулася на 150 гектарах в однойменному мальовничому урочищі. Подібних їй не знайдете не те що на Закарпатті чи в Україні, але й в усій Європі.

Із “Зачарованої долини” за півгодини лісовою дорогою можна дістатися до урочища Крести – місця десантування і базування інтернаціонального партизанського загону Дяли Усти та Івана Прищепи, який діяв тут у 1944-му році. Про це нагадує встановлений пам’ятний знак. Звідси – рукою подати до урочища Багно – неповторної за своєю мальовничістю місцевості. Тут розташоване єдине в нашому краї велике сфагнове болото “Чорне багно”, що знаходиться на висоті 800 метрів над рівнем моря. Воно має передусім наукове та гідрологічне значення: завдяки дослідженням мікро- і макрорешток рослин, що беруться з різних шарів, вивчається історія розвитку рослинності у пізньольодовикову епоху. Звідси бере свій початок друга за величиною в районі річка Іршавка. Біля джерела з кришталево чистою водою мандрівники роблять привал, аби потім, за бажання, продовжити шлях на гору Бужору – одну з найвищих у Карпатах (1085 метрів над рівнем моря). “Чорне багно” відоме рідкісною для Закарпаття рослиною–вересом звичайним та новим для східних Карпат видом болотної рослини–шеносом іржастим. Ця місцевість має особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, естетичну цінність. Тут – унікальні ландшафти, цінні види деревини, рідкісні рослини і різноплановi види фауни, що потребують особливої уваги. Недарма ж тут вирішено створити регіональний ландшафтний парк “Зачарований край” площею 6100 гектарів.

Із згаданої місцевості недалеко до мальовничих сіл – Івашко-

Традиційно туристичні маршрути по Закарпаттю пролягають через обласний центр, Мукачево, Берегово, Виноградів, Хуст, Тячів, Рахів. У якійсь мірі це зрозуміло. Адже названі міста розташовані на центральних трасах, у них чимало пам’яток старовини і архітектури. Словом, є на що подивитися, що показати. Не оминають туристичні маршрути і мальовничі місцевості інших районів, зокрема Чорногірські хребти тієї ж Рахівщини, Синевирське озеро та водоспад “Шипот” на Міжгірщині, полонини Свалявщини, Великоберезнянщини, Перечинщини, і звичайно ж, у зимовий період – лижні бази, розташовані переважно у названих та ще декількох інших районах.

Розповідати про неї можна дуже багато. Але, кажуть, краще раз побачити, ніж сто разів почути... Тут чи не в самісінькі хмари упинаються високі кам’яні брили, що нагадують різні фігури. Вони утворилися внаслідок вивітрювання гірських порід протягом багатьох тисячоліть, а може, й мільйонів років. У народі їх образно називають Смерековими каменями. Бо багато шпилястих скель і справді нагадують зеленошатих красунь наших гір.

У цій же “Зачарованій долині” розташовані печери, але не природні, а рукотворні, викопані людьми для добування залізної руди. Неподалік, біля підніжжя Великодільського хребта, з-під землі нуртують три джерела мінеральної води. А поруч – поклади незрівнянних цілющих глин, якими жителі навколишніх сіл і прийжджі здавна лікують ревматичні захворювання. Тут можна зустріти десятки рідкісних представників флори, зокрема росичку комахоїдну, чемерицю та інші. Багатий в урочищі і тваринний світ.

виця, Локоть, Дешковиця, де туристам варто ознайомитися з неповторними пам’ятками архітектури – дерев’яними церквами, спорудженими у XVII–XVIII столітгях без жодного цвяха, а вже потім мальовничою долиною Іршавки можна дістатися до районного центру, відвідавши по дорозі село Загаття – батьківщину одного з основоположників закарпатської школи живопису Адальберта Ерделі, а в сусідньому Колодному – древні поховання-кургани.

Сама Іршава розташована в мальовничій улоговині. З півдня на північ місто оточують пагорби Великодільського пасма гір. Найвища серед них – Стремтура (320 метрів над рівнем моря). Природні підвищення уже в далекі часи були заселені, про що свідчать кам’яні знаряддя, уламки керамічного посуду, знайдені археологами під час розкопок. Залишилися вали і рови стародавніх городищ, які відносяться до першого тисячоліття нової ери. В урочищі Будулів археологічна експедиція виявила залишки слов-

'янського поселення, а в урочищі Стремтура – ознаки давнього залізоробного центру, руда до якого звозилася з навколишніх гір. Це – 30 примітивних доменних печей, сліди яких видно ще й тепер. Про городище, яке знаходилося тут, є багато переказів і легенд. Перевага туристичного маршруту по цих місцях у тому, що він легкий навіть для літніх людей і не довгий за протяжністю.

Як для авто-, так і велотуристів цікавим є маршрут з Іршави до села Осій – колиски "закарпатського Сковороди" – вченого, письменника, археолога, фольклориста і журналіста Федора Потушняка; "отамана Карпат", народного артиста України Івана Поповича; члена Національної Спілки письменників Івана Петровця. Це село багате на закарпатський фольклор, в ньому чимало цікавих оповідачів різних легенд, переказів, анекдотів, небилиць.

Далі наш шлях пролягає до Білок – одного з найбільших сіл Закарпаття. На його околиці, на стрімкій горі – залишки стародавнього городища, про яке складено чимало легенд. Поблизу в горах – рукотворні печери, де люди добували залізну руду. Неподалік, за кілька кілометрів через річку Боржаву, оспівану в багатьох піснях, височить діючий Імстичівський чоловічий монастир – пам'ятка історії XVIII століття. Інший, жіночий, розмістився у мальовничому урочищі Бартиші на околиці Приборжавського.

По сусідству, в Довгому, – оригінальний пам'ятник курущан, учасників визвольної війни угорського народу проти імператорських вийськ Габсбургів у 1703–1711 роках, а також величний і оригінальний за архітектурою палац-фортеця графа Телекі, споруджений у XVIII столітті. У цьому селі жив і плідно творив самодіяльний композитор, заслужений діяч мистецтв України, автор багатьох популярних пісень Михайло Машкін. Його відому у всьому світі "Верховино, мати моя" справедливо назвали гімном Закарпаття. Доречно згадати, що ще на початку минулого століття в Довгому діяв ливарний завод, продукція якого вивозилася у багато міст Австро-Угорської імперії, в тому числі і її столицю – Відень. Неподалік, у селі Броньці, на горі – залишки замку князя Бринди, оповитого багатьма легендами. Звідси можна швидко дістатися автотранспортом на мальовничу полонину Кук, з якої видно терторії зразу чотирьох районів: Іршавського, Воловецького, Свалявського та Міжгірського.

Але найцікавіше чекає мандрівника попереду – у гірському Лисичеві, багатонаціональному мистецькому селі, де зберігся єдиний у Європі діючий музей-кузня, так звана "Гамора", споруджена ще на початку XIX століття. Оригінальність його в тому, що майже всі процеси виготовлення виробів сільськогосподарського призначення здійснюються за допомогою сили падаючої з лотоків води річки Лисичанки. По речі, за таким принципом працюють ковалі й тепер. З Лисичева недалеко до Боржавських полонин, де розташований цілий каскад із шести гірських озер, найбільше з яких – "Репинне"– площею 0,9 гектара.

Я розповів лише про кілька чарівних куточків і туристичних маршрутів, а їх на Іршавщині набагато більше. І природа тут напрочуд мальовнича й екологічно чиста. Не можна не згадати, що район є батьківщиною цілого ряду просвітителів, академіків із світовим іменем, в тому числі найомолодшого в державі "конструктора рослин" Юрія Глебн. А скільки у селах самобутніх майстрів ткацтва, вишивки, різьби по дереву, кераміки, чия продукція може бути окрасою будь-якої оселі. Все це і чимало іншого було би цікавим для туристів, особливо з інших областей нашої держави, із-за кордону. До речі, район уже неодноразово відвідували зарубіжні групи мандрівників, які були просто в захопленні від побаченого.

За останні роки неодноразово здійснювалися поїздки залізничників з Великобританії, Угорщини, Скандинавських та інших країн вузькоколійкою на екзотичному лисажирському потязі, вагони якого були "впряжені" в допотопний паровоз. Правда, ці мандрівки влаштовувала одна з київських фірм. А чому б не використати цей унікальний вид транспорту для постійних туристичних поїздок на місці із забезпеченням культурної програми, пригощанням національними стравами, знайомством з унікальними куточками природи і пам'ятками старовини району, як це мені доводилося бачити в сусідніх Словаччині чи Угорщині? Хто з зарубіжних мандрівників не захотів би побувати на місцях найданішої в Європі стоянки людини на околиці Малого Раківця, якій більше мільйона років, ознайомитися там із відкопаними археологами численними знаряддями праці наших предків, чи в тій же "Гаморі"? Або ж половити "царську рибу" у форелевому господарстві Довжанського держ.лісомисливгоспу, що розташоване в урочищі Броньєва ріка. Там же, на природі, поласувати нею, засмаженою, а заодно й скуштувати традиційну закарпатську страву – токан із бріндзою? Чи здійснити екскурсію верхи на конях по цих живописних місцях? Такі послуги пропонували наприкінці літа минулого року працівники підприємства гостям із далекої Америки.

Поїздка групи закоснанських мандрівників, про яких мова, була першою і ознайомлюючою. Її влаштував наш земляк, уродженець Осою Василь Поповичі, який працює директором фірми "Львів-Інтуртранс". Вона займається організацією туристичних поїздок для представників української діаспори, що проживають в різних державах світу, по західних областях України. У складі групи були працівники фірми – начальник відділу Наталія Заборська, менеджер Любов Попович та американка українського походження, етномузиколог Колумбійського університету (США) Адріана Гельбак, яка представляла інтересами матері, котра очолює тамтешню туристичну фірму. Наші гості були у захопленні від ознайомлюючої поїздки по пам'ятних місцях і мальовничих куточках району.

Вони відзначили, що на Іршавщині справді є що показати гостям. І разом з тим висловили сумнів у тому, що навряд чи найближчим часом співпрацюватимуть із іршавцями у питаннях міжнародного туризму. Адже для цього тут немає належних умов. Зокрема, в занедбаному стані дороги до багатьох сіл, які не годяться для проїзду комфортабельних автобусів, бідний сервіс, немає належного готельного і ресторанного обслуговування.

Втім, на Іршавщині є непогана база для приймання туристів. Це – пансіонат санаторного типу "Факел" на 200 місць, розміщений в мальовничому урочищі на березі Боржави. Хоча він не відповідає зірковому готелю, все ж умови тут непогані. І не лише для відпочинку, але й лікування. До речі, туристи із далекого зарубіжжя, котрі мандрували на згадуваному потязі вузькоколійкою й користувалися послугами пансіонату, були задоволені тамтешнім сервісом. Адже, крім проживання в комфортабельних номерах, вони мали можливість приймати ванни з мінеральною водою, озокеритові аплікації, користуватися сауною тощо. Однак цей осередок відпочинку та лікування чомусь в туристично-рекреаційному комплексі не задіяний і фактично пустує. Або "оживити" його діяльність, один із співзасновників товариства з обмеженою відповідальністю, як тепер іменується пансіонат, Василь Фулей шукає клієнтів по всій Україні і за рубежем. Бо, як він наголосив у розмові зі мною, в районі оздоровниця виявилася нікому не потрібна. Навряд чи з такою постановкою питання можна розраховувати на розвиток туристичної індустрії на Іршавщині.

А роботи в галузі туристично-рекреаційного комплексу – непочатий край. І до неї мали б охочіше підключатися відповідні організації, а також сільські голови, котрі спрямовують її з холодком. Дивно, але в районі ще не паспортизовано жодної сільської садиби для надання послуг "зеленого туризму". Треба шукати і знаходити інвесторів для того, або використати наявні мінеральні джерела, яких в районі розвідано одинадцять, причому майже половина їх – із термальною водою, на чому неодноразово наголошувався голова Закарпатської облдержадміністрації Геннадій Москаль. Зокрема, можна б і потрібно на перших порах обладнати відкритий збірно-розбірний або надувний басейн біля водолікарні у Великій Розтоці. Варто задіяти для відпочинку і базу районної організації товариства мисливців і рибалок, розташовану в урочищі Собатино на березі штучних озер площею 15 гектарів. Туї є спальний корпус на 25 місць, можна організувати ловлю риби, катання на човнах і катамаранах, надавати інші послуги. У районі діє станція юних туристів, яка має ліцензію на всі види туристичної діяльності, підготовлених інструкторів, рятувальну службу, автобус "Ікарус", велосипеди, різне спорядження для мандрівок. Усе це треба використовувати з максимальною віддачею.

Словом, на Іршавщині є багато чого для розвитку масового туризму. Але для того, аби він став справді масовим, треба ще дуже багато зробити. Найперше – розгорнути рекламу, використовуючи Інтернет-мережу, можливості закордонних туристичних фірм. І тоді, вірітеся, серед туристичних маршрутів Закарпаття і України з'явиться ще один – по Іршавщині.

Олександр СЕНИНЕЦЬ,
член Національної спілки журналістів України

ПІД ЕГІДОЮ "PRO SILVA EUROPA"

Асоціація лісівників Європи "PRO SILVA EUROPA" офіційно зареєстрована в Страсбурзі 23 листопада 1990 року. До складу ввійшли представники більшості держав західної Європи. Членами асоціації є провідні вчені (лісівники, ботаніки, біологи, екологи), спеціалісти, бізнесмени та юридичні особи – всього понад 6500 учасників.

Своєрідним поштовхом створення такої асоціації є турбота за сучасний стан європейських лісів та перспективи його існування в майбутньому.

Протягом останніх століть ліси Європи зазнали суттєвих змін в плані територіального зменшення, в них відбулися істотні ценотичні трансформації. Це, разом з іншими причинами, пов'язаними з діяльністю людини, стало причиною порушення екологічної стабілізації, періодичного виникнення різних стихійних явищ, а в останні десятиріччя – катастрофічних.

Лісівники Європи вважають за доцільне обгрунтувати нову екологічну стратегію ведення лісового господарства на засадах, які є найбільш наближеними до природи. Ідея господарювання в лісі на принципах природного розвитку (з метою поліпшення природної структури лісів, підвищення їх біологічної стійкості, продуктивності, рекреаційної цінності, сталого розвитку та соціального значення) – є провідною ідеєю асоціації "PRO SILVA EUROPA".

Асоціація здійснює свою діяльність на принципах добровільності її членів, організовує наукові та науково-практичні конференції, конгреси, сприяє обміну інформацією між лісовими та природоохоронними організаціями, співпрацює з науковими та науково-дослідними установами.

Протягом останніх років проведено конгрес під патронатом Королеви Голандії (1997 р.), в якому взяло участь понад 350 учасників, та конгрес під патронатом Міністерства сільського та лісового господарства Німеччини (2000 р.), за участі 500 представників із 22 країн Європи. Відбулися також десятиденні семінари в Румунії (1998 р.), в Іспанії (1999 р.) тощо.

Сьогодні ж, популяризуючи ідеї "PRO SILVA EUROPA", пропонуємо читачам "Зелених Карпат" розповідь про ліси Іспанії, їх стан та використання на основі матеріалів доктора Антоніо Г. Абріл (Мадридський університет).

ЛІСИ ІСПАНІЇ

Іван ПЕЧЕР,
директор Карпатської лісової науково-дослідної станції,
член Адміністративної ради
"PRO SILVA EUROPA";

Павло КАПЛУНОВСЬКИЙ,
старший науковий співробітник Карпатської лісової науково-дослідної станції,
кандидат сільськогосподарських наук

Іспанія – переважно гірська країна з середньою висотою над рівнем моря 600 м. Центральну частину її території займає високе сухе плоскогір'я "Столові гори". Зі сходу на захід його перетинає високе пасмо, яке простягнулося від Піренеїв до гірського масиву "Пенібетік". Іншими значними підняттями є Кандабрійські та Іберійські гори. В двох значних пониженнях Центрального плато лежать долини річок Ебро та Гвадалквівір.

По літології в західній частині переважають кислі гірські породи (граніти, гнейси, кварцити), а на заході – вапняки, мергелі.

Головними різновидами клімату є атлантично-європейський на півночі та північному сході і середземноморський тип на іншій (75-80%) території (включно з Балеарськими островами). Характерним є тривалий посушливий період влітку, з високими температурами повітря, відносно нехолодні зимові місяці року.

Розрізняються два флористичні райони:

-європейсько-сибірський – з буковими лісами, ялицею білою, листопадними видами дубів, сосною звичайною;

-середземноморський, де багато напіввічнозелених та вічнозелених дерев, зростають південні види сосен, лавр тощо.

Багатовіковий антропогенний вплив значно змінив природний характер рослинності. За доісторичної доби під лісами було, як вважають, 90% території, яку зараз займає

Іспанська держава. В наш час із загальної площі країни (504 750 кв.км.) до лісових угідь відносяться 270 тис.кв.км., третина яких займята рідколіссями та зарослями чагарників з різним ступенем деградації, і ще 22% – лісовими пасовищами. Більш-менш зімкнені лісостани займають 14 млн. га.

Важливою проблемою є ерозія грунту (нею зачеплено 16 % країни) та лісові пожежі. Протягом 1961 – 92 рр. вогонь пошкодив 2,06 млн. га. лісостанів. За 1992 – 96 роки пожежами знищено 567 тис. гектарів лісу.

Прийнятий 1940 року план лісонасаджень передбачав протягом 100 років збільшити площу лісів на 7 млн. га. До 1986 року нові посадки, згідно цього плану, створено на площі 3,4 млн. га., з перевагою швидкоростучих порід – сосни променевої (Pinus radiata), евкаліпту, гібридної тополі та інших. З аборигенних порід розводилася сосна звичайна, сосна чорна, сосна приморська, алепська, італійська та канарська.

Дендрологічний склад іспанських лісів – багатий. В збірнику "Pro Silva" (1999 р.) наводиться перелік деревних видів, за якими визначається економічна, екологічна чи естетична вартість. Список містить характеристику 96 деревних видів (автохтонних та інтродукованих).

АВТОХТОННІ ВИДИ

Ялиця біла зростає в Піринейських горах, площа лісостанів 20 тис. га; лісівнича оцінка – висока.

Ялиця іспанська (Abies pinsapo) – дуже мале поширення в Іспанії, основний ареал – на Африканському континенті.

Види сосни: звичайна – зростає масивами в горах, як і сосна гірська підвиду uncinata, що має габітус дерева, а не сланкий; південні теплолюбиві види – алепська, канарська, приморська (на пісках), італійська або пінія (насіння останньої вживається в їжу).

Три види ялівцю з деревовидним габітусом: невеликі деревця, повільноростучі, посухо-стійкі. Відомий також сланкий ялівець козачий.

Є тис ягідний та (на дуже невеликій площі) хвойна порода з родини кипарисових – тетра-клинік (основна частина ареалу – на півночі Африки).

Бук лісовий, три листопадні види дуба (пухнастий, звичайний, скельний) – в смузі атлантичного клімату; кілька середземноморських видів дуба, в тому числі вічнозелений дуб кам'яний (Quercus ilex) та корковий (Quercus suber).

Каштан їстівний вважається зростаючим природньо, ареал на Іберійському півострові розірваний. Ліси каштана займають 100 тис.га.

Горобина круглолиста досить поширена, цінується високо, так, як і горобина садова та горобина – берека.

Три види ясена. Ясен вузьколистий має в Іспанії значний ареал, але в межах, пов'язаних з долинами річок. Саме з іспанської території він був вперше науково визначений як окремий вид . Невеликий ареал в Іспанії у ясена звичайного. Ясен білоцвітний має мале поширення, цінується як декоративний вид.

Відомі також липа дрібнолиста та широколиста, кілька видів тополі, осика, верба, береза, ільмові породи …

Вічнозелені – лавр, самшит, падуб (Ilex), арбутус.

Великий список чагарників, що зростають в різноманітних умовах (у горах, на кам'янистих схилах та засолених грунтах тощо).

ІНТРОДУКОВАНІ ВИДИ:

Сосна променева, яка широко розводиться в південних країнах як швидкоростуча і скоростигла.

Дугласова ялиця, модрина європейська, кипарис вічнозелений, кипарисовик Лавсонів, ялина європейська, кедри (Cedrus sp.), калабрійська сосна (P. brutia).

Платан кленолистий, тополя канадська, дуб червоний, біла акація, грецький горіх – по всьому Іберійському півострові.

Два види евкаліптів;

Два види справжньої акації (Acacia dealbata, A. melanoxylon).

Індруюваним видом тут є граб звичайний, в природі відсутній.

Деякі з вказаних видів було введено до складу лісових культур лише після прийняття Плану лісорозведення 1940 р. Також, переглядаючи список порід (поданий в нашому викладі скорочено), зауважимо, що окремі види включені в посадки як декоративні.

Зрозуміло, за такого багатого породного складу лісостанів та великого різноманіття ліс-о-рослинних умов потрібна певна класифікація типів лісу. В іспанському лісівництві розрізняються 10 головних рослинних формацій, що в свою чергу поділяються на корінні та похідні типи за домінуючими в лісостані породами:

1. Високогірні ліси (сосна гірська, ялиця біла).

2. Хвойні гірські – сосна звичайна, сосна гірська, ялиця біла, ялиця іспанська.

3. Листопадні ліси – букові; з дуба звичайного; з дуба скельного; каштанові. Похідні типи з переважанням берези, липи, кленів, заростi лящини, заростi падуба (Ilex).

4. Напівсклерофітні (кілька видів дубів).

5. Вічнозелені склерофітні – з вічнозелених дубів, оливкового дерева (Olea europea), деякі з домішкою деревовидного ялівцю, південних видів сосни.

6. Ксерофітні соснові або мішані лісостани (сосна алепська, приморська, італійська…) з ялівцями і окремими видами дуба, чагарниками.

7. Розріджена рослинна формація з групами ялівцю серед чагарникових заростей.

8. Заплавні та прибережні ліси (ясен, ільм, тополя, вільха).

9. Ліси Канарських островів (тут не розглядаємо).

10. Насадження інтродукованих порід.

Близько 8.6 млн га займають чагарникові зарості.

Своєрідним є розподіл лісів Іспанії за характером власності:

5 % – державних (500 га);

29 % – площі належать місцевим комунам чи муніципалітетам (600 га);

ХВОЙНІ			ЛИСТЯНІ		
ПОРОДА	тис.га	% до обсягу заготівлі	ПОРОДА	тис. га.	% до обсягу заготівлі
Сосна приморська	1500	29	Дуб кам'яний	3450	0
Сосна алепська	1150	4	Дуб корковий	400	0
Сосна звичайна	920	7	Дуб піренейський	650	0
Сосна чорна	670	3	Дуб канарський	300	0
Сосна італійська	450	2	Бук лісовий	300	1
Сосна променева	230	16	Евкаліпти	450	28
Ялівці	140	0	Дуб скельний	150	1
Сосна гірська	60	1	Дуб звичайний		
Ялиця	20	0	Каштан їстівний	140	1
Інші	10	2	Види тополі	100	5
Загалом хвойні	5200	64	Загалом листяні	6000	36

66 % – лісів приватних (13 га).

Приріст деревини в лісостанах аборигенних порід коливається в межах від 0.1 до 1 кбм. з гектара в рік – багато низькоповнотних, пророслевих насаджень. Лісові породи потенційно здатні мати приріст 7 кбм. на 1 гектар в рік, фактично дають менше 2 кбм.

Загальний обсяг заготівлі деревини – 14 млн. кбм. в рік, з нього 50% припадає на швидкорослі породи – евкаліпти, тополю, сосну променеву тощо (порівняння в таблиці).

Деревні породи, що цінуються за недеревну продукцію: дуб корковий – щороку заготовляється на суму 5200 млн. песет; сосна італійська – їстівне насіння; окремі види дуба – врожай жолудів, як корм для тварин, що випасаються в цих насадженнях.

ЛІСІВНИЧІ СИСТЕМИ

У соснових лісах – головна рубка за один чи два заходи, посадка культур з підготовкою грунту. За останні роки популярними стали вибіркові рубки з природним відновленням. Трапляється і терасування схилів. Штучне поновлення – на лісосіках суцільних рубок в насадженнях швидкорослої сосни променевої і для тополевих насаджень. Ротація коротка, це породи скоростиглі. В ялицевих лісосіках – вибірковий спосіб. В різновікових буково-ялицевих лісостанах намітилася тенденція до переводу їх в одновікові і застосування поступових рубок.

Евкаліпти – рубка суцільна, потім – одне-два пророслевих покоління.

Лісостани дуба скельного та дуба звичайного через сильну деградацію здебільшого залишаються без головної рубки. В інших випадках – поступові рубки чи залишення насінників.

Ліси каштана їстівного – низькоствольне господарство.

У букових лісах сьогодні зростає застосування поступових способів експлуатації та поновлення (shelterwood system), але також побутує поновлення від насіннєвих дерев.

Стосовно дубових лісів середземноморського типу – тут вибираються лише окремі дерева з санітарних міркувань. Частково вживаються спроби до інших пророслевих дубняків для переводу їх в насіннєві високостовбурні насадження. Але на великих площах деградованих дубових лісів взагалі не ведеться будь-якого господарства, крім заготівлі палива. Такі площі використовуються для випасу худоби. Ландшафт лісопасовищних земель існує протягом віків. Навіть в сьогоденному урбанізованому, технічно розвиненому суспільстві він ще зберігає велику цінність.

Свого часу значні площі лісових пасовищ було перетворено в ріллю та інші сільськогосподарські угіддя. Зараз цей процес загальмувався. Проблемою є відсутність поновлення дерев. В лісових пасовищах кількість дерев мала (40-70 штук на гектарі), є чагарники, невеликі ділянки орних площ та сінокосів, лише обрамлені смужкою дерев. Період випасу протягом року тривалий. Зростає розрив між цією екстенсивною системою господарства і намаганням підвищити її прибутковість.

Серед трьох найбільш характерних екосистем Іспанії: гірських лісів з сосни звичайної, середземноморських соснових лісів (з сосни приморської, чорної та інших південних сосен), називають і лісопасовища – подібний до савани ліс з дуба кам'яного – Qu.ilex (або "агролісова" площа). Ця категорія відіграє значну роль у формуванні іспанського ландшафту.

Ліси цієї країни також служать для полювання і є базою бджільництва. До національних захисних земель (заповідників) включено 3.2 млн. гектарів, де охороняється рослинність і фауна, з них 226 тис. га. займають національні парки.

М. ВОЛОЩУК,
старший лаборант Карпатського біосферного заповідника

СЯЙВО ЧЕРВОНОЇ РУТИ

Цю високогірну рослину оспівано в піснях, оповідано в легендах, але тільки поодинокі знають, що це рододендрон східнокарпатський або рододендрон миролистий (Rhododendron myrtofolium Schoot et Kots). Червоною рутою ця рослина поіменована, бо цвіте яскраво-червоно. Схили, які вкриті суцільними заростями кущів квітучого рододендрону, вражають мандрівників. Рододендрон східнокарпатський занесено до Червоної книги України зі статусом 3 категорії охорони (рідкісний вид). М.Г.Попов та С.С.Фодор відносять його до східнокарпатського ендеміка, але ці твердження не вірні, бо нерідко зустрічається також і в Балканських горах, як пізніше вказують В.І.Чопок, К.А.Маліновський та інші. Наш вид близький до Rh. Ferruginеum Baumg, який поширений у північно-західній частині Балканського півострова, східних та центральних Альпах, Піренеях. Центр ареалу цього виду знаходиться на Балканських горах, а в Українських Карпатах – північно-східна межа поширення. Відносність до субальпійського елементу флори. Найнижче зустрічається на висоті 1400 м над рівнем моря (г. Піп Іван Мармороський, урочище Лисичий) і найвище – 2030 м над рівнем моря (г. Говерла). Зростає на кам'янистих осипах, покритих грунтом, скелях, малопотужних кислих грунтах (pH 3,5–4,9). Приуроченій до оліготрофічних місць зростань, які М.Дейл відносить до субнівальних. Вологість грунту висока, перевищує 100, а в окремі дощові періоди – 300%.

Упродовж вегетаційних періодів 1997-2001 рр. автор цих рядків разом з працівниками Карпатського біосферного заповідника здійснював експедиції на вершини гір, де зростає цей вид для дослідження сучасного поширення і стану заростів, вивчення його розмноження, зокрема насіннєвої продуктивності, дослідження флористичного складу формації рододендрону, морфологічних особливостей та ін.

Рододендрон поширений у Чорногірському, Свидовецькому, Мараморосько-му масивах Українських Карпат. Спорадично зростає на Чивчинських горах та Горганах. Ф.Пакс у 1908 р. згадував у цьому плані і про Боржавські полонини, однак після нього що "адресу" ніхто не підтвердив. Очевидно, рослина тут знищена людиною повністю. Суцільні зарості цього виду ми спостерігали на таких вершинах: Говерла, Брецкул, Бребенескул, Пожижевська, Піп Іван Мармороський, Піп Іван Чорногірський, П'єтрос. Окремими плямами зростає на вершинах Данцек, Ребра, Туркул, Шешул, Шпиці… На жаль, зарямічено і деградуючі зарості на полонині Штерішори і г. Близниці. Флористичний склад формації бідний. Нами зафіксовано всього 12 видів мохів та лишайників і 38 видів вищих судинних рослин. Під час досліджень підземної частини куща на стрімких схилах гір ми прийшли до висновку, що коренева система розвивається асиметрично. Краще розвиваються корені, спрямовані вгору по схилу з розміром, що утримує саму рослину від можливих механічних пошкоджень. У віці 15-20 років коренева система розвивається до 25-40 см. В.І.Комендар у 1966 р. описав подібний нерівномірний ріст сосни гірської і ялівцю сибірського, висловив припущення, що такий асиметричний ріст системи на схилах високогір'я характерний для всіх дерев'янистих рослин. Це має важливе захисне значення. Захищає схили гір від ерозії, зсувів грунту, снігових лавин… У горах рододендрон розмножується переважно вегетативно, але на відстані від основних заростів ми спостерігали молоді поодинокі екземпляри: певно, цей вид розмножується і насінєво. Продуктивність висока: 900-1400 насінин з куща. При вивченні насінневої продуктивності ми скористалися варіаційно-статистичним методом і дійшли до висновку, що ценопопуляції на різних вершинах є різними.

Рододендрон східнокарпатський використовують у народній медицині. Настоями пагонів лікують захворювання шлунково-кишкового тракту, а з пелюсток квітів готують запашний чай.

Ось яку легенду про червону руту почув я у селі Ділове Рахівського району на Закарпатті…

…Було це в сиву давнину. Високі гори, вкриті дрімучими лісами, обступили з усіх боків невелику долину. На безі річки Тиса, біля підніжжя гори Піп Іван, розкинулося село Трибушани. Тут жив хлопець-сирота Петро. З малих літ пас овець у високогір'ї. Коли виріс, змужнів, вирішив поїхати на заробітки в Польщу. Через кілька років приїхав знову у рідне село. Вернувся не сам, а з красунею-нареченою полячкою Геленою. Побудував собі хатину, завів велике господарство і зажили вдвох щасливо і весело. Під вікном у них виріс дивної краси кущ, листя якого навіть взимку не опадало, і кожного року розквітав яскраво-червоно. Назвали цю рослину червоною рутою… Петро став справжнім газдою, прикупив землі, розвів худобу. Та не довго тривало їх щастя. Місцевий багатій і староста села Йовшко, якому чуже щастя не давало спокійно жити, задумав збезчестити Елену. Для цього він підкупив місцеву чаклунку бабу Маріку, щоб вона підсипала красуні зілля… Петро, який вернувся з базару і дізнався від людей про те, що над його милою жінкою вчинено наругу, схопив сокиру і зарубав кривдника. Його схопили жандарми і через деякий час стратили. Збожеволіла Геленка подалася в гори. Пишний кущ під вікном зів'яв і висох. Після цього злагода, щастя і спокій в селі порушилися. Люди стали вороже ставитися один до одного, сусід ішов з вилами на сусіда, сини здіймав руку на батька… Невдовзі пастухи принесли в Трибушани радісну звістку: високо в горах яскраво-червоно цвіте чудесний кущ. Між людьми знову запанував мир.

Цурається з тих пір червона рута села і людських осель…

На жаль, площі рододендронників в Карпатах постійно зменшуються під впливом людської діяльності. Головною причиною деградації, як правильно вказує К.А.Маліновський, є пасовищне використання тих площ, де поширений рододендрон східнокарпатський. Під впливом випасу чагарники пошкоджуються механічно, ущільнюється грунт, змінюється первинний склад флори, в асоціаціях збільшується участь чужих видів. На заповідних територіях, на яких випас заборонено, спостерігається збільшення площ зростання цього виду. Нерідко для поліпшення врожаю на полонинах ще й нині використовується варварський метод – випалювання. Вигорають цілі гектари чагарників. У минулому році в серпні на полонинах Медвежак і Недея було випалено декілька гектарів. Значну шкоду кущам завдають і туристи, які обламують квітучі пагони. У горах рододендрон східнокарпатський виконує надзвичайно важливі функції. Необхідно взяти під абсолютну охорону площі, де зростає цей рідкісний вид.

Хай і наших далеких нащадків чаруватиме сяйво легендарної червоної рути!

Василь КОМЕНДАР,
доктор біологічних наук,
професор;
Мирослава ПЕКАР,
кандидат біологічних наук,
науковий співробітник

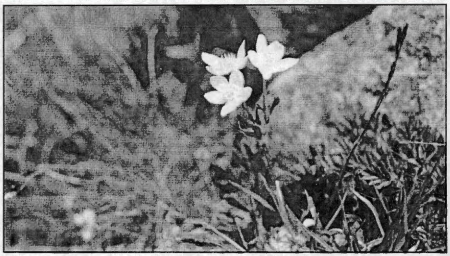
СТЕПОВІ РЕЛІКТИ У... ЗАКАРПАТТІ

Біля підніжжя Говерли.

Як відомо, Закарпатська низовина є продовженням Середньо-Дунайської, через яку проходила міграція флори з різних суміжних регіонів, в тому числі і з степової зони Євразії. На жаль, і досі ці питання недостатньо вивчені, в той же час за останнє століття пройшла трансформація природних екосистем, особливо фрагментів степової рослинності. Автори цих рядків нещодавно зробили спробу провести ботаніко-географічні і геоботанічні дослідження по-дібних реліквій в околицях міста Ужгорода. Нижче подаємо цікавий в науковому плані геоботанічний опис.

Міжвідомча наукова лабораторія охорони природних екосистем, м.Ужгород

Анемона нарцисоцвітна, осока вічнозелена та жовті голівки фіалки двоколірної.

Зарості рододендрона – окраса полонинних гір.

Таблиця

Фітоценологічна характеристика асоціації Festucetum sulcatae (типчатники) festucetosum pratensis

Геоботанічний опис № 1
Дата: 11.07.2002 р.
Місцезнаходження: околиця м.Ужгорода, залишки природних лук на північному сході від міста; за 100 м від пробної площі – культурні орні поля

Висота над рівнем моря – до 120 м.
Розмір пробної площі – 10 на 10 м.кв.
Загальне покриття травостоєм грунту – 95%

Аспект: сіро-зелено-світлокоричневий, острівцями вкраплені сизо-зелені дернини Festuca sulcata. Травостій чотиринарусний.

№ п/п	Назви рослин	Ярус	Рясність, %	Фенофази	Елемент флори
1.	Festuca sulcata	3	30	вегетує після плодоношення	3
2.	F.pratensis	1		Вимирає після висипання насіння	1
3.	F.pseudoovina	3	10	висихає після плодоношення	3
4.	Agrostis tenuis			висихає після плодоношення	1
5.	Dactylis glomerata			плодоносить	1
6.	Calamagrostis epigeios			на краю пробної площі	1
7.	Centaurea jacea				2
8.	C.scabiosa	3	1	Цвіте	2
9.	Eryngium planum	2	1	Цвіте	3
10.	E.campestre	3	1	Цвіте	3
11.	Chondrilla juncea	1	1	Цвіте	3
12.	Gallium verum	2	2	Відмирає після плодоношення	1
13.	Stenactis annua	2	3	Висох пысля плодоношення	5
14.	Daucus carota	2	1	Цвіте	1
15.	Euphorbia cyparissias	3	2	Вегетує	6
16.	Melilotus officinalis	1	2	Відцвітає, початок плодоношення	1
17.	M.albus				1
18.	Sedum acre	4	1	Цвіте	
19.	Echium vulgare	2	1	Цвіте	6
20.	Hypericum perforatum	3	1-2	Цвіте	1
21.	Scabiosa ochroleuca	3	1	Цвіте	3
22.	Succisa pratensis			Цвіте	1
23.	Potentilla erecta	3	2	Висихає після плодоношення	1
24.	P.recta				3
25.	Thymus pulegioides	4	10	Висихає після плодоношення	2
26.	Medicago falcata	2	2	Цвіте	1
27.	M.sativa	2	1	Цвіте	1
28.	Tanacetum vulgare	2	1	Цвіте	6
29.	Trifolium arvense	3	1	Плодоносить	1
30.	Plantago lanceolata	4	2-3	Плодоносить	1
31.	Leopoldia comosa	2	1	Плодоносить	
32.	Lotus tenuis	3	1	Цвіте і плодоносить	2
33.	Crepis tectorum	1	1	Цвіте	2
34.	Agrimonia eupatoria	1	1	Цвіте-плодоносить	1
35.	Astragalus cicer			Плодоносить	2
36.	Lavatera thuringiaca			Цвіте	6
37.	Bunias orientalis			Відмірає після плодоношення	6
38.	Achillea millefolium			Цвіте	6
39.	Rumex crispus			Плодоносить	6
40.	Cichorium intybus			Цвіте	6
41.	Carduus crispus			Цвіте	6
42.	Berteroa incana			Цвіте-плодоносить	6
43.	Convolvulus arvensis			Цвіте	6
44.	Reseda lutea			Цвіте-плодоносить	6
45.	Pimpinella saxifraga			Вегетує	1
46.	Valerianella coronata			Цвіте	3
47.	Centaurium minimum			Цвіте	1
48.	Coronilla varia			Цвіте	1
49.	C.elegans			Плодоутворення	1
50.	Aristolochia clematitis			Цвіте	6
51.	Botriochloa ischaemum				3

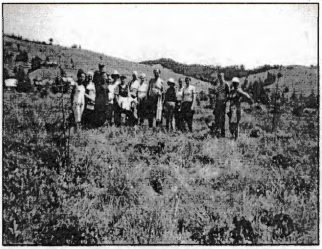
Дзвоники альпійські.
Підбілик альпійський.

11.06.2002 нами було зібрано:
Thlaspi alliaceum (талабан часниковий);
T. perfoliatum (талабан пронизанолистий);
Cerinthe minor (вощанка мала);
Amorpha fruticosa (аморфа кущова – декоративний кущ з родини бобових);
Stachys germanica (чистець германський);
Кущі: Rosa canina, Prunus spinosa.

Умовні позначення:
Елементи флори:
1. Бореальний.
2. Неморальний.
3. Понтичний (степовий).
4. Середземноморський (медитеральний)
5. Північно-американський.
6. Бур'ян.

На ліготрофному болоті "Чорне багно".

Біогрупа ялин на висоті 1700 м над рівнем моря.

Рододендрон зблизька.

Третьокурсники біологічного факультету Ужгородського національного університету на Говерлі.

ФОТО В.ЛОЯ.

Як видно з таблиці, травостій описуваної асоціації досить багатий, а, основне, різноманітний. За характером видового складу – це типові степові фрагменти рослинності, ядро яких можна вважати аналогом південних варіантів степової рослинності півдня України. Ми провели географічний аналіз флори, згідно якого видно, що в травостої за кількістю видів помітні елементи флори складають 7 видів (46%). Цікавим є зростання в асоціації середземноморця. Зрозуміло, що корінні асоціації сильно змінені антропогенним фактором (4 види рослин).

Немає сумніву, що подібні фрагменти степової рослинності складають величезну наукову цінність і вимагають охорони. На таких залишках степових лук слід створювати ботанічні заказники, їх необхідно заносити до «Зеленої книги» України.

Михайло БАБИДОРИЧ,
старший науковий співробітник Закарпатського інституту АПВ УААН

БІОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ РОСЛИН

Серед екологічних проблем однією з важливих для агропромислового комплексу і практики захисту рослин є розробка і впровадження таких технологій інтегрованої боротьби з шкідливими організмами, які поряд із запобіганням втратам урожаю забезпечили б усунення негативного впливу хімічних пестицидів на навколишнє середовище і одержання екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Якщо в 1986 р. навантаження пестицидів на гектар орної площі, за даними Держагропрому України, у республіці становило 5,7, то в Закарпатті – 11,9 кг/га. Останніми роками тут спостерігається тенденція до зменшення кількості використаних пестицидів (2,2–3,0 кг/га) і до зниження пестицидного навантаження на одиницю площі.

Розподіл пестицидів по регіону і угіддях – непропорційний. Понад 77% отруто-хімікатів припадає на чотири райони: Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Ужгородський, де зосереджено близько 70% орної землі і багаторічних насаджень, хоч площа цих районів становить 27% області.

Одним із шляхів зменшення обсягів застосування пестицидів у рослинництві є розробка і впровадження біологічних методів боротьби з шкідниками, хворобами і бур'янами. З-поміж елементів інтегрованого захисту рослин найважливішим є біологічний метод (застосування мікробіологічних препаратів, лабораторне розведення і випуск ентомофагів, збереження і активізація природних ворогів комах та патогенів. Переваги ентомопатогенних мікроорганізмів добре відомі – цілеспрямованість на окремі шкідливі організми, нешкідливість для людини, тварин, корисної ентомофауни. Крім того, вони переважно не змінюють фізіології рослин. При системному застосуванні біологічних засобів в агроценозах стабілізується співвідношення фітофагів й ентомофагів (паразитів і хижаків шкідників).

Чому ж зменшилися обсяги застосування прийомів біологічного методу в захисті рослин від шкідливих організмів? Відповідь проста: більшість обласних біолабораторій призупинили свою діяльність. Життєдатними залишились лише одиниці. Саме до таких належить Закарпатська обласна біологічна лабораторія у Виноградові, якою керує молодий фахівець Сергій Шкварчук, який перейняв досвід роботи у свого батька Ярослава.

У лабораторії – дві механізовані лінії з виробництва трихограми для біологічного захисту овочевих, зернових, технічних культур, багаторічних насаджень від лускокрилих шкідників; цех для виробництва бактероденциду проти мишовидних гризунів; цех для розведення акарифагів – фітосейулюс супроти тепличного кліща та енкарзії – проти тепличної білокрилки в закритому ґрунті. Останніми роками додатково введено в експлуатацію цех для виготовлення триходерміну, освоєно виробництво препаратів пизиплану і гаупсину. За період функціонування біолабораторії її колектив освоїв технологію виробництва 12 біоагентів – трихограми, фітосейулюса, енкарзії вертицилану, бактероденциду, триходерміну, гаупсину та інших.

Разом із лабораторією захисту рослин Закарпатського інституту агропромислового виробництва УААН тут розроблено особливості технології застосування різних біологічних засобів захисту рослин, а саме – ентомофагів, мікробіологічних препаратів, статевих атрактантів, препаративних форм інсектицидних рослин та інших біологічно активних речовин. У 2000 р. вироблено і застосовано бактероденциду – 5,3 тонни на площі 4,2 тис.га, пизиплану – 2,8 тис. на площі 5,884 тис. га. У 2001 році було вироблено і застосовано бактероденциду – 900 кг на площі 1,8 тис.га, пизиплану – 2600 л на площі 5,7 тис.га, триходерміну – 100 л на площі 120 га, гаупсину – 100 л на площі 28 га і 1,7 га томатів. Впроваджено у виробництво розробку «Масове відволікування самців яблуневої, сливової і східної плодожерок на феромонні пастки» в саду дослідного господарства «Дружба» Закарпатського інституту АПВ УААН на площі 68 га, товариства «Уйвар» на площі 91 га, що дало змогу не застосовувати інсектицидів у цих господарствах. Крім того, в садах і виноградниках цих господарств та господарств Виноградівського і Ужгородського районів, а також на присадибних ділянках Закарпаття широко застосовуються феромонні пастки для відловлювання сітчастої, всеїдної плодової листокруток, яблуневої, сливової і східної плодожерок, яблуневої склівки, каліфорнійської щитівки. При цьому використовуються феромони синтезу Інституту захисту рослин Молдови.

У процесі розвитку біологічного захисту рослин розробляли і впроваджували у промислове виробництво тільки окремі методи боротьби з деякими шкідниками і хворобами. Успіхи, досягнуті в цій галузі, дозволяють послідовно збільшувати питому вагу біологічного методу і в найближчій перспективі повністю перейти до комплексного біологічного захисту окремих сільськогосподарських культур від шкідників і хвороб. Можлива потужність обласної біолабораторії виробництва біоагентів і засобів біологічного захисту рослин за рік така: бактероденциду – 20 тонн, пизиплану – 5 тонн, гаупсину 3 тонни, триходерміну – 2 тонни. Забезпеченість біологічного захисту сад, виноград і ліс при допомозі феромонних пасток – безмежна. Тому просимо звертатися до нас не тільки за консультативною допомогою, але й із замовленнями на виготовлення біологічних засобів захисту рослин.

Сьогодні, коли кількість землі у всіх формах індивідуального користування збільшилась у 7 разів і продовжує збільшуватися, проблеми біологічного захисту набувають особливої тощини. Причинами цього є:

1. Розпорошеність і велика чисельність дрібних ділянок робить неможливим застосування серійних високопродуктивних тракторних обприскувачів. Ефективне тільки застосування засобів біологічного методу – ентомофагів, феромонів, біопрепаратів, пестицидів рослинного походження.

2. Цілковита відсутність інфраструктури сфери обслуговування дрібних земельних власників засобами захисту рослин апаратурою, консультаціями та рекомендаціями. Як результат, погіршення фітосанітарного стану, неефективного захисту, значних втрат урожаю.

3. Низька купівельна спроможність населення в придбанні засобів захисту та апаратури для їх внесення, вузький асортимент і дороговизна пестицидів, на відміну від біопрепаратів, які поступають в торговельну мережу.

4. Низький рівень обізнаності переважної більшості населення із засобами біологічного захисту рослин, особливостями і правилами їх застосування.

5. І, мабуть, чи не «найвражливіо» проблемою біологічного захисту рослин в індивідуальному секторі агропромисловго виробництва є те, що цим питанням на всіх рівнях влади (від місцевих рад до Кабінету Міністрів) приділяється надто мало, або й зовсім не приділяється, уваги. Державні служби зайняті здебільшого громадськими господарствами і працюють на закордонні фірми по реалізації їх пестицидів. Приватний сектор, отже, залишається з проблемами сам на сам. Подібна ситуація складається і в фермерських та невеликих орендних господарствах. А це – бомба повільної дії для екології та економіки краю.

Усунення негативних явищ і тенденцій в захисті рослин можливе лише при комплексному підході до проблем на державному і регіональному рівні і широкому впровадженні в агропромислове виробництво біологічного методу боротьби з шкідниками, бур'янами та хворобами сільськогосподарських культур.

Таким чином, біологічний захист рослин займає значне місце (80%) в інтегрованих системах захисту рослин, дозволяє зменшити обсяги застосування пестицидів, забезпечує високу біологічну і економічну ефективність і вирішення актуальних проблем щодо охорони довкілля Закарпаття.

Кость ТАТАРИНОВ,

доктор біологічних наук, професор, м. Львів

БЕЗДУМНО ЗАБУТІ

У поетичних оглядинах степ порівнюють з морем і в цьому, певно, є рація. Степ і море чарують безмежністю, неозорістю, створюють уяву свободи і розкутості.

У Східній Європі ковилово-типчаковий степ зберігся лише у біосферному заповіднику Асканія-Нова – у найсухішій ділянці Причорноморської низовини в межах міжріччя Дніпро-Молочна. В далекому минулому по цих Таврійських степах кочували численні племена й народи. Вони безслідно зникли у темряві віків, залишивши після себе кургани, пам'ятки матеріальної культури – половецькі кам'яні "баби" (двометрові чудернацькі постаті зі складеними на череві руками). Формація ковила – провідна у заповіднику. Після безпідставного розорювання південноукраїнських степів Асканія-Нова залишилася в Європі єдиною стацією, де зберіглись ковилові угруповання. Цей ендем є законною ботанічною гордістю заповідника, як і великі степові види тварин, зокрема дикі коні та велика рогата худоба, які у певній мірі відтворюють безлумно втрачених тарпанів та турів.

Тур – повністю вимерла тварина. (В основі слова "тур" лежить латинське слово "urus". Цим терміном характеризував турів Юлій Цезар (опис Герцинського лісу у "Записках про Гальську війну"). Про існування його на території України в минулому свідчать палеозоологічні, археологічні та літописні матеріали. Викопні рештки тура знайдені у Київській, Житомирській, Львівській, Миколаївській, Тернопільській та інших областях, що стверджують публікації І.Г.Підоплічка (1956), І.Т.Сокура (1961), К.А.Татаринова (2000). Відомості про тура в Україні подаються у "Поучении" Володимира Мономаха, який змальовує епізоди полювання на цього агресивного звіра в межах сучасної Чернігівської області. В 1573 р. французький дослідник Бліз де Вінженер повідомляє, що на правобережжі і на Волині водяться тури, які охороняються у спеціальних огороджених загонах. Л.Боплан (1660) вказує на наявність тура у північних районах України. Тур фігурує в стародавній пам'ятці "Слово о полку Ігореве", в російських билинах, казках і приказках. Про існування турів в Україні свідчать назви поселень та окремих місць – Турове болото, Туровий ліс, Турова балка, Тур'я-Ремета, Туринка, Турка, прізвища Туряниця, Турянин, Турко, Тур та інші.

Відомостей про час зникнення турів в Україні немає. Останній тур у Мазовецьких лісах (Польща) був забитий у 1627 р. Л.Боплан в Україні спостерігав цих звірів у середині XVII ст. Отже, на території України тур існував значно довше, ніж у Західній Європі. Вдалі зображення тура відомі з розкопок Чортомлицького та Майкопського курганів, про що повідомляє М.К.Верещагін (1956).

Чисельність турів в Україні на початку XX століття була незначною, про що говорить порівняння з чисельністю зубра. Крім того, вже у XV–XVI ст. цих тварин охороняли і спеціально підгодовували, наприклад, у Мазовецьких лісах. Про невисоку чисельність турів на півночі України вказує такий факт: Володимир Мономах за свое життя здобув десятки диких коней-тарпанів, а з туром зустрічався лише двічі "...тура два меташа меня на розях и с конем...", – відзначив цей сміливий мисливець. Тур характеризувався дикою і злою вдачею, не лякався людей і був дуже агресивним. У літописах він фігурує як символ хоробрості, але й могутності. Наші далекі прадіди – палеолітичні і неолітичні мисливці – уникали зустрічатися з ним. У російських билинах його супроводжували такі вирази: "...храбр бо бе яко и тур..." , "...буй тур Всеволодович..."

У науковій літературі (Гептнер, 1961) зазначено, що ці бики (самці) були велетенських розмірів. Їх висота у холці складала 170–180 см і навіть 200, а вага 600–800 кг. Корови (самки) були дрібнішими. Загалом тури були тваринами легкого складу з незначною за масивністю передньою частиною і на досить високих ногах. Роги великі з дуже гострими кінцями темного кольору, хвіст короткий, його кінці доходили до стрибального суглоба. Він був вкритий коротким волоссям і лише на кінці знаходилась китиця з довгих волосин. Забарвлення характеризувалось статевою приналежністю: самці мали чорне або чорно-буре забарвлення, самки (корови та телята) були рудувато-бурі. Вздовж хребта простягався білий пасок – ознака дуже характерна для турів.

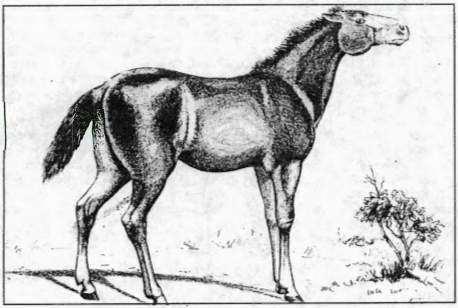
Тури тримались невеликими групами, що спостерігалось взимку, а влітку звірі жили поодинці. Цікаво відзначити, що приналежність турів до болотяно-лучних біотопів відзна-

Тур. Класичне зображення

Авторське відтворення тварини

Класичне зображення тарпана.

ріал по цьому виду переховується у фондах Державного природознавчого музею НАН України у Львові. За писемними джерелами, дикі коні на території України не поступались благородним оленям, козулям, диким свиням. Про кількість диких коней є підстава говорити на основі духовного заповіту Володимира Мономаха: "...а се в Черниговe деял есм: конь диких своима руками связал есм в пущах 10 и 20 живых конь, а кроме того же по ровни ездя имал есм своима руками те же кони дикие". Геродот у VI книзі своєї "Історії" зазначав, що "...третя ріка (Дніпро) починається в Скіфській землі Гіпанії, витікає з великого озера, навколо якого знаходять собі пасовище дикі коні". Пізніше про диких коней на півдні України повідомляв Страбон, а Пліній зазначав, що ці тварини водяться на півночі. Якщо в польських районах в ті часи стрічалося багато диких коней, то не менше їх було в степових районах України. Пограничний староста Претвіч-Барський повідомляв у 1550 р., що в степах всюди багато звірів – диких коней, зубрів, оленів. М.Кромер (1555) розповідав, що на Поділлі дикі коні пасуться табунами. Мартин Броневський (1578) в описі Очаківської землі також згадує про диких коней. Л.Боплан (1660) повідомляє цікаві матеріали про цих тварин: "...Дикі коні, – пише він, – ходять табунами від 50 до 60 голів, нерідко вони примушували нас братися за зброю: здалека ми приймали їх за татарську кінноту". Володимир Ізмайлов (1799) констатував, що близько біля Херсона у безводному степу жили табуни диких коней. Г.Рачинський, В.Юнкер згадували про диких коней не лише на Правобережжі України, а й у південноросійських степах на Приазов'ї. Проте останній вважав, що це здичавілі свійські коні. І.А.Гільденштедт (1791), І.Г. Георгі (1880) розповідають про диких коней, але їх знищували ногайці, а табуни, що жили між Дністром і Бугом, у кримських, донецьких, каспійських степах винищувались місцевими мисливцями, а тому стали дуже рідкісними.

Чено у стародавніх академійських та вавилонських джерелах. У давньовавилонському папірусі є розділ "...о разговоре лошади и дикого быка...". Останній говорить коневі, що він дає перевагу "...долинам и ключам". Іншими словами, тури були степовими тваринами і переслідування їх мисливцями змусило перейти, як і зубрів, до життя у лісових хащах, де було досить різноманітного чагарникового та деревного корму. Паруванння у турів проходило у вересні, народження телят – весною.

Тур є предком європейської великої рогатої худоби, зокрема шотландської породи, англійської паркової худоби, угорської степової породи, сірої української, бойових биків Іспанії та Франції – напівдикі бики Камарги у дельті Рони. За останнє п'ятдесятиріччя були спроби "відновити" тура. Вдалі роботи проведені у Берлінському та Мюнхенському зоопарках (Л.Хек та Х.Хек). У Мюнхені отримані тварини цілком схожі з туром, збереглася статева відмінність, що не спостерігається у сучасних порід свійської худоби. "Відновленого" тура вважають особливою породою свійської худоби, фенотипічно копіюючої тура. Загальний висновок зводиться до наступного: тур був більш зв'язаний з стаціями лучного типу, не робив великі міграції і був більш рідкісним, ніж зубр. Таким чином зубр виявився більш життєвим у порівнянні з туром, що дає підставу вважати тура більш спеціалізованим лучним звіром південного типу.

Дикий кінь, відомий в науковій літературі під назвою Equus equus для палеоліту, тарпан Equus tarpan для недавніх століть був поширеним непарнопалим в степах та лісостепу Південної Європи, степах та півпустелях Західного Сибіру, Казахстану, Середньої Азії, рівнинних областей Центральної Азії. Рештки дикого коня знайдені при розкопках палеолітичних пам'яток на території усіх областей України, в тому числі в західному регіоні. Серійний колекційний остеологічний мате-

"Відновлений" тарпан.

Аналогічних письмових повідомлень дуже багато.

І.Н.Шатилов (1884) зазначав, що в 1866 р. у Заграді́вських степах, недалеко від Ново-воронцовських земель, водився невеликий табун з семи диких коней. Це було останнє повідомлення про диких коней на Правобережній Україні. Ф.Кеппен (1896) стверджує, що між 1879 і 1882 рр. на Катеринославщині були забиті останні дві самки дикого коня. Ймовірно, що на правобережжі останні дикі коні були знищені у 1868 р., а на Лівобережжі – у 1882 р. Отже, знищення цих копитних припадає на кінець XVIII і початок XIX ст., тобто в час найінтенсивнішого освоєння природних районів – розорювання цілинних земель та їх використання під сільськогосподарські культури, як і безмірне полювання.

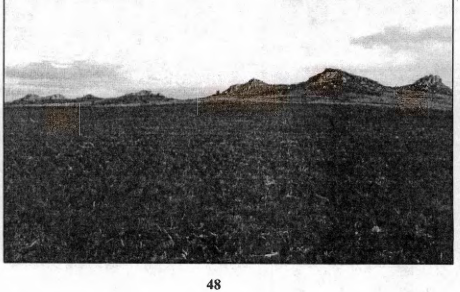
Південноросійський тарпан – дикий кінь – невелика (висота у холці до 140 см) за розмірами та масою тварина мишастого (сірого) кольору з чорною гривою і хвостом, з широким чорним паском вздовж хребта. Ноги в нижній частині чорні. Забарвлення молодих – з рудуватим відтінком. Взимку шерсть довга і густа, на спині – хвиляста брудно-сірого кольору. Голова – велика, з прямим лобом. Вуха гострі, стирчасті, ніздрі широкі, очі округлі, кутні зуби невеликі з емалло середньої товщини. Тарпани, поширені в лісових районах, були трохи більшими за тих, які заселяли південні степи.

Про біологію тарпана відомості обмежені, але оптимальні умови видалися тоді, коли степи були майже безлюдними. Тоді південь Східної Європи являв суцільне море ковили, типчака та інших степових зел з ділянками степових чагарників, зокрема дикої вишні, невеликими озерами, заростями очеретом. Біля озер "подів" тримались тарпани. Взимку тарпани відкопували траву з-під снігу, що мала назву "тебеньовка". При несприятливих умовах дикі коні робили великі міграції. Весною в час гону старі жеребці виганяли з косяків молодих жеребців, які тримались невеликими групами і часто парувались з свійськими кобилами. Через це до крові тарпанів долучалась кров свійських коней. Присутність невеликої кількості свійських кобилиць не в змозі понизити кровність популяції тарпанів, які залишилися лютими і здичавілими тваринами, проте вони були працюрами свійських коней і цей процес проходить в дуже далекий історичний час. Саме тоді тарпан відігравав від'ємну роль, гальмуючи розвиток в південних регіонах Східної Європи землеробства та тваринництва. Одночасно тарпан був промисловим звіром, якого здобували заради м'яса та шкіри.

Загибель тарпанів через бездумність наших предків є великою втратою в науковому та культурному сенсі. Втрата генофонду збіднює фауну нашої планети, а тому докладаються зусилля відновити втрачений вид. Відновлення лісового тарпана було розпочато Т.Ветулані (1928, 1936) у Польщі у 30-тих роках XX ст. Дослідник використав свійських безпородних коней з околиць Замостя між Хелмом і Рава-Руською. Т.Ветулані внаслідок старанної гібридизації та досконалого відбору отримав тарпаноподібних коней брудно-сірого забарвлення, з темними ногами, чорним паском вздовж хребта, великою головою та деякими іншими ознаками, притаманними дикому тарпану. В роки війни 1941–1945 рр. частина гібридного поголів'я загинула, але у Берлінському та Мюнхенському зоопарках її продовжили знову ж таки Л.Хек та Х.Хек. На жаль, тварини у Берлінському зоопарку також загинули в час військових дій, але у Мюнхенському зоопарку тарпаноподібні коні є і їх чисельність поступово збільшується. В.Г.Гептнер (1961) зазначав, що у 1960 р. загальна кількість "реставрованих" тарпанів складала 73 особини. У 1975 р. ми фотографували "відновлених" диких коней у Біловезькій Пущі в Білорусії. Великий косяк тарпанів живе у біосферному заповіднику Аскація-Нова.

Тур і тарпан як самостійні види генетично втрачені, проте сучасне клановання дозволяє створювати ілюзію відновлення цих цінних тварин. Чи це можливо, покаже час, але зрозуміло, що цілковитої схожості досягти важко. Це можна бачити на прикладі коней Пржевальського, або джунгарських чи східних тарпанів. У цих тварин більшість змін торкається морфологічних особливостей та їх етології у особин, що живуть у неволі. Порівняльний аналіз структури черепа, кісток скелету коней минулого з тими, які народились і утримуються в зоопарках, дозволяє зробити такі висновки. В черепі зменшилась величина мозкової частини, розміри кутніх зубів та на 10 відсотків довжина зубного альвеолярного ряду та відповідно кісток нижньої та верхньої щелеп. Морда звузилась з боків, кістки кінцівок покоротшали, зменшилась ширина суглобових голівок. Зросла маса тіла. Змінилось забарвлення, яке стало більш світлим. І у "відновлених" тарпанів довгий і пишний хвіст, довга грива, більша маса і спокійний характер. Це саме стосується турів. Отже, "реставрація" знищеного виду стосується фенотипічних, але не всіх змін, проте робота в цьому напрямі продовжується. Знищити будь-що легше, ніж відновити. Це ілюструють намагання штучно вивести прекрасних тварин недалекого минулого – турів та тарпанів. Охорона генофонду світової фауни – найактуальніша проблема сучасності. Цілком реально "реставрувати" карпатського тарпана, великорогу закарпатську худобу і цією благородною справою під силу зайнятися працівникам Карпатського біосферного заповідника.

Розораний степовий ландшафт Приазов'я.

Зелені Карпати

І.ТУРЯНИН, Я.ТУРЯНИН
м. Ужгород

БІОЛОГІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ЗАЙЦЯ-РУСАКА (LEPUS EUROPAEUS PALL) В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Заєць-русак (Lepus europaeus Pall) вивчений в Закарпатті недостатньо (Сокур, 1952; Конюхович, 1953, Колюшев, 1955; Татаринов, 1973, Турянин, 1974, 1975), хоч як промисловий вид заслуговує на більш ґрунтовне дослідження. Тому доцільне публікування деяких із наших спостережень, зібраних протягом останніх 40 років. В роботі використано загальноприйняті методи досліджень.

Гірські особини зайця-русака дрібніші, ніж у низинних районах. Довжина тіла гірських дорослих самців (n-46) – 535, 589 мм, вуха – 104–110 мм, ступні – 129–135 мм, хвоста – 90–98 мм, маса – 3,2–4,0 кг. Дорослі гірські самки (n–54): довжина тіла – 538–550 мм, вуха – 106–112 мм, ступні – 130–140 мм, хвоста – 91–99 мм, маса – 3,25–4,20 кг.

Низовинні і передгірські особини мають більші розміри: довжина тіла самців (n–50) – 576–668 мм; вуха – 110–128 мм, ступні – 135–163 мм, хвоста – 100–128 мм, маса – 4,1–5,3 кг. Самки (n–50): довжина тіла – 555–657 мм, вуха – 108–125 мм.

У гірських особин хутро на зиму помітно біліє на стегнах біля основи хвоста так, що понад 50% із усіх особин мають замість охристо-сірого світло коричневе забарвлення. Наприкінці лютого і протягом березня 55–70% особин на низинах уже закінчують линяння, а в горах у квітні – 65%. У листопаді 98% особин мають зимове хутро.

Поширений заєць по території області нерівномірно. Поряд із відсутній в зімкнутих лісових гірських масивах, надає перевагу безлісим територіям: на низині, передгір'ях, міжгірних, річкових долинах, гірських скилах, а літом зустрічається і на полонинах, досягаючи 1300–2000 м над рівнем моря. На зиму, після випадання глибоких снігів, гірські особини мандрують у річкові долини, весною – у зворотному напрямку.

У раціоні зайця-русака (проаналізовано 560 даних) переважають трави (90%), кора дерев і чагарників (77%), бруньки (29%), листя (26%), зерно і насіння (17%), кореневиди (15%). Відмічено поїдання понад 80 видів рослин, з них – культурних – 23. Влітку переважаюче значення мають в їжі різнотрав'я та культурні рослини, зимою – озимина і кора, в тому числі і плодових дерев в садах.

Розмножується заєць-русак на низинах протягом 8–9 місяців, в горах – 5–7. Найбільших розмірів (15–15,5 г) сім'яники самців (n–174) досягають у січні–березні, найменших – (1,5–3,5 г) – у вересні-листопаді (n–92). У самок (n–59) яєчники найбільшої маси досягають у березні–квітні (3,5–4,5 г), найменшої (0,5–1,0 г) від жовтня до грудня (n–143). На низовині у лютому одна третина самок уже вагітна, у березні – понад дві третини. Багаторічна середня величина (n–256) одного виплоду становить на низині 2,5, в горах (n–24) – 1,7.

Багаторічна середня кількість молодих у всіх приплодах становить 6,2, змінювалась від 2,3 до 9,8, в 1954 році була найвищою (9,8), в 1989 – найменшою (2,3). Виживання молодих найвище на закарпатських передгір'ях.

У віковій структурі восени понад 60% становлять особини цього року народження (віком 7 місяців і менше), близько 26% минулорічних, решта – це особини, яким понад два роки. Для усіх вікових груп протягом багатьох років спостерігалось співвідношення близько 1:1.

Середня смертність молодняка за багато років становить 16%, але в окремі роки вона збільшувалась за рахунок вимерзання перших приплодів до 80–90%. Інші причини загибелі (із 100 загинулих): потрапляння в глибокі меліоративні канали із стрімкими стінками – 22%, роздзьобано сірими воронами, граками – 17%, знищено технікою під час збирання врожаю – 10%, совами і денними хижаками – 3,2, решта – захворювання і не встановлені причини (пестициди, нітрати, гербіциди, мінеральні добрива не виключаються).

Чисельність зайця-русака в останні десятиріччя в Закарпатті зменшилась більш як у 20 раз. Від 1947 до 1969 щороку здобували по 11500 особин, а від 1970 до 1990 в середньому тільки по 500. Причини такої тривалої депресії зайця-русака на сьогодні вивчені недостатньо. Негативне значення мало знищення чагарників серед орних земель майже на усій Закарпатській низовині, на площі понад 10000 га (кущі і чагарники використували бульдозерами або приорані плантажними плугами), застосування масових доз пестицидів і гербіцидів. надмірне полювання (понад 5,5 тис.мисливців і мізерна площа заячих угідь).

Для зростання кількості зайця-русака потрібно створювати незахмічені оазиси – ділянки, вкриті кущами і чагарниками, які не розорюються, є своєрідними природними екосистемами, резерватами. Можна також створювати високопродуктивні популяції зайця за схемами, розробленими нами.

Охоронні заходи. На землеробських угіддях під час жнив машинами потрібно залишати стерню висотою 18–26 см, тоді не будуть знищені зайчата. Відомо, що при наближенні небезпеки зайчата не розбігаються, не тікають, а притулюються одне до одного (це стосується й пташенят фазанів, куріпок, перепілок). На багаторічних кормових травах механізованому косінню обов'язково повинно передувати збирання, виношування зайчат (як і пташенят згаданих видів) і розміщення їх за межами масиву, який підлягає скошуванню. Розмішувати зайчат (і пташенят) слід на угіддях, які мають добру захищеність (чагарники або культури, які добре уже підросли – буряки, кукурудза, картопля, і на них уже закінчилась прополка, обгортання). Тут повністю використовується та біологічна особливість зайця, що годуюча доросла самка не обділяє молоком і чужих малят.

Чагарники серед орних земель треба оберігати, обов'язково насаджувати кущі на берегах меліоративних каналів, річок, ставків, боліт, уздовж різних комунікацій (і не перетворювати їх у звалища для відходів чи сміття), обов'язково зробити багатофункціональними, тобто вони повинні стати місцями для розмноження корисних комах, птахів, ссавців (особливо землярийок, їжаків) та земноводних і плазунів.

Боротися з неправильним зберіганням хімікоотрут, мінеральних добрив, використовувати їх грамотно.

Створювати спеціальні території – заказники, де не слід полювати, збагачувати їх кормовими рослинами для зайців.

ЛІТЕРАТУРА

Колюшев И.И. Промысловые звери Закарпатья. Научные записки Ужгородск.ун. Т.II, 1955 (3–25).

Конюхович А.А. Фауна охотничье промысловых зверей Закарпатской области. Тр.Моск.лушно-мехового ин-та. Т.IV, 1953 (12–17).

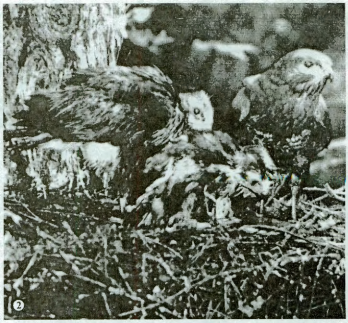
Сокур І.Т. Господарське значення ссавців Закарпатської області і шляхи їх використання. Зб.праць зоол.муз.АН УРСР, 25. К., 1954 (16–22).

Татаринов К.А. Фауна хребетних заходу України. Видавн. Львів.ун-ів., 1973 (256).

Турянин І.І. Промислові звірі Радянських Карпат. Ужгород, 1974 (96).

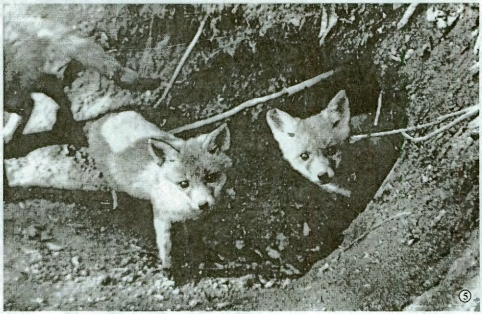
Турянин І.І. Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. Ужгород, 1975 (176).

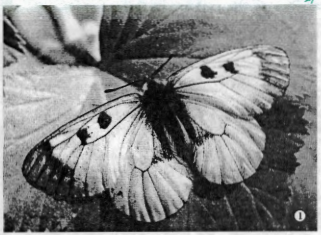

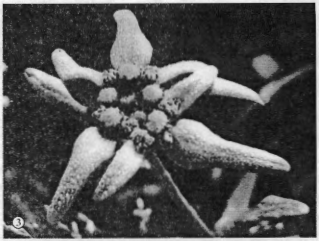
1. Крук.
2. Канюки на гнізді.
3. Малі кабани.
4. Дрозди-горобчики.
5. Лисенята біля нори.
6. Вуж звичайний.

1. Чорний аполон.
2. Деобій.
3. Білотка альпійська (едельвейс).
4. Орхідея "Венерин черевичок".
5. Дубоніс (костогриз).
6. Малинівка.

Фото
М. АТАМАНЮКА

Життєдіяльність людського суспільства супроводжується споживанням великої кількості палива та енергії. Енергетичні потреби Закарпаття задовольняються за рахунок споживання традиційних енергоносіїв. Це – викопні види палива: кам'яне вугілля, нафта, газ, радіоактивні матеріали, які добуваються за межами області. Сплюючи їх, ми одержуємо побутове і технологічне тепло, готуємо їжу, виробляємо електроенергію. Незначна кількість електроенергії виробляється гідроелектростанціями. Закарпатська область щорічно понад мільйон кубометрів деревини використовує на дрова, що удвічі перевищує її промисловий лісосіку. Запаси традиційних енергоносіїв досить обмежені і швидко тануть, їх добування ускладнюється, а ціна на них нестримно зростає. Купівля енергії і палива поглинає значну частку бюджетів області, міст і районів, виробничих структур, кожної сім'ї.

Крім того, таке енергозабезпечення призвело до виникнення ще однієї глобальної проблеми – екологічної.

Навколишнє середовище, в якому існує людина, завдяки її переважно зухвалому, позбавленому елементарного здорового глузду, ставленню до природи прискорено втрачає свою придатність для подальшого повноцінного існування. В зіпсованому людиною довкіллі тепер народжується із 10 лише одна здорова дитина.

Найбільш відчутно його забруднює енергетика. З добуванням палива розпочинається знищення природи (вирубка лісу на дрова, розробка вугільних, нафтових, газових і ядерних родовищ). Процеси переробки викопних видів палива на енергію та її споживання викидами в довкілля доводять останнє до стану, мало придатного для життєдіяльності людини. Процеси утилізації та захоронення відходів енергетичної діяльності завершують остаточне знищення природного середовища, перетворюють його в мертві зони, на сотні років вилучають із господарського використання (зони техногенних катастроф, полігони захоронення радіоактивних і токсичних відходів тощо).

Людство не помітило, коли користь від енергетики стала меншою від шкоди, яку вона завдає. Є очевидним, що для повернення життєпридатності середовищу необхідно, насамперед, відмовитись від традиційної системи енергозабезпечення і перейти на екологічно чисті енергоносії.

Відсутність перспективи реального вирішення енергетичної і екологічної проблем в масштабах країни спонукала до пошуку шляхів вирішення цих проблем в межах Закарпаття, опираючись на власні ресурси.

Вивчення світового досвіду та аналіз наявних в краї можливостей дозволило виробити систему рішень (Енергетична програма Закарпатської області на період до 2015 р.), реалізація яких забезпечила б розв'язання обох цих завдань.

Хід економічного і соціального розвитку всього світу, країни і краю, їх сучасне екологічне становище, природні і техногенні катастрофи останніх років, зокрема і в Закарпатті, свідчать, що висновки і рішення Енергетичної програми Закарпатської області, в основному, вірні і відповідають загальносвітовій тенденції у розвитку енергетики, яка грунтується на докорінному підвищенні енергетичної ефективності господарювання та забезпечення енергетичних потреб на основі використання лише місцевих природних, відновних, екологічно чистих, дешевих джерел енергії.

З 1996 по 2001 рік вже вдобулось чимало змін в сфері енергокористування, які передбачались Енергетичною програмою, зокрема неорганізовано (стихійно) впроваджуються теплозберігаючі заходи (європейські технології) при зведенні будівель, автономне теплозабезпечення тощо.

Енергетична програма не є догмою. Вона повинна постійно вдосконалюватись, в неї періодично повинні вноситись зміни і доповнення, як це передбачено її розділом "Реалізація програми", враховуючи набутий світовий досвід у використанні альтернативних джерел енергії та енергетичних потреб Закарпатської області.

Як видно з розрахунків програми, для повного самозабезпечення всіма видами енергії тут достатньо використати лише частину наявного природного енергоресурсного потенціалу.

Відповідні умови для переходу таким же чином на енергетичне самозабезпечення є в будь-якому регіоні України.

Автор.

Анатолій ПЕТРОВСЬКИЙ,
директор Закарпатського філіалу
Державного проектного інституту "Львівський промбудпроект"

ЕНЕРГЕТИЧНЕ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНУ

НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Енергетична програма Закарпатської області на період до 2015 року розроблена як спроба вирішення енергетичної проблеми в окремо взятому регіоні на основі підвищення енергетичної ефективності всього народногосподарського комплексу області та використання альтернативних джерел енергії – природних відновних, екологічно чистих енергоносіїв.

У якості вихідних даних для розробки використані матеріали статистичної звітності, дані виробничих об'єднань, місцевих рад, розробки науково-дослідних і

проектних організацій, матеріали метеорологічних спостережень, довідкові дані з питань енергетики, природно-ресурсного енергетичного потенціалу області, енергозбереження, енергозабезпечення, споживання паливно-енергетичних ресурсів в області, держави, зарубіжних країнах.

Завданням енергетичної програми є: проаналізувавши стан енергозабезпечення області та оцінивши наявний місцевий природний енергоресурсний потенціал, визначити шляхи забезпечення енергією її народного господарства на майбутнє, напрямки формування в області енергетичного комплексу, пріоритети в використанні енергоносіїв та розвитку галузей енергетики, створити механізм реалізації рішень програми.

Сучасна енергетика переважно використовує в якості енергоносіїв природні ресурси безповоротно (вугілля, нафта, газ, ядерне паливо тощо). Внаслідок багаторічного зростаючого видобування їх запаси в земних надрах різко скоротились. Це порушило речовинний баланс організму Землі, а переробка і споживання цих ресурсів заподіяли важких збитків довколішо.

Процес виробництва енергії пов'язаний, головним чином, із спалюванням органічного палива (вугілля, природний газ, нафтопродукти, торф, дрова та ін.) і супроводжується інтенсивним забрудненням природного середовища відходами горіння.

В Україні в загальному енергетичному балансі за рахунок використання органічного палива централізовано виробляється 92% теплової і електричної енергії. Залишкова частина – атомною та гідроенергетикою. Внаслідок цього доступні для добування, при наявних технічних та економічних можливостях, запаси традиційних енергоносіїв, в основному, вичерпані і їх нестача поповнюється за рахунок імпорту.

В умовах крайньої обмеженості коштів купівля енергоносіїв скорочується, їх дефіцит нестримно наростає. Одночасно підвищується вартість палива та енергії.

У цих умовах особливої гостроти набуває енергетична проблема в Закарпатській області, найвіддаленішому регіоні від енергогенеруючих і постачальних ПЕРцентрів. Лише дровами область забезпечується з власних ресурсів, всі інші види палива одержує із-за її меж в обсягах, за цінами і в терміни, які диктують постачальники, користуючись своїм монопольним становищем.

Все це вимагає термінових пошуків альтернативних енергоносіїв, інших надійніших шляхів енергозабезпечення.

Власний історичний досвід Закарпаття з використання місцевих енергетичних ресурсів та приклад вирішення проблеми енергозабезпечення більшості країн світу за останніх два десятиліття свідчить про наявність таких можливостей.

На території краю в минулому діяло десятки самодіяльних і промислових енергогенеруючих об'єктів, що використовували в якості енергоносіїв гідроресурси гірських річок, вітрову енергію. В невеликих обсягах добувалось вугілля та природний газ.

Назріла потреба відродити і поширити цей досвід на сучасному рівні розвитку науки і техніки в масштабах, що дозволяють повністю задовільнити енергетичні потреби всього НГК області.

Ця програма передбачає, проаналізувавши і узагальнивши світовий досвід освоєння природних відновних (т.з. нетрадиційних) енергоносіїв, починаючи з наукових досліджень і до їх практичного здійснення, та можливості використання в Закарпатській області, визначити шляхи формування її власного енергетичного комплексу як галузі господарювання, створення оргструктурної системи для управління його становлення, координації процесу розвитку підгалузей нетрадиційної енергетики. Одночасно програмою передбачається за рахунок систематичного впровадження широкопланових енергозберігаючих заходів докорінно підвищити енергетичну ефективність господарювання в області, здійснювати енергоспоживання за принципом мінімальної необхідності.

Кінцева стратегічна мета програми – переведення краю на повне енергетичне самозабезпечення, при одночасному його здешевленні у 2-3 рази, оздоровленні природного середовища, створення єдиної регіональної (обласної) енергосистеми.

Внаслідок географічних та природно-кліматичних особливостей краю, рівнина і передгір'я області потерпають від систематичних повеней. Це накладає свою специфіку на рішення, що стосуються спорудження об'єктів гідроенергетики. Вони передбачають комплексне використання водних ресурсів і поєднання з протиповеневими заходами, рекреаційними програмами, рибогосподарськими, екологічними та проблемами господарського водопостачання. Програма передбачає протягом періоду до 2015 року сформувати в області енергетичний комплекс – галузь господарювання, спроможну поступово замінити функції наявних державних паливно-енергопостачальних компаній в області, взяти на себе повне забезпечення потреб області в енергії. Вона дозволить за рахунок підвищення енергетичної ефективності НГК області здійснити комплексні заходи із скорочення споживання і раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів (енергозберігаючі заходи).

З метою популяризації енергозбереження і енергозабезпечення з використанням місцевих відновних енергоносіїв для енергозабезпечення передбачено також в терміновому порядку реалізувати "Демонстраційну підпрограму" – спорудження дослідно-демонстраційних зразків нетрадиційної енергетики в районах області.

Реалізація програми передбачається двома напрямками одночасно: перший – визначити напрямки енергетичної діяльності, створити механізм управління процесом енергозабезпечення, реалізувати дослідно-демонстраційну підпрограму.

Другий – інтенсивне систематичне здійснення енергозберігаючих заходів, поступове створення потужностей нетрадиційної енергетики (виходячи з економічних можливостей) для виробництва обсягу енергії, що дозволяє стабілізувати енергозабезпечення в пікові періоди, а під кінець розрахункового періоду – задовільняти повністю потребу області в енергії за рахунок власного енерговиробництва, використовуючи природні відновні енергоносії.

ГЕОГРАФІЧНІ ТА КЛІМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Закарпатська область межує з Івано-Франківською і Львівською областями, а по державному кордоні – з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією.

Близько 80% території займають гірські хребти, міжгірні улоговини і долини. Гірські хребти, витягнуті з північного заходу на південний схід, створюють потужний природний бар'єр між Закарпаттям і основною територією України. Найвища вершина області – г. Говерла (2061 м). Низинна частина має висоту 100-120 м над рівнем моря.

Клімат області помірно-континентальний, формується під впливом значної сонячної радіації, переважаючих південно-західних вітрів та гір, що надійно захищають її від проникнення арктичних повітряних мас. На низовині зима коротка, м'яка, літо тепле з середньою температурою +19-21°С, в гірській частині зима тривалліша і холодніша, літо коротке і прохолодне. Абсолютний максимум температури +40°С, абсолютний мінімум - 32°С.

Річна кількість опадів коливається від 640 мм на низовині до 1411 мм в горах. Південно-західні схили Карпат отримують опадів більше і в холодний, і в теплий періоди. Для метеорологічних умов характерними є сильні зливи (більше 40 днів з грозами), град. Спостерігаються селі, в окремих гірських районах зсуви, снігові лавини.

Територія області відноситься до сейсмічно активних. Епіцентри місцевих землетрусів максимальною силою в 7 балів за шкалою Ріхтера розташовані в південній частині області (Антонівка, Береги, Драгово, Солотвино). Крім того, на території області відчутні землетруси, епіцентри яких знаходяться на території Румунії (Вранчи) та Угорщини (Дабольш). Ізосейсми цих землетрусів силою в 7 б. перекривають всю південно-західну частину області. Згідно з будівельними нормами і правилами зона з сейсмічністю 6 б. знаходиться північніше лінії Волосянка - Міжгір'я, Усть-Чорна-Кваси. Решта території (південніше) відноситься до сейсмічності 7 б.

Ріки Закарпаття належать до басейну р.Тиси. Вони беруть початок в горах. При випаданні інтенсивних опадів для них характерні паводки, 4-5 з яких щорічно бувають сильними і руйнівними. В області 137 природних озер льодовикового та завального походження. Найбільше з них Синевир.

ПРОПОЗИЦІЇ
щодо комплексного використання водних ресурсів р.Тиси

На територію Закарпатської області України, що розташована в басейні р.Тиси, за рік у вигляді дощу та снігу випадає в середньому 10–12 куб.км. води. Понад дві третини цієї водної маси під час повеней (за 20–30 діб) марно спливає за її межі, завдаючи народно-господарському комплексу краю збитків в середньому на суму до 22 млн. дол. США щорічно. В 1998 р. вони значно перевищили півмільярда доларів. Стихія забрала 18 людських життів. В той же час повінь, хоча і була за рівнем води небаченою, все ж приблизно 25% не досягла максимально можливої сили по водотоку. Однак в багатьох місцях водозахисні споруди виявились недостатніми по висоті, частина з них не витримала натиску водотоків і була зруйнована. Вказане свідчить про наявність реальної загрози значно потужнішої повені.*

Істотно потерпають від водної активності розташовані в басейні р.Тиси території Словаччини та Угорщини.

Під тиском страху розпочався новий виток змагання з водною стихією – розширення і зміцнення водозахисних та водопропускних споруд за традиційною схемою, новий етап на 90% марного витрачання коштів. При цьому вирішується, у лішому випадку, лише одна проблема – захист від паводку, який може траплтись один раз у 100 років. Весь інший час протягом десятків років вкладені кошти не працюватимуть, цілий комплекс проблем, пов'язаних з водокористуванням, буде не вирішеним.

Концептуальна оцінка водних ресурсів гірських річок як злої стихії є протиприродною і помилковою. Завдяки їй люди і вода співіснують в умовах запеклої боротьби, а не співпраці. Значні фінансово-матеріальні ресурси десятиліттями пріоритетно направлялись на марну боротьбу з водою. Минав час і водозахисні дамби виявлялись недостатніми для захисту від затоплень. В сухі міжпаводкові періоди ці споруди "дико" стовбичать вздовж зміліших, майже пересохлих русел. Лише чвертьрічного водозбору рівномірно стікає протягом року, незначна частка якого споживається на господарсько-побутові та виробничі потреби. В періоди маловодня зазнаємо не менших збитків від нестачі води. Річки перетворюються у відкриті каналізаційні колектори, в яких стічні води перевищують половину водотоку. В спекотні періоди такі умови створюють реальну загрозу спалаху епідемій інфекційних хвороб.

Наявний природний енергоресурсний потенціал річок Закарпаття сягає 1,2 млн.квт., з якого використовується лише 35 тис$_р$ і то частково (0,3%).

Насправді гірська ріка – це живий організм, який тонко реагує на всі аспекти ставлення людини до неї, як

**** За потужністю весняна повінь 2001 р. була близькою до повені 1998 р.***

позитивні, так і негативні. За добро вона віддячує добром. За зло суворо, але справедливо, карає.

Тепер ми важко потерпаємо за кривду, яку завдаємо річкам, за брід, що необачно скидаємо в них, за зухвале втручання в їх русла, за нехтування великим даром Природи – багатющими водними ресурсами річок, наділених значною енергією. За те, що відгороджуємось від води і байдуже спроваджуємо її зі своєї території.

Енергетичною програмою Закарпатської області, розробленою згідно рішення облвиконкому № 13 від 28.02.1995 року, пропонується:

1. Докорінно змінити концепцію ставлення до води рік. В її основу покласти принцип комплексного використання водних ресурсів, виходячи з того, що річкова вода – найбільше багатство гірського краю.

Його комплексне використання дозволило б вирішити найболючіші економічні і соціальні проблеми відповідних регіонів:

а) стабілізацію водного режиму річок за рахунок енергетичного та протиповеневого водоакумулювання в гірських районах. Це дозволило б (в околицях майже кожного гірського поселення), спорудивши на притоках річок (в місцях, не придатних для іншого використання) систему акумулюючих водоймищ, створити значні запаси води загальним об'ємом 4–5 куб.км., які поступово спрацьовувати через ГЕС на виробництво електроенергії. Створюються умови для впровадження судноплавства;

б) виключення з повеневих процесів квартального водозбору гарантує захист території басейну ріки від затоплень;

в) створення розвиненої водної рекреації в гірській зоні та передгір'ї (заг. пл. до 200 км²);

г) розвиток промислового рибництва;

д) спорудженні на базі акумулюючих водоймищ малі ГЕС сумарною потужністю понад 600 тис.квт. спроможні виробляти понад 4 млрд. квт-г електроенергії на суму до 160 млн. доларів США щорічно. При теперішньому обсязі споживання електроенергії в області – менше 2 млрд.квт-г.;

е) створення до 50 тис.нових робочих місць тощо.

2. Освоєння водних ресурсів р.Тиси та її приток найбільш ефективно і доцільно здійснювати узгоджено, спільними зусиллями Закарпатської області, Угорщини і Словаччини, насамперед протиповеневе водорегулювання та зведення і використання генеруючих потужностей.

У цій справі може бути встановлене співробітництво на державному рівні, а також на рівні окремих підприємств та власників інвестицій.

Орієнтований сумарний обсяг інвестицій перевищує півмільярда доларів США. Окремі об'єкти можуть мати вартість від кількох десятків тисяч до кількох десятків мільйонів доларів.

Термін реалізації програми – 10–15 років.

Оптимальний термін окупності вкладених інвестицій, за комплексного використання водних ресурсів, – 2–3 роки.

Близько половини області вкрито лісом. Внаслідок нераціонального господарювання площа лісів за останні десятиліття відчутно скоротилась, оголивши значні площі гірських масивів середніх висот. В низовині поширені змішані ліси, в горах ялинові та змішані. Вище лісового поясу – субальпійська та альпійська рослинність.

Закарпаття володіє значним природно-ресурсним потенціалом, насамперед водним (перевищує в 10 разів середньодержавний питомий показник на 1 жителя), і рекреаційним (клімат і рельєф), мінеральними водами лікувального призначення, лісовими ресурсами, невичерпним енергетичним потенціалом, носіями якого є сонце, вітер, вода, термальні води тощо. Крім того, в області щорічно використовується близько 11,2 млн.куб.м. деревини на дрова.

Площа території – 12,8 тис.кв.км. Населення 1280 т.чол. Характерні особливості географічного розташування області:

– за величиною площі і населення вона перевищує лише Чернівецьку область в Україні; значна віддаленість від столиці і основних промислових, аграрних, енергетичних центрів держави;

– знаходиться до 9 європейських столиць ближче, ніж до Києва;

– віддалена від основної території України таким потужним природнім бар'єром, як Карпатський хребет;

– через територію проходять найкоротші шляхи між більшістю європейських країн і країнами колишнього СРСР і Азії (залізниці і шосейні дороги, авіалінії, важливі міжнародні комунікації (ЛЕП, "Мир", газопровод "Оренбург - Західний кордон" і "Уренгой-Ужгород", нафтопровід "Дружба", продуктопровід "Калуш-Тісоустяврош");

– всі річки області належать до басейну р. Тиси, і несуть свої води через Угорщину, Словаччину, Югославію в Дунай, одночасно виносячи наслідки нашої господарської діяльності іншим країнам.

Внаслідок межування області з 4-ма європейськими країнами та багатовікового входження до складу інших країн сформувався багатонаціональний склад населення і так званий "європейський менталітет", що особливо проявляється після спрощення кордонних переходів. За останні роки розширились всебічні стосунки з країнами Західної Європи, з'явилось кілька сотень спільних підприємств.

Природні ресурси області традиційно представляються лісовими багатствами. Ліс займає 625 т.га. або 49% території. Загальні запаси деревини 130 млн. м³, або 211 м³/га. Щорічний приріст 4 м³/га. Річна заготовка складає 400-600 т.м³ на промислові потреби та до 1,5 млн.м³ на дрова.

Унікальним багатством Закарпаття є рекреаційні ресурси: м'який клімат, мальовничий рельєф, мінеральні води, багатий рослинний і тваринний світ, екологічно чисті повітря та вода, насиченість різноманітними кліматично-ландшафтними зонами, розвинена мережа істо-

рико-етнографічних утворень, об'єктів відпочинку, лікування, туризму.

Закарпаття володіє значним гідроенергетичним потенціалом: на 2,1% площі України припадає 15% гідроенергоресурсів держави. Рівень їх використання незначний. Діють три ГЕС: Теребле-Ріцька (потужн. 29,5 т.кв.), Оноківська та Ужгородська малі ГЕС (4,5 та 1,9 т.квт.). В минулі роки функціонувало десятки енергетичних об'єктів на території області. Залишки з них збереглись до цього часу: в с.Березники на Боржаві, в с.Тарасівка (р.Терешул), в с. Т.Ремети, в селах Ставне, Усть-Чорна, м.Рахові – залишки споруд для лісосплаву, с.Буштино (на Тереблі) – деривaційний канал та приміщення ГЕС, в с.Боржава – гребля, в с.В.Ком'ятя – гребля і млин.

Серед інших природніх ресурсів є великі запаси нерудних матеріалів: андезити, глини для виробництва кераміки і фарфору, цеоліти, перліти, мармур, кухонна сіль, природний газ, лігніт, кольорові метали, барити, алуніти, мінеральні і термальні води.

Провідне місце в області займає залізничний транспорт. Щільність залізниць – 50 км на 1 тис.км^2 (по Україні 37 км). Загальна довжина залізниць 646 км, з яких 40% електрифіковано. Автошляхи – 3,5 тис.км (переважно з твердим покриттям), щільність 268 км. на тис.кв.км.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛАСТІ ПЕР

Постачання палива і енергії в область здійснюють підприємства групи державних монополій, що умовно іменується паливно-енергетичним комплексом:

1-2. Міненерго та Держкоматоменерго.
3. Мінвугепром.
4. Міннафтогазпром.
5. Мінжитлокомунгосп (теплокомуненерго).
6. Паливопостачальні підприємства.
7. Лісові господарства області.

Кожна з цих монополій зосереджує в собі весь обсяг добування, виробництва і постачання відповідного виду ресурсів при відсутності конкурентів та альтернативних джерел постачання.

Основні складові паливно-енергетичного балансу області за рік:

1. Електрична енергія – 2,6 млрд.квт-г.
2. Природний газ – понад 800 млн.куб. м.
3. Нафтопродукти – 670 т.т.
   в т.ч. моторне паливо – 530 т.т.
4. Вугілля – 1,24 млн.т.
5. Дрова – 1,215 млн.м^3.

Узагальнені офіційні дані про споживання ПЕР в області відсутні, тому обсяги їх використання визначені розрахунковим методом на підставі даних, зібраних з різних джерел (статистичних, постачальних організацій, адміністративних органів) та норм енергоспоживання. Для отримання більш повної докладної інформації стосовно енергозабезпечення необхідно здійснити повне паспортизування енергоспоживачів і потім загальний енергетичний перепис в області.

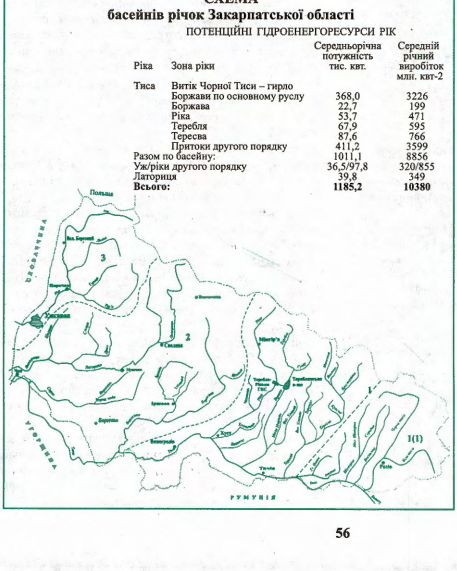
Вказані ПЕР надходять із-за меж області. Лише 7% споживаної електроенергії виробляється в області та потреба в дровах задовільняється з місцевих ресурсів. В незначних обсягах добувається природний газ та вугілля.

Завдяки своєму монопольному становищу вказані паливно-енергетичні компанії в односторонньому порядку диктують споживачеві свої умови постачання ПЕР по кількості і якості, режиму подачі і вартості, способах використання, нехтуючи його інтересами і правами. Крім того, енергетика (теж, насамперед, завдяки монопольності) як ніяка інша галузь наносить збитки природному середовищу.

СХЕМА
басейнів річок Закарпатської області

ПОТЕНЦІЙНІ ГІДРОЕНЕРГОРЕСУРСИ РІК

Ріка	Зона ріки	Середньорічна потужність тис. квт.	Середній річний виробіток млн. квт-2
Тиса	Витік Чорної Тиси – гирло		
	Боржави по основному руслу	368,0	3226
	Боржава	22,7	199
	Ріка	53,7	471
	Теребля	67,9	595
	Тересва	87,6	766
	Притоки другого порядку	411,2	3599
	Разом по басейну:	1011,1	8856
	Уж/ріки другого порядку	36,5/97,8	320/855
	Латориця	39,8	349
	Всього:	**1185,2**	**10380**

Пік виробництва і споживання енергії і палива був у 1990 році. Тоді в Україні було вироблено близько 450 млн.Гкал тепла І 298,5 млрд.квт-г електроенергії. На душу населення це склало, в середньому:

– теплової енергії (централізованого виробництва) – 8,65 млн. ккал/рік (екв. 10 000 квт-г);

– електроенергії– 4365 квт-г/рік.

Для цього було використано в середньому на 1 жителя за рік 6.3 т. умовного палива. Загальна його кількість склала понад 380 Мтуп.

Внаслідок обвального падіння обсягів промислового виробництва різко скоротилась потреба в паливно-енергетичних ресурсах, знизилось їх споживання. Процес падіння продовжується. Характерною його особливістю є той факт, що темпи скорочення виробництва в економіці значно перевищують темпи скорочення споживання палива і енергії.

З цієї причини різко знизилась і без того низька енергетична ефективність всього народногосподарського комплексу держави.

Скорочення обсягів промислового виробництва призвело до скорочення енергоспоживання лише виробничою сферою. В той же час споживання ПЕР у побуті зростає. Використання енергії і палива у побуті здійснюється по таких напрямках: опалення, гаряче водопостачання, електрозабезпечення. Точно визначити потреби теплової і електричної енергії технічними методами – важко. Однак аналіз енергоспоживання у містах і селах протягом кількох років дозволяє статистичним методом визначити досить достовірно потребу тепла і електроенергії у побуті населення.

У середньому по Україні потреба енергії на душу населення в рік становить:

– на опалення 3000 Мкал (екв. 3500 квт-г);

– на гаряче водопостачання 1100 Мкал (екв. 1300 квт-г);

– на електрозабезпечення 685–1570 квт-г.

Загальна питома річна потреба енергії коливається в межах 5500-6000 квт-г на душу населення.

Статистично-аналітичним методом визначається повна потреба ПЕР (враховуючи виробничу сферу).

У виробничій сфері споживання ПЕР в період максимального рівня виробництва (1990 р.) становило приблизно такі ж обсяги, як у побуті. Внаслідок кліматичних особливостей та специфіки економіки норма споживання ПЕР в Закарпатській області менша загальнодержавного рівня у побуті на 8-10%, а у виробничій сфері майже у 1,5-2 рази.

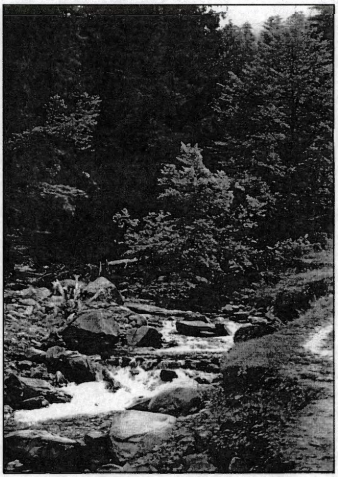
З урахуванням цих факторів загальна норма споживання енергії на душу населення за рік в області становить:

– теплової енергії – 7500 квт-г;

– електроенергії – 2500 квт-г.

Разом – 10 тис.квт-г.

Загальне річне споживання енергії в області (виробничим сектором і населенням) визначено на основі наявної кількості населення краю (1280000 чоловік) та обсягу річного споживання на одного жителя. Воно складає:

– теплової енергії – 9,75 млрд.квт-г;

– електроенергії – 3,25 млрд.квт-г.

Разом – 13 млрд.квт-г.

Для її виробництва необхідно витратити близько 4,7 млн. ТУП.

Рівень задоволення потреб НГК області паливом та енергією.

Порівнюючи з рівнем енергоспоживання економічно розвинених країн світу, паливно-енергетичних ресурсів, що отримує область, повинно б вистачати для нормального функціонування економіки і підтримання комфортних умов у побуті населення.

Однак всі без винятку суб'єкти виробничої діяльності, соціальний сектор області, населення відчутно потерпають від нестачі палива і енергії, нестабільності постачання ними. Більше того, становище погіршується наростаючими темпами.

Розраховувати на поліпшення електропостачання в найближчі десять років нема підстав, адже ставка на збільшення виробництва електроенергії тепловими електростанціями, використовуючи донецьке вугілля, як це передбачено "національною енергетичною програмою", є помилковою: коштів, які передбачає вона вкласти в

розвиток вугільної промисловості, економіка України неспроможна вишукати. Крім того, шлях розвитку енергетики на основі вугільної стратегії не витримує екологічних вимог, а впровадження на ТЕС обладнання для очищення викидів в атмосферу потребує додаткових витрат на рівні 70/80% їх власної вартості (до 10 млрд. доларів). Це, в свою чергу, збільшить вартість виробленої енергії, підвищить ціни на неї.

Забезпечення потреб України нафтопродуктами і газовим паливом, переважно за рахунок їх імпорту, в умовах політичної нестабільності відносин з основним експортером цих ресурсів, не дає впевненості в їх одержанні своєчасно, в достатній кількості, належної якості і на прийнятих для обох сторін умовах.

Складні проблеми, породжені в процесі експлуатації атомних електростанцій, не дають підстав розраховувати на надійність енергозабезпечення через використання атомної енергії.

Згадані фактори свідчать, що надійне постачання області паливно-енергетичними ресурсами через державну паливно-енергетичну систему об'єктивно не може бути забезпечене. Крім того, є ряд факторів місцевого характеру, що ускладнюють процес енергозабезпечення народно-господарського комплексу області.

У типовій сучасній квартирі (будинку), міському житловому масиві, окрім систем водопостачання і каналізації, присутнє справжнє плетиво комунікацій енергетичного забезпечення: теплових, газових і електричних мереж. На їх спорудження витрачаються значні кошти, велика кількість гостродефіцитного обладнання і будівельних матеріалів: труб, ізоляційних матеріалів, металопрокату, цементу, кабельнопровідникової продукції тощо. Їх прокладання вимагає значних витрат живої і машинної праці, палива і енергії; для їх прокладання займаються значні земельні площі міських територій; процеси їх спорудження і ремонтів пов'язані з необхідністю розриття вулиць, руйнування і відновлення доріг, елементів благоустрою та зелених насаджень, припинення та ускладнення транспортного та пішохідного сполучення тощо.

Експлуатація цих мереж супроводжується значними втратами енергоресурсів, про що свідчать завіси пари і проталини на теплотрасах, аварії (подекуди з важкими наслідками) на газових комунікаціях. Наявні інженерні мережі системи енергозабезпечення покликані, доповнюючи одна одну, створювати оптимальні умови для виробничої і побутової діяльності людини. Важливо, щоб це досягалось з мінімальними витратами, було дешевше і досяжне для масового споживача, зручне в експлуатації, не обмежувало його інтересів і прав.

Однак організаційна структура енергетичного комплексу енергозабезпечення споживача істотно ускладнює. Наявні енергопостачальні системи, доповнюючи одна одну, часом суперечать собі ж; ускладнюють власне розташування на міських територіях і будівлях та умови

ЯКА ГАЗИФІКАЦІЯ ПОТРІБНА ЗАКАРПАТТЮ?

Оглянімося навколо. На кожному кроці нас оточує бруд, сміття, нечистоти. Їх вигляд, сморід супроводжують нас повсюди, принижують нашу людську гідність.

У процесі виробничої діяльності і побуту людина створює величезну кількість відходів мінерального та органічного походження, які, завдяки її неохайності, інтенсивно забруднюють довкілля: водотоки та водойми, повітряне середовище, двори, вулиці, житлові квартали, околиці міст і сіл.

У кожній селянській садибі від тваринництва і землеробства виділяється понад 20 тонн біологічних відходів щорічно, які протягом тривалого часу невпорядковано зберігаються у дворах поблизу житла чи в полі.

Якщо завали з відходів мінерального походження лише псують пейзаж та захаращують середовище, то нагромаджені органічні нечистоти в процесі розкладу чи спалювання, що дуже широко повсюдно практикується, це й отруюють повітря, воду, землю, є розсадником різноманітної інфекції, роблять його (середовище) практично непридатним для проживання людини. Особливу загрозу органічні відходи створюють в результаті забруднення ними водотоків та джерел постачання питною водою.

Чому ж це відбувається?

Першою причиною, яку називають повсюдно, – є нестача коштів... на прибирання, вивезення відходів, спорудження заводів для їх переробки; потім іде великий перелік виправдань бездіяльності.

Причини значно простіші і їх – лише дві:

Перша – недостатня наша бідність або невірне розуміння своєї бідності, перших причин її походження. Якби ми це добре усвідомили, то ми б будь-які відходи не викидали, а оцінювали їх як вторинну сировину і комплексно переробляли з максимальною вигодою.

Загалом у світі біомаса забезпечує до 15% потреби первинних паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР); в Китаї. Індії – до 38%; у Швеції – 16%. У них працюють десятки мільйонів біоустановок різної потужності. В розвинених країнах поштовхом до інтенсивного розвитку біоенергетики стала потреба, насамперед, захисту середовища від забруднення відходами. Ми ж, маючи найбільше відходів, практично, не переробляємо їх зовсім, лише викидаємо... «за поріг».

Друга причина – наша низька технологічна і побутова культура. Ми не поважаємо належним чином один одного і кожен себе. І без належного вприкидування, трапляється, нахабно завалюємо довкілля (насамперед річки) брудом, не задумуючись про можливі негативні наслідки.

Культурне суспільство повинне бути безвідходним!

Утилізування, переробка та використання мінеральних відходів – окрема спеціальна тема.

Тепер розглянемо лише проблему органічних відходів – біомаси. Це – відходи лісового господарства та деревообробки, сільського господарства (тваринництво і рослинництво), тверді побутові відходи, тверда фракція каналізаційних стоків, відходи харчової і переробної промисловості тощо.

У процесі всіх видів виробництва і побуті в області щорічно виділяється до 6 млн.тонн сирої біомаси, яка є носієм значних енергетичних ресурсів.

При переробці в реакторах-метатенках з однієї тонни біомаси виділяється 60–80 м³ біологічного газу – повноцінного побутового палива. Тобто, при умові переробки всієї біомаси, що виділяється в області, може бути одержано понад 400 млн.м³ біогазу за рік. Це половина споживаного тепер області природного газу. Кожна селянська садиба може виробляти для себе до 1500 м³ біогазу щорічно. В сирому тваринному гної зберігають свою життєдіяльність яйця і личинки шкідників сільськогосподарських культур, насіння бур'янів; хвороботворчі бактерії, внесені на

поля, широко розповсюджуються. Крім того, при тривалому відкритому зберіганні органічне добриво під дією сонця, вітру та води втрачає до 40% азоту і половину вуглецю, а при метановому бродінні в біоустановках всі мінеральні компоненти біомаси зберігаються і вона перетворюється в високоякісне знешкоджене органічне добриво. Урожайність сільгоспкультур при його застосуванні вища на 20–30% порівняно з використанням компосту, виготовленого з гною традиційним способом.

Варто відзначити, що здійснення елементарних енергозберігаючих заходів більше ніж у 2 рази скорочує використання енергії і палива.

Так, лише впровадження обліку скорочує споживання природного газу на половину. Другу половину ми можемо виробляти самі, переробляючи органічні побутові відходи.

Основним елементом найпростішої біогазової установки для індивідуального селянського господарства є резервуар ємністю 1–1,5 м³. Від нього відходить трубка-газопровід, по якій газ поступає в збірник-газгольдер. Ця установка спроможна виробити щодобу 3–4 м³ газу, при потребі на сім'ю 1,5–2 м³.

Практично, всі роботи по влаштуванню такої установки можуть бути виконані власними силами або із залученням місцевих будівельно-монтажних організацій у кожному районі, при наявності проекту.

Капітальні витрати на її спорудження становлять 200–300 дол. США, а техдокументація коштує 60 гривень.

При переробці відходів біогенераторами вирішується три важливі проблеми: екологічна, агрохімічна, енергетична. Одночасно із забезпеченням власних потреб в побутовому паливі селянське господарство насамперед вирішує найголовнішу соціальну проблему сучасності – захищає довкілля від забруднення органічними відходами, а також забезпечує власне поле високоякісним екологічно чистим органічним добривом. Біоустановка має стати обов'язковим елементом кожної садиби, як колодязь або вбиральня.

Для переробки відходів промисловості, великих сільгосппідприємств у комунальному господарстві доцільно спорудити потужні біостанції, техніекономічні показники яких будуть значно вищі, а згадані три соціально-економічні проблеми вирішуються в масштабі всієї області.

Для довідки.

Планується газифікація сіл Худлівської сільради на Ужгородщині. В 5 її селах нараховується 1130 садиб (майже 4 тис. мешканців).

Для їх газифікації передбачено прокласти газопровід від Середнього (вартість близько 1,8 млн.грн.). Під'єднання до нього кожній садибі коштуватиме біля 1500 грн. Крім того, певних витрат потребують соціально-культурний і виробничий сектори. Всього разом традиційна газифікація коштуватиме не менше 4 млн.грн. (в середньому на кожну садибу 3 тис.грн.), а потім на газ і електроенергію кожна садиба буде витрачати близько 1000 грн. щорічно, якщо на них ціни не будуть знижені (а вони зростуть).

У той же час природний енергетичний потенціал р. Велі, що протікає через ці села, перевищує 3500 квт. Якщо з нього освоїти 1000–1200 кіловат і кожну садибу обладнати біоустановками, всі вони матимуть вдосталь електроенергії і газу власного виробництва (на освітлення, опалення, приготування їжі і виробничі потреби) і не коштуватиме їм щорічно не більше 200 гривень. Капітальні витрати на спорудження малих гідроелектростанцій сумарною потужністю 1200 кіловат складуть до 3,5 млн.грн. Із них в середньому припаде приблизно по 1000 грн. на кожну садибу. Ще по 1000 грн. коштуватимуть біоустановки. Тобто загальні витрати садиби на власну енергетику становитимуть біля 2000 грн.

Крім цього, в околицях сіл Худльово, Анталовці, Чертеж, Ляхівці, В.Солотвино виникнуть при спорудженні гідроелектростанцій системи водоймищ універсального призначення (протиповеневого, рекреаційного, для рибництва і водопостачання тощо), які зможуть давати значний додатковий прибуток цим селам.

експлуатації, обмежують зручності людини, істотно здорожчують енергозабезпечення.

Пересічний житель чи юридична особа проблему енергозабезпечення змушений вирішувати з трьома різними організаціями, функції яких ніким не координуються і не регламентуються. Взаємовідносини енергопостачальника і споживача діючими законодавчими актами регламентуються з відвертим нехтуванням прав споживача. Монополісти-енергопостачальники споживачеві нав'язують все: вид енергоносія, метод і час його подачі, на що використовувати ресурси, спосіб розрахунку за їх використання. Споживачеві не гарантується ні кількість, ні якість, ні надійність енергозабезпечення. Платежі за енергоресурси знімаються без їх обліку за цінами, продиктованими монополістами - постачальниками. Саме в останньому прихована головна причина марнотратства у використанні ПЕР.

У надрах монополізованого і в той же час відомчо роздрібненого енергетичного господарства, як наслідок недосконалості суспільно-виробничих відносин, в умовах споконвічного дефіциту фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, в процесі експлуатації енергоспорудження нагромадились нездоланні проблеми, які вкрай загострились економічним спадом та гіперінфляцією.

Недостатні, морально застарілі і фізично зношені його потужності стали неспроможними забезпечити подачу споживачеві наявних ПЕР.

Плата за імпорт енергоносіїв, їх добування та споживання довела економіку України до банкрутства; забруднення середовища в процесі енергозабезпечення досягло катастрофічних масштабів, і розорена економіка України його припинити не спроможна.

Все це свідчить, що енергетичний комплекс в своєму розвитку потрапив у безвихідь і потребу області в енергії забезпечити не зможе.

Вихід – у створенні альтернативних регіональних енергокомплексів з перспективою переходу на повний місцевий госпрозрахунок, де ціни диктуватиме ринок.

В сучасному енергозабезпеченні нагромадились і переплелись в єдиний клубок всі можливі негативи і парадокси господарювання:

– гострий дефіцит ПЕР і використання їх без міри (обліку);

– невпинне зростання цін на ПЕР, крайнє зубожіння споживача і держави; – приголомшуюче марнотратство в споживанні ПЕР і масова виплата дотацій, субсидій, наявність масових пільг в оплаті за ПЕР, які породжують ще більше разюче марнотратство, економічно і екологічно розбещують споживача;

– масові систематичні і безсистемні перебої в енергозабезпеченні в ПКові періоди споживання енергії і нехтування можливістю використання міжПКового ефекту тощо.

Наведене свідчить про незадовільне становище в енергозабезпеченні, однозначно стверджує, що традиційним шляхом, визначеним Національною енергетичною програмою України, енергетичну проблему вири-

СХЕМА МІСЦЬ ПІДВИЩЕНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
Для спорудження ГЕС.
61 ГЕС – згідно схем інституту "Укргідропроект"
Місця підвищеної вітрової активності
(для спорудження вітрових енергокомплексів промислового призначення).
Гідроенергетична потужність (загальна) – 1185 т. квт.
в т.ч. передбачено для спорудження – 684 т. квт.
Вітроенергетичний потенціал (загальний) – 5 млн. квт.
в т.ч. передбачено використання – 190 т. квт.
П О Л Ь Щ А
Л Ь В І В С Ь К А О Б Л А С Т Ь
І В А Н О - Ф Р А Н К І В С Ь К А О Б Л А С Т Ь
У К Р А Ї Н А
Р У М У Н І Я

шити в передбачені терміни нереально. Закарпатській області, наділеній унікальними природно-ресурсними енергетичними багатствами, слід шукати власні, неординарні рішення для енергетичного самозабезпечення.

Історичний досвід інших країн підказує, що після економічного спаду настає підйом, виробництво зростає, що в свою чергу потребує збільшення споживання палива і енергії. В той же час темпи валового національного продукту випереджають нарощування енергоспоживання. Їх потреба перекривається за рахунок більш раціонального їх використання. Внаслідок реалізації широкомасштабних енергозберігаючих заходів в ряді країн протягом останніх двох десятиліть зростання обсягів виробництва в економіці відбувається без збільшення споживання ПЕР.

Це означає, що при споживанні на розрахунковий період енергії на рівні, досягнутому в 1990 році (13 млрд.квт-г), НГК Закарпатської області може успішно функціонувати і нарощувати обсяги виробництва. Для цього необхідно приріст потреби ПЕР забезпечувати за рахунок їх економії, а власне виробництво енергії здійснювати, використовуючи природні місцеві відновні енергоносії. На кінець розрахункового періоду (до 2015 р.) обсяги енергоспоживання передбачається зберегти на рівні не вище 1990 року, а для виробництва необхідної кількості електричної (3,25 млрд.квт-г) і теплової (9,75 млрд.квт-г) енергії створити в області за цей час власні генеруючі потужності.

Забезпеченість електричною енергією, вочевидь, є найбільш об'єктивним свідченням рівня економічного і соціального розвитку країни (регіону). Здійснення її за рахунок екологічно чистих технологій енерговиробництва свідчить про енергетичне благополуччя. Наочно ілюструє його електроспоживання в ряді країн світу, в яких у виробництві електроенергії максимальну роль відіграє гідроенергетика.

Тому передусім передбачається нормалізувати суспільно-виробничі відносини в процесі енергозабезпечення області шляхом його демонополізації через приватизацію та створення альтернативних джерел енергопостачання, створення власного (в області) енергетичного комплексу як галузі народного господарства, докорінно підвищити енергетичну ефективність господарювання за рахунок широкого впровадження енергозберігаючих заходів. В подальшому, використовуючи для виробництва енергії місцеві природні відновні енергоносії, поступово перевести область на повне самозабезпечення всіма видами енергії. Тобто, змінюється сама концепція енергозабезпечення області.

Нова концепція енергозабезпечення грунтується на принципі мінімально-необхідного споживання ПЕР, їх виробництві виключно за рахунок використання природних відновних енергоносіїв.

Її особливість полягає в природоохоронній та енергозберігаючій спрямованості, а реалізація передбачається двома паралельними шляхами одночасно:

1. Підвищення енергетичної ефективності НГК області. Здійснюючи періодично цикли системних комплексних енергозберігаючих заходів, насамперед безперервно нарощувати енергетичну ефективність всього НГК області і на цій основі постійно скорочувати споживання паливо-енергетичних ресурсів. Цілком реально за рахунок цього скоротити потребу палива і енергії у 2-3 рази.

2. Виробництво енергії здійснювати, використовуючи місцеві природні відновні (т.з.нетрадиційні) енергоносії: сонце, вітер, водні ресурси гірських річок, тепло земних надр, біологічну енергію тощо.

Процес паливно-енергетичного забезпечення в сучасних умовах регламентується двома основними факторами: ЕКОНОМІЧНИМ та ЕКОЛОГІЧНИМ.

Економічний фактор обумовлюється потребою скорочення витрат на енергозабезпечення, в чому зацікавлений кожен конкретний споживач.

Екологічний фактор обумовлюється необхідністю захисту середовища, в чому зацікавлені як суспільство, так і кожний його громадянин.

Впровадження нової концепції енергозабезпечення задовільняє вимоги обох цих факторів, створює умови для їх ралізації.

Виконання даної енергетичної програми на основі цієї концепції дозволить скоротити споживчам витрати на теплову і електричну енергію у 3-4 рази, створити в області власну енергетику спроможну, використовуючи природні відновні енергоносії, повністю забезпечити потреби виробничого сектору і населення в енергії без використання традиційних видів палива, у першу чергу, органічного і ядерного, запобігти забрудненню оточення процесами виробництва і споживання всіх видів енергії.

ПРИРОДНИЙ ВІДНОВНИЙ ЕНЕРГОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКАРПАТТЯ

Природний відновний енергетичний потенціал цієї області створюється завдяки сонцю, географічному розташуванню і рельєфу місцевості.

Радіаційні ресурси енергетики.

Розташування території області в помірних широтах (48°–49°) зумовлює коливання полуденної висоти сонця в межах 17°–64° і відповідну тривалість дня 8,3–16,2 години. При таких умовах максимально можлива кількість сонячного сяйва складає 4450 годин на рік. Реальна кількість сяйва значно менша, що спричиняється, в першу чергу, хмарністю, яка найбільш інтенсивна в горах. Відношення фактичної тривалості сонячного

ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ЗАХОДИ

• Споживання енергії на виготовлення одиниці продукції в Закарпатті, як і в Україні в цілому, в 3-4 рази перевищує рівень європейських країн. Таке ж, приблизно, співвідношення в споживанні електричної і теплової енергії і палива в побуті населенням.

• У зимовий період температура повітря в містах на кілька градусів вища, ніж в незаселених місцях або сільській місцевості. А в межах міст – в районах, забудованих панельними бетонними будинками, – на 3–4°С вища, ніж в районах цегляної забудови. Це відбувається завдяки низьким теплоізоляційним властивостям бетонних будинків, а також сучасній (за останніх 40–50 років) забудові.

• Особливо цікавих результатів у цій справі досягла Данія. У цій країні норми теплозахисту будівель перевищують українські у 2 рази. Тобто у наших умовах згідно їх норм зовнішні стіни із цегли, з вимог теплозахисту, повинні б тепер мати товщину 1,5–2 м, а в перспективі – до 3 м.

• Енергетичною програмою передбачено до 2015 року за рахунок підвищення у 2 рази енергетичної ефективності господарювання скоротити споживання всіх видів ПЕР на половину, тобто 6,5 млрд.квт-г в рік, іншу половину виробляти власними силами, використовуючи місцеві природні відновні енергоносії.

• Для здійснення всього комплексу робіт з енергозбереження в регіоні передбачається створити систему науково-дослідних, аудиторсько-консалтингових, проектно-конструкторських, будівельно-монтажних, експлуатаційних організацій, виробництв по виготовленню необхідного обладнання, передбачено термінове споруження першочергових дослідно-демонстраційних зразків нетрадиційного енергозабезпечення та енергозбереження.

• Створені органи управління організовують (за рішеннями відповідних рад) розробку територіальних програм енергозбереження, або комплексних територіальних енергетичних програм, з виділенням у їх складі підпрограм енергозбереження.

• Їх розробку виконують науково-дослідні і проектні організації на договірних засадах або власними силами органів управління енергозбереження.

• Економічні санкції за марнотратство ПЕР накладаються на суб'єкти енергоспоживання за:

а) негосподарське витрачання палива та енергії;

б) несвоєчасне експертне обстеження використання ПЕР;

в) невиконання чи порушення строків виконання приписів органів енергозбереження щодо усунення марнотратства ПЕР.

• Відпускна ціна на паливо і енергію є похідною від собівартості їх добування (виробництва), транспортних та інших витрат, пов'язаних з їх подачею споживачеві. В ціну повинні ввійти природоохоронні витрати (витрати на знешкодження забруднення оточення процесами добування палива та виробництва енергії. Ціна на ПЕР повинна бути достовірною (економічно обгрунтованою) і тільки при цій умові вона буде стимулювати вдосконалення енерговиробництва та скороченню використання енергії (палива) споживачами. Ціни на ПЕР повинні бути однакові для всіх споживачів незалежно від форм власності. При потребі соціального захисту певних категорій споживачів їм повинні надаватись цільові субсидії з бюджету, дотації на впровадження енергозберігаючих заходів.

• Більше чверті частини палива, що спалюється, використовується на теплозабезпечення будівель соціально-побутового призначення, в т.ч. приблизно 75% на опалення, – решта на гаряче водопостачання. Будівлі споруджено в часи, коли проблеми палива, практично, не сяйва до теоретично можливого в горах – 33%, на рівнині – 49% (2025 год/рік). Вплив рельєфу полягає в тому, що гірські хребти затінюють річкові долини, зменшуючи тривалість прямої сонячної радіації. Влітку в найкращих інсоляційних умовах знаходяться річкові долини, орієнтовані з заходу на схід, взимку – з півночі на південь. З підйомом в гори збільшується інтенсивність сонячної радіації і на вершині г. Говерла максимальна величина досягає 1,572 ккал/см^2/хв.

Для гірської частини Карпат розрахункова величина сумарної радіації складає 97,5 ккал/см^2 на рік. Близька величина одержана на метеостанції Турка – 94 ккал/см^2/рік. На рівнині сумарна радіація на 16% більша, а ефективне випромінювання на 25% більше, ніж в горах.

У зв'язку з тим, що територія області розташована в зоні надмірного зволоження, більша частина одержаного сонячного тепла витрачається на випаровування (приблизно 39 ккал/см^2 із 48 ккал/см^2, тому річний хід радіаційного балансу зволоженої поверхні значно відрізняється від сухої площі.

Сумарна радіація на різних схилах, висотах і різних режимах хмарності в ккал/см^2

Стан неба	Висота, м	Нахил град.	Схил	Місяці /ккал/см^2 за місяць						Рік
				II	IV	VI	VIII	X	XII	
Хмарн.	2000	10°	Пд	13,8	21,1	23,8	22,9	16,9	8,5	211,2
			Пн	8,0	17,9	22,9	19,3	9,7	3,7	162,3
		30°	Пд	13,8	22,5	23,0	21,6	19,2	12,7	236,6
			Пн	-	13,2	18,5	14,0	3,6	-	100,6
0 бал.	400	т 10°	Пд	12,3	18,8	21,3	19,5	13,4	6,0	180
			Пн	7,2	16,0	19,4	16,5	8,7	3,6	144,6
		30°	Пд	15,7	19,5	20,4	19,0	16,0	11,7	204,7
			Пн	-	12,2	16,8	13,0	3,6	-	92,9
10 бал.	2000 40	10°	На всіх схилах	7,2 2,0	4,1 3,6	4,8 4,2	4,2 3,7	2,6 2,2	1,4 1,2	39,0 33,9
	2000 400	30°	-"- -"-	2,1 1,9	3,3 3,3	4,5 3,9	3,9 3,4	2,4 2,1	1,4 1,1	36,2 31,6

Отже, низинна частина Закарпатської області одержує найбільше сонячної радіації на рік – 2025 годин (Чернівецька – 1936, Львівська – 1792, Івано-Франківська – 1738).

Річні та місячні суми радіації по метеостанції м. Берегове

Вид радіації	По місяцях року ккал/см^2												Рік
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Пряма	0,8	1,3	3,8	5,4	7,1	7,9	7,8	7,5	6,1	3,4	0,9	0,6	52,6
Розсіяна	1,8	2,6	4,2	5,4	7,1	7,1	7,3	6,1	4,8	3,0	1,8	1,0	51,7
Сумарна	2,6	3,9	8,0	10,8	14,2	15	15,1	13,6	10,4	6,4	2,7	1,6	104,3
Рад.баланс	-0,4	0,4	2,8	5,6	8,1	8,6	8,8	7,3	5,0	2,1	0,1	-0,4	48,0
Альбедо %	50	42	26	20	22	26	20	20	20	20	20	21	85

Сумарна сонячна радіація на 1 м² горизонтальної поверхні за рік на території області в середньому становить 1214 квт-годин, тобто за день – 0,6÷6 квт-г (грудень-червень).

Загальний природний потенціал сонячної променевої енергії області перевищує 15 000 млрд.квт-г/рік. Це в *1100 разів* більше, ніж потреба області на всі види енергоспоживання. Реальний для використання потенціал визначається наявністю площі, яку можливо виділити для розташування сонцеприймальних споруд. Найдоступніше для використання під сонцеприймачі – площі дахів будівель та південні фасади, частина прилеглих територій.

На підставі досягнутого обсягу споживання енергії на протязі року – 10 тис.квт-г на одного жителя – доходимо висновку, що для забезпечення повних енергетичних потреб однієї людини достатньо мати сонячний колектор площею 8 м², а для побутового теплозабезпечення – 2 м².

Виходячи з теперішніх умов енергозабезпечення, технічно і економічно доцільним є використання сонячної енергії для отримання тепла на гаряче водопостачання (насамперед) та теплову підготовку технологічної води і опалення в весняно-літньо-осінній період, коли сонячна радіація найбільш інтенсивна, а експлуатаційні витрати сонячних колекторів мінімальні. В цей період енергозберігаючий ефект досягає 90%. В екстремальний зимовий період (листопад-січень) використання сонячних теплоакумулюючих установок дає ефект до 25-30% при застосуванні високоефективного обладнання та відлагодженому їх обслуговуванні. За відсутності таких умов їх використання недоцільне.

Застосування такого режиму використання сонячних теплогенераторів дає можливість генерувати близько 3,4 млрд.квт-г теплової енергії, для чого необхідно споживати сонячну радіацію сумарною потужністю близько 700 тис.квт.

Ще одним з напрямків розвитку сонячної енергетики є виробництво електричної енергії з використанням сонячного тепла в якості теплоносія на сонячних теплових електростанціях. Однак ККД таких установок на спорудженних СТЕС виявився невисоким, і при сучасному рівні технології їх застосування визнано нераціональним.

У Закарпатті сонячна енергія в народному господарстві практично не використовується. На його території є одна геліоустановка сезонної дії (м.Берегове), яка протягом періоду з травня по вересень забезпечує гарячою водою групу будинків. Це установка для акумулювання сонячного променевого тепла площею теплопоглинаючого колектора 150 кв.метрів. Вона за сезон акумулює до 150 тис.квт-г тепла і забезпечує економію близько 15 тисяч м³ природного газу.

Продовження у наступному випуску журналу.

існувало, в теперішній період потребують таких витрат на створення в них належного теплового комфорту, які народногосподарському комплексу держави та більшості громадян стали непосильними.

• У будівлях цивільного призначення втрати тепла складають: – через вікна і двері – 35%; – через стіни – 28%; – через вентиляційні системи – 29%; – через покриття – 5%; – через підвал – 3%.

• Із загального обсягу тепловтрат будівель через вікна втрачається більше 35% тепла. Ущільнення притворів віконних рам до коробок, утеплення прилягання віконних блоків до стін скорочують тепловтрати через вікна внаслідок надмірної інфільтрації на 25-30%.

Це дає можливість скоротити витрати на опалення кожної квартири в середньому на 10–11 гривень щомісячно, а за опалювальний сезон – 60–70 гривень.

• Типовим явищем і прикладом енергетичного марнотратства в комунальних житлових багатоквартирних будинках є постійно відчинені вхідні двері в під'їздах. Внаслідок цього температурний режим у сходових клітках прирівнюється до дворового, і в кожній квартирі є ще одна холодна стіна – зі сходової клітки. У звичайній квартирі периметр холодних стін збільшується на третину, в такому ж співвідношенні збільшується витрата палива на опалення. В загальному балансі споживання теплової енергії у побуті на опалення припадає 75%.

• В умовах Закарпаття, з високим рівнем грунтових вод, наявністю в верхніх шарах грунту т.з. "верховодки", нестабільності кліматичного режиму, в осінньо-зимово-весняний період прискорюється фізичне зношення теплотрас у 3–4 рази відносно розрахунково-нормативних. Це потребує великої кількості високовісних труб, тепло-, гідроізоляційних матеріалів, значних витрат фізичної праці, палива та енергії, руйнування та відновлення елементів благоустрою. Нерідко вартість таких робіт перевищує вартість влаштування місцевої (локальної) теплогенеруючої установки.

• Наявність локальної установки дозволяє широко застосувати раціональний ("гнучкий") режим опалення, що дозволяє скорочувати витрати палива ще на 30–40%, це насамперед скорочення терміну роботи теплоустановки в неробочий час, в періоди потепління і т. п.

• Завдяки впровадженню обліку, витрати мешканців на газ скорочуються раптово приблизно у три рази, тільки внаслідок усунення застосування постачальником завищених норм безобліково споживання газу, а потім ще на 30–40% за рахунок ощадливого використання палива і гарячої води та поліпшення теплозахисних властивостей квартир (будинків).

• В цілому по області реалізація широкого комплексу енергозберігаючих заходів дозволяє економити до 490 млн.куб.м. природного газу щорічно.

• Близько 200 млн.куб.м. природного газу передбачається зекономити, використовуючи для одержання теплової енергії на опалення і гаряче водопостачання природні відновні енергоносії: сонячне тепло, електроенергію, вироблену вітровими та гідроелектростанціями, продукт акумулювання вітрової енергії – водень в якості побутового або моторного палива.

• У загальному підсумку, до кінця розрахункового періоду (2015 р.), НГК області зміг би відмовитись від споживання традиційного газового палива.

У процесі спорудження об'єктів енергетики, водної та рекреаційної інфраструктури на забезпечення їх функціонування буде задіяна значна кількість працюючих, буде створено десятки тисяч нових робочих місць на всій території області, насамперед в найвідсталіших її куточках.

• Створення розвиненої мережі акумулюючих водойм-ищ по всій території області істотно вплине на стабілізацію водного режиму річок і оздоровлення клімату краю, надасть можливість регулювати проходження паводків, комплексно використовувати природний водно-ресурсний потенціал, розширити рекреаційні *можливості Закарпаття.*

Іван ХЛАНТА,
кандидат філологічних наук,
лауреат всеукраїнської премії імені В. Антоновича

“З МАЛОГО ЗЕРНЯТИ БУДЕ ВЕЛИКЕ ДЕРЕВО”

Формування народознавства як науки на Закарпатті, як і в інших регіонах України, припадає на середину XIX – початок XX ст. Етнографічні та фольклорні праці цього періоду належать до кращих класичних зразків зібраного матеріалу про народну духовну культуру. Одним із яскравих представників народознавства згаданого періоду є Феодосій Злощький, який протягом свого довгого життя активно простежував взаємозв’язки людини і природи. Він народився 11 жовтня 1846 року в селі Осої Іршавського району на Закарпатті. Середню та богословську освіту злобув у школах Хуста, Ужгорода, Сатмара, Будапешта. З 1874 року служив священиком у верховинських селах (Іжки, Колошино, а з 1896 р. – в Золотареві, з 1923 р. – в Драгові), в останніх трьох прожив майже все життя.

Чимало зробив Ф. Злощький як етнограф і фольклорист. Писав етнографічні статті, збирав народні казки, пісні, прислів’я, приказки. Йому належать рукописні збірники “Народні пісні з поля Підкарпатської Русі” та “Народні пословиці – поговорки”. Про знайдений в Ужгороді рукописний збірник перекладених на угорську мову закарпатськоукраїнських пісень Ф. Злощького розповідає Ю. Качій у статті “Новіший угорський рукопис українських народних пісень Закарпаття” (Карпаті ігаз со. – 1973. – 1 квітня). Збірник містить 296 текстів. У багатьох випадках поряд з угорським перекладом подано і текст українського оригіналу.

Ще гімназистом Ф. Злощький опублікував перші вірші в газеті “Свет”, потім друкувався в “Новом свете”, “Листку”, “Карпаторуском вестнике”, “Русском вестнике” та інших тогочасних закарпатських часописах. Найбільше ним було написано на початку XX століття. Це поеми “Чорнокнижник”, “Відь Відова”, “Ключі Петрові”, “Кобзар”, повісті “Драгманський великдень”, “Петрові звони”, дві невеликі п’єски – “Образ із среди русинов”, “Під обончво” та ін.

Ранні поезії писав “язичєм”, а потім під впливом народної пісні – розмовною мовою, тобто відповідним закарпатським діалектом.

У доробку Ф. Злощького вирізняється любовна, соціально-побутова й патріотична лірика. Є ряд творів на релігійні теми, кілька панегіричних календарних віршів.

Одним із кращих його творів є сентиментально-романтична поема “Кобзар”. Твір побудований на основі переказу про Хустський замок, який міг почути з народних уст або ознайомитися з ним в “Историческом очерке Густского города”. Варто відзначити, що цей переказ вперше згадується у названому нарисі, який подав до часопису “Наука” фольклорист П. Бігун (Горлгеді) у 1902 році. Значно пізніше до подібного переказу звернувся В.Гренджа-Донський і написав поему “Червона скала”, що друкувалася у журналі “Пчілка” у 1932 році.

Поезії Ф. Злощького друкувалися в антології “Поети Закарпаття” (1965), збірнику “На Верховині” (1984). В останньому – шість поезій, написаних автором угорською мовою й опублікованих у різних періодичних виданнях на початку XX століття, подані в перекладі Ю. Шкробинця українською мовою. Наприкінці XIX століття часто виступав в угорській пресі як етнограф, фольклорист, перекладач, письменник.

Окремим виданням вийшла невелика збірка віршів “Вибор із поезій” (1923).

У журналі “Руська молодеж” (1943/44. – Ч. 9–10. – С. 15–18), підписана криптонімом “А. Г.”, була опублікована стаття “Пропомник нових святопавів в літературі подк. русинов – Теодозій Злощький” і подано три вірші поета.

За свідченнями письменника Олександра Сливки, на початку січня 1921 року о. Феодосія Злощького жорстоко ударила доля: помер його син Орест, який служив священиком у с. Золотареві на Хустщині, а батько помагав йому, бо вже був похилого віку. “За труною люди майже нести о. Феодосія. Вдова (невістка) з двома неповнолітніми дітьми переселилася, очевидно, в Ужгород, а дочка і зять Янош Сіладій забрали старенького о. Феодосія до себе до Драгова. Там він і помер 30 липня 1926 року. Золотарівські віряни протеєіро пішли до Драгова, тіло о. Феодосія забрали і поховали в Золотареві на старому цвинтарі, майже поруч з могилою його жінки і сина Ореста”.

Ф. Злощький був членом Етнографічного товариства Угорщини. Налагодив співробітництво з газетою “Kelet” (“Схід”), в якій публікував статті, рецензії, фольклорні матеріали, власні художні твори. У угорській газеті за 1891 р. № 25 опублікував статтю “Русаля” (про русальні звичаї закарпатських українців та інших народів). Заслуговує на увагу обширна праця “Забобони, вірування і деякі звичаї з середовища підкарпатського руського народу. В Угольській жупі у Власові (нині село Підгірне на Іршавщині) і Мараморській жупі в Копашневі” (“Babonsak, hiedelmek es nemely szokasok a karpatalji orosz nep korebol. Ugocsamegyeben Olyvesen ts Maramarosmegyeben Gernyesen”). Ця праця була опублікована в угорській газеті “Kelet” (1888. – №№ 32–34, 36, 38, 41–43, 45–49; 1889. – №№ 8, 10, 13–15). Частина цих матеріалів публікувалася раніше в газеті “Свет” (1870. – №№ 24–27).

Оскільки матеріали опубліковані угорською мовою у малодоступній газеті, вони майже не відомі не тільки читачам, але й науковцям. Про них тільки згадує О. Рудловчак у дослідженні “До історії вивчення закарпатськоукраїнського фольклору і етнографії в XIX та на початку XX ст.”, яке опубліковане у “Науковому збірнику Музею української культури у Свидинку” (Братислава – Пряшів, 1976, № 7), зводки ми й довідалися про працю Ф.Злощького. Ми поставили собі за мету розшукати газету, переклести матеріали українською мовою, опублікувати, щоб із ними міг ознайомитися сучасний читач.

Приступаючи до публікації матеріалів Ф. Злощького у газеті “Kelet”, редакція газети називає її чомусь збірною і зазначає: “Визначну збірку починаємо друкувати в цьому номері. Передав нам її відомий і плідний ратай нашої літератури... Теодозій Злощький”. Далі газета повідомляла: “З малого зерняти буде велике дерево. Ця збірка – мій стане зерном великого дерева нашої народної творчості. Хто взнає або внує щось такого, чим можна би доповнити матеріали збірки, хай не шкодує сил, хай надсилає в газету. Разом з тим необхідно, щоб ми зібрали те багатство (немає за нього нічого кращого) поетичних переказів, які живуть в устах нашого народу і розповідають про окремі скелі, гори, полонини, річки, джерела. Скільки чудових казок, продуктів найбуйнішої фантазії, лежить розсіяно, а може, вже й забуто, лежить цілиною, безцінним і великим скарбом серед народу.

Не піднята до цього часу скарбниця народних пісень є тим полем, на якому ми, поєднавши сили і поравшись з інертністю, повинні наполегливо працювати. Незабаром наша редакція отримає подібну цій збірку поезій, і ми її зробимо нашим спільним надбанням, нашим спільним скарбом.

Фундамент ми нашим почином викопали, – зазначається далі у статті, – з вірою в успіх закладаємо фундаментальний камінь. Хай будуть благословенні руки того, хто хоча б одним камінчик вкладе у спільну споруду, яка стане нашим спільним храмом, – бідного і багатого, пана і наймита, – бо це буде храмом поезії”.

До появи праці Ф. Злощького на Закарпатті не було якогось повного зібраного етнографічного матеріалу, були тільки перші спроби. Тому дослідникові довелося працювати майже на непочатій ниві. Зібраний матеріал стосується найрізноманітніших сторін народного життя і дає можливість кожному бачити світогляд народу таким, яким він був. Матеріал систематизований за певними розділами, а саме: 1. Світ і його частини. Явища природи. Погода. 2. Змінні свята. 3. Незмінні свята. 4. Людина, рід – за статтю, національністю і професією. 5. Частини людського тіла. 6. Події людського життя. 7. Сільське господарство. Побут. 8. Лікування. 9. Світ тварин. 10. Світ рослин. 11. Світ корисних копалин. 12. Різне.

Народні вірування тісно переплітаються з побутовими та громадськими інтересами і засновані на вірі людей у можливість активного впливу на природні сили шляхом виконання певних магічних дій, у яких важливе значення надавалося впливові сили слова.

м. Ужгород

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПАНЕ РЕДАКТОРЕ!

На Ваш доброзичливий усний заклик я охоче пропоную надрукувати у Вашій газеті зібрання забобонів, віруваньта деяких звичаїв наших вітчизняних русинів.

Частину зібраного матеріалу я вже опублікував у "Світі", редактором якого був Віктор Кимак, без усякої класифікації. Це був матеріал, зібраний у селі Ельшеви комітату Угоча.

З тих пір я вже планував самостійно видати відносно повне зібрання з поясненнями. Однак самостійне видання у нас, а в мене особливо, пов'язано з труднощами, добре, що зібраний матеріал може вийти в світ у Вашій шанованій газеті. Біда тільки в тому, що друкується без пояснень. Однак я вірю, що кращий за мене народознавець доповнить це, і це буде добра нагорода за наше чекання.

Мені б дуже хотілось, щоб знайшлися люди, які б продовжували збір матеріалу такого роду з означенням місця збору, і щоб вельмишановний Редактор у своїй газеті відвів місце для публікування матеріалу, якщо такий матеріал надходитиме. Таким чином часом можна було б зробити самостійне видання! В інтересах збору і надсилання такого роду матеріалу можна було б опублікувати звернення.

Це бажання, на мій погляд, цілком реальне. Хто зна, чи не знайде призванний етнограф у такому матеріалі щось цікаве з історичної чи іншої точки зору! Між іншим, я тут зазначу, що, наскільки мені відомо, факти, що тут публікуються, далеко не всі є живими явищами у житті нашого народу. Більшість із них має лише історичне життя! Язичеські байки та колискові пісні на християнських устах, від яких серце віддалене.

Теодозій Злоцький,
священик села Гернеш (Копашнова. – І. Х.)

Нижче друкується цінне зібрання
(Редакція)

І. СВІТ І ЙОГО ЧАСТИНИ. ЯВИЩА ПРИРОДИ. ПОГОДА

Небо. Небо – месальна ряса Бога. У ніч на Хрещення відкривається небо. Кому пощастить це побачити, дістане те, що просить*.

Сонце. Сонце заходить чисто – буде гарна погода.

Вітер віє за сонцем – гарна погода.

Сонце рано сходить – буде дощ.

Сонце заходить у хмари – наступного дня буде дощ.

Червоні хмари перед сходом сонця –буде дощ.

Сонце на Мараморощині (с. Копашнове) називають "праведним".**

Сонце – око Бога. Причина затемнення сонця: відьми розривають сонце. (Так і затемнення місяця).

Зілля треба збирати до сходу сонця.

Місяць. Неповний місяць стоїть вертикально – буде гарна погода; косо – буде дощ. Якщо роги молодого місяця направлені вверх, цілий місяць буде гарна погода, якщо вниз – то можна чекати дощову погоду. Кільце довкола місяця вказує на вітер і дощ.

Молодий місяць умивається (при молодикові можна чекати зміну погоди).

У кого на тілі плями, при молодому місяці нехай помиється на дворі кистю обох рук та плюне тричі, і оглядаючись зайде знову у кімнату.

Якщо під час нового місяця посіяш – буде багатий урожай… При останній чверті місяця треба сіяти жито. Якщо при молодику білити хату, заведуться блощиці!

До сходячого місяця звертаються: "Місяцю, тобі на подвонія, а нам на здоров'я". При молодому місяці п'є риба.

Причина затемнення місяця: відьми розривають місяць. (Так і затемнення сонця). Плями на місяці: брат брата настроміляє на залізні вила.

Якщо дерева обрізати під час оновлення місяця у п'ятницю (нова п'ятниця), вони не висихатимуть.

Назви зірок, про які знає наш народ: Куричка, Віз (Велика Ведмедиця), Косарі, Хрест, Вечірня Зорниця (Венера). ("При кінці дишла воза стоїть маленька зорничка – сучка").

Молочний Шлях – Кум від кума крав солому, і по дорозі вона розсипалася. Це бачимо ми на небі.

Вогонь. Пожежа. Вогонь – лице Бога. Якщо вогонь сильно тріщить, до хати прийде розгнівана людина. Волосся кинути у вогонь – гріх. Під час пожежі сусідки на звалищі перед домом обертаються сито у напрямку проти пожежі. Щоб пожежа не поширювалася, треба голому обійти хату.

Хто п'є з посуди, що стоїть на вогні, буде злим. Якщо вогонь дудніть-гуде, буде вітер. На крові свині, зарізаної в день Гната, готують тісто і випікають між двома вогнями, і з того тіста дають коровам, щоб вони давали багато молока. У день Нового року худобу з хліва випускають перед сходом сонця через жаринки, що ставлялися перед порогом, щоб худоба не хворіла.

Напередодні Нового року на печі розкладають стільки гарячих кусків вуглинок, скільки членів є в сім'ї, зазначивши, котра гаряча вуглинка-жар, кому належить. Члени сім'ї помиратимуть у такому порядку, як погасають куски жару.

Перед одяганням нового одягу через штанини (гаті) і рукави (сорочка) треба пропускати тричі розжарене вугілля. Якщо ножа чи ложку покласти у вогонь, яструб хапатиме курей.

Шкаралупу яйця не можна кидати у вогонь, бо курки не нестимуть яйця. Опару перед користуванням для заквашення тіста треба обертати над вогнем, щоб хліб не шкодив нікому, як вогню нічо не шкодить. Коли худобу виганяють на високогірні пасовища, там кладуть так званий живий вогонь, розведений шляхом натирання двох кусків м'яких дерев. Цей вогонь підтримують постійно, доки пастухи залишаються на полонині.

Якщо дитина плаксива, її вночі миють і воду виливають у той напрямок, звідки світиться далека ватра, то дитина перестане плакати. Якщо дитині дати хліб над вогнем, вона виросте злодієм. Хто плюне у вогонь, тому на язикові утворитися міхур!

---

* *Не тільки на Хрещення, але й у ніч зі страсної суботи на Пасху очікує наш народ відкривання неба. Я пам'ятаю, що в с. Карачонькфальва, а також у с. Копашнове на цвинтарі коло церкви розпалювали ватру і в богомольних розмовах проводили пасхальну ніч виключно тільки чоловіки, очікуючи відкривання неба. При Хрещенні Спасителя відкрилися небеса, повторення цього явища чекає набожно віра народу. Також і на Великдень, бо Ісус Христос, як співаємо у каноні, "отверз райськія двері" – своїм воскресінням відкрив для нас небо.* **(Редактор).**

** *На невинну чесність говоримо ми: "Невинна, як сонце, праведна, чиста, як сонце на небі! Сонце однаково світить усім, однаково гріє всіх, значить воно праведне, і Ісуса Христа величаємо у тропарі "Сонцем праведним".* **(Редактор).**

Вода. Якщо вода в горщику прибавляється, буде дощ. Якщо під час дощу на поверхні води утворюються міхурі-бульбашки, буде тривалий дощ. Хто хоче бути гарним, нехай помочить себе водою, якою святили паску.

Від Великодня до Вознесіння (на думку інших – до дня Господня) у жоден четвер не можна праником бити близну, бо буде повінь і град.

(В с. Угля, починаючи з Великодня, 9 четвергів вважаються святом). Уночі на Хрещення вода перетворюється у вино. Пити воду чи умиватися нею, що була принесена перед тим, як у селі хтось помер, не можна, бо хто це зробить, захворіє. Так само треба вилити воду з посуди після поховання померлого і принести нову. Якщо померлого хотіли б забути, треба поставити під стіл, на якому він лежить, води, яку після поховання померлого п'ють, або на ніч кладуть на його могилу воду або горілку, котру ранком вип'ють і пляшку викинуть до могильного хреста зі словами: "Дай Боже!" Цей забобон живе тільки в спогадах! Якщо померлого оплакують, той на тому світі плаватиме у воді. Якщо чужий прийде до хати, де сидять квочки, і він хоче води пити, то перед тим він повинен сісти, а то квочки вип'ють яйця.

Молодий не повинен брати води з рук старших, бо то гріх. Щоб це зробити, треба воду покласти на землю.

Дівка, яка бажає вийти заміж, повинна у страстну п'ятницю і в великодній ранок умиватися водою, в якій милиприли церковний одяг, а потім вилити ту воду на перехресті, вимовляючи ім'я того, за кого хотіла б вийти заміж. Якщо в дорозі дають кому воду, то спочатку кладуть її на землю, щоб не пошкодити тому, хто вип'є. І взагалі принесеній воді дають трохи постоятя перед тим, як її пити.

Якщо хтось раптово захворіє, що йому наворочили, то гасять у воді жарини. Це робиться так: у склянку води кидають декілька кусків жаринок. Якщо жар осідає на дно, це означає, що хворому наворочили, у протилежному випадку – ні. З цієї води дають хворому пити три ковтки і, крім того, змивають йому чоло, а воду, що залишилася, виливають на стержень дверей. Це саме робиться з водою, що була принесена увечері, щоб не пошкодити тим, хто її питиме. Якщо хтось раптом захворіє ("потяло го"), його треба напоїти водою, у якій помили дзвін або в яку встромили канат дзвона з цією метою.

Дощ. Якщо на Великдень іде дощ, буде протягом року багато черв'яків. Якщо у суботу іде дощ, то цілий тиждень палатиме. Під час тривалих дощів говорять: хтось утопився. Якщо шуліка у жарку погоду високо літає і кричить, він просить дощу.

Провісники дощу. Коли на верхівці церковної вежі сидять ворони, довго йтиме дощ. Ворони зграями високо літають. Ворони зграями каркають. Ворона купається. Галки зграями літають. Горобці купаються в порості. Півень кукурікає несвоєчасно. Курки махають хвостами. Кішка умивається, облизує ніжку. Ластівки низько літають. Мухи сильно кусаються. Увечері гудуть-дзижчать комарі. Черв'яки вилазять на поверхню грунту. Риба "мечеться". Зелені жаби квакають. Неповний місяць стоїть косо. Кільце навколо місяця (вказує також і на вітер). Молодий місяць умивається. (Приказка: При молодику можна чекати зміну погоди). Якщо роги молодого місяця спрямовані вниз – цілий місяць будуть дощі. Сонце сходить рано. Сонце заходить у хмари (наступного дня буде дощ).

Червоні хмари перед сходом сонця. Капуста під час варіння опадає у горщику. Роса швидко зникає. Хмари одна за одною рухаються вверх. Туман піднімається. Гори димлять. Під час дощу на поверхні води утворюються міхурі (тривалий дощ). Ніж в кістках. Якщо водоносну кличуть. Якщо цокаються стаканом з водою. Якщо в Мокіїв день (23 травня) іде дощ, то протягом 40 днів буде падати. Якщо гроно калини занести у хату, буде дощ. Якщо майстер, що обтягує горшки дротом, кричить, буде дощ.

Вітер. Коли дме сильний вітер, в лісі піймають напу. Коли дує сильний вітер, кажуть, що хто-небудь повісився.

Провісники вітру. Кільце навколо місяці також і на дощ). Червона вечірня зоря. Вогонь гуде. Хворост на вогні тріщить.

Хмара. Якщо сонце заходить у хмари, наступного дня піде дощ. Червоні хмари перед сходом сонця – буде дощ. Якщо хмари одна за другою пливуть вверх, буде дощ.

Грім, блискавка. Св. Ілля-пророк керує блискавками. Під час грози лопату, кочергу хрестоподібно і сокиру вістрям уверх покладуть на двері. Під час грози палять освячені вербові гілки (Угоча). Блискавка переслідує чорта: куди чорт сховався, туди ударить блискавка. На далекі блискавки без грому кажуть: "Мойми (мавпи) б'ються", де слово "мойми" походить від слова "молния". (Насправді, це від угорського mojom-мавпа. – **І.Х.**)".

Вогонь від блискавки можна погасити тільки молоком. Якщо в день народження святого Івана Хрестителя гримить, то горіхи будуть черваві. У день святого Пантелеймона з сіном не працюють, бо сіно, що зібрано в цей день, запалюється блискавкою.

Якщо вперше гримить з півночі, то рік буде урожайний. Якщо під час дощу гримить, тривалого дощу боятися нічого.

Коли грім гримить, наш народ говорить дітям, що Бог везе калачі на возі. І говорить це тому, щоб діти не боялися, і з натяком на те, що дощ робить землю родючою.

Гроза. З-за можливої грози жінки не можуть ходити неочищеними (не пройшовши обряду очищення після родів. – І. Х.). По тій же причині не можна поховати померлого без церковного обряду. Існують так звані грозовідводжувачі, які здатні тримати грозу в стороні від села та його околиці. Однак не треба боятися грози, бо якщо утікати від неї, то поб'є блискавка.

Град. Якщо іде град, то лопату, кочергу і решето теж виставляють на двір у вигляді хреста, щоб град не заподіяв великої шкоди.

Від Великодня до Вознесіння (за іншими версіями: до дня Господня) по четвергах заборонено прати праником близну, бо буде повінь і град. (У селі Угля празником вважаються 9 четвергів, починаючи від Великодня).

Веселка. Веселка п'є воду з річки. Якби хтось до неї дійшов, веселка дала б йому гроші. Веселка віщує погоду.

Роса. Густі роси означають гарну погоду. Якщо роса швидко пропадає, буде дощ. У ніч перед Трійцею до півночі в 7-ми околицях збирають росу за повір'ям, що так збирається манна з 7-ми околиць. Цією росою окроплюють сіно, коли його привезуть з поля, щоб худоба їла мало, але швидко поправлялася.

Туман. Якщо туман розстелиться (не піднімається), буде гарна погода.

Якщо туман підніметься, буде дощ.

Якщо гори димлять, буде дощ.

Заморозки. Якщо на день Сорока мучеників (21 березня) заморозки, то так буде ще протягом 40 днів.

Сніг. Хто умивається першим снігом, той цілий рік буде гарним і здоровим. Про березневий сніг кажуть, що він прийшов за старим.

Провісники снігу. Якщо горобці восени збираються гуртом і дуже цвірінькають. Якщо миші гніздяться високо, зимою буде великий сніг.

Іній. Якщо (взимку) на гіллях дерев багато інею, буде гарна погода. Якщо на Новий рік багато інею на деревах, буде багато фруктів.

Провісники ясної погоди. Під час варіння капуста набухає в каструлі. Блоха на вогні тріщить. Неповний місяць стоїть вертикально. Роса дуже рясна. Сонце заходить чисто. Вітер віє у слід сонця. Роги молодого місяця направлені вверх (Буде ясна погода протягом цілого місяця). Багато інею взимку. Туман розстелиться по землі (не піднімається). Осіння павутина. Кішка шкрябає стіну.

Провісники холодної погоди. Свиня несе солому. Якщо цвіте терен, має бути холодна погода.

Провісники теплої погоди. Півень уночі кукурікає в незвичний час. (При сильних морозах буде пом'якшення).

Зоря. Червона вечірня зоря провіщає вітер.

Розподіл ночі. "Перші когути" – півні; "другі когути" – 2 години після півночі; "треті когути" – світанок; "лічи" – час лягати спати. Поговірка: "Встати до когутів, по когутіх" – вставати до півнів, після півнів. "Перший сон" – сон до півночі; "другий сон" – сон після півночі. Говорять також: "Лячи на другий сон" – лягти після півночі.

Пори року. Літо. Бабине літо – коли цвіте топинамбур. Стрітення Господнє (14 лютого) – зима зустрічається з літом.

Провісники сухого літа. Береза зазеленіє раніше вільхи.

Осінь. День св. Іллі-пророка – перше осіннє свято. Якщо на св. Марію (28 серпня) яка погода, то можна чекати гарну осінь.

Місяці. Січень. Який січень – такий червень.

Березень. Хто у березні ловить бліх, цілий рік будуть його кусати ці маленькі створіння. У березні починає свистати чорний дрізд. Про березневий сніг кажуть, що він прийшов за старим.

Червень. Яким буде січень – таким буде червень.

Серпень. У серпні викорінюють кущі на засіку.

Дні тижня. Неділя. Хто по п'ятницях сміється, у неділю плакатиме.

Понеділок. Хто у понеділок відзолює білизну на лугу, не попаде в рай.

Вівторок. У с. Т. Крива вперше виганяють худобу тільки у вівторок або в четвер.

Середа. Хто захворіє в середу, неодмінно помре. Якщо попіл винести з хати в середу або в п'ятницю, яструб піймає курку. У середу (в п'ятницю) не можна гостригти ніж, бо буде шкода у хаті. У середу не треба сіяти цибулю, бо не буде круглою. За вірою в середу треба поститися, бо тоді мис Діва Марія пішла Христа. Якщо в середу (і в п'ятницю) дають комусь солонину чи щось інше жирне, то спочатку ставлять на землю, бо якщо давати безпосередньо з рук, худоба зазнає втрат.

Четвер. У с. Т. Крива уперше виганяють стадо тільки у четвер (або у вівторок).

П'ятниця. Хто у п'ятницю точить ніж, поріже себе. Якщо попіл виносять з хати у п'ятницю (чи в середу), яструб схопить курку у п'ятницю (і в середу). Не можна гостригти ніж, бо трапиться якась шкода у хаті. Хто у п'ятницю пряде, у того рука на тому світі матиме судорогу і якась дівка колотиме її веретеном. Якщо у п'ятницю, коли місяць оновлюється (нова п'ятниця), обрізують дерева, вони не висихатимуть.

У п'ятницю заборонено співати. Якщо у п'ятницю (і в середу) дають комусь солонину чи щось інше жирне, то спочатку ставлять на землю, бо якщо давати безпосередньо з рук, худоба зазнає втрат. Коли корова оте литься і теля ще не есе, корову повелуть тричі через брилу кам'яної солі. З цієї солі кожну п'ятницю дають кусочок, поки вона доїться, щоб відьми не забрали молоко.

Субота. Якщо в суботу піде дощ, він не перестане протягом тижня. Якщо в суботу не умиватися, ангели плакатимуть. У дорогу відправляйся в суботу!

II. ЗМІННІ СВЯТА

Заговіння перед великим постом. На передвечір'ї цього дня посипають сіллю 12 цибулин і залишають їх там. Яка з них за рахунком на ранок стане дуже вологою, у відповідному місяці будуть дощі… У цей день танцюють, щоб коноплі виросли великими (с. Т. Крива).

Лазарева субота. У цей день з перегноєм і землею не роблять, бо Лазар сидів на купі перегною. – Тут переплутано воскресіння Христом Лазаря із Лазарем з Старого Заповіту, пам'ятний день якого – 18 травня.

Страсний четвер. 1. У цей день дівки вимітають сміття і віник кидають на хату, щоб кожен легінь завітав і утримався у хаті. 2. Цього четверга заборонено прясти, бо у солонині заведуться черв'яки. 3. У цей день уперше появляється змія. 4. У цей день каструють тварин.

Страсна п'ятниця. Дівка, котра бажає вийти заміж, у цей день і на Великдень на світанку має помитися у воді, у якій прали церковний одяг; потім вилити воду на перехресті, вимовляючи ім'я того, за кого хотіла б вийти заміж.

Страсна субота. Хто хоче бути гарним, хай помиється водою, якою помили паску. Коли сіють муку на паску, кладуть на підлогу вуйош (гуню) під ноги, під вуйош кладуть сокиру, а над коритом – вербові гілки. Після випікання паски попіл виносять у город і там розкидають, щоб на рослини не напала мушка та інші шкідники. Коли жінка місить тісто на паску, вона кладе під ноги вуйош, щоб не грішити. Коли жінка закінчила місити тісто на паску, з неочищеною від тіста рукою трясе всі фруктові дерева, щоб рясно вродили.

Паска. Перед тим як їсти з освячених великодніх страв, людина має з'їсти кусок хріну, щоб блохи не кусали її. Хто в перший день Великодня спить, у того під час збирання сіно промокне. Від Великодня до Вознесіння (в інших – до дня Господня) по четвергах заборонено прати праником білизну, бо буде повінь і град. (В с. Угля, починаючи від Великодня 9 четвергів вважаються святом). Хто у Великодні дні упаде, той помре. Коли приносять додому освячену паску, її повинен порізати не чоловік, а жінка, щоб при розмноженні тварин переважав приріст жіночого роду. Якщо на Великдень піде дощ, рік буде червивим. Від Великодня до Фоминої неділі не ходять на лугу і не перуть праником. Хто бажає щасливої смерті, на Великдень, коли в перший раз співають "Христос воскрес", хай скаже: "Я рибу ґлочу" – і дійшовши з паскою до поточку, хай скаже рибам: "Христос воскрес". Якщо в усі три великодні дні стоїть ясна погода, рік не буде червивим. Коло церквимолодь влаштовує різні ігри. Для виявлення великої радості в перший день, а в деяких місцях в усі три дні Великодня, багато разів дзвонять дзвони і тріщать тріщалкою або лише дзвонять. Дівці, котра має бажання вийти заміж, у страсну п'ятницю і на Ве-

ликдень на світанку треба помитися водою, в якій прали церковний одяг, потім воду вилити на перехрестя, вимовляючи ім'я того, за кого хоче вийти заміж. Якщо хочеш зробити змію послушною і для себе не шкідливою, то у Великодні дні треба дотримуватися посту.

П'ятниця перед Трійцею. Між капустою втикають зелені гілки ліщини і дуба, щоб на капусту не нападали шкідники.

Трійця. Хати, а також і церкву прикрашають липою. На світанку збирають лікарські рослини. У ніч на Трійцю до півночі збирають росу, бо вірять, що так зберуть манну семи околиць. Цією росою окроплюють привезене сіно, щоб худоба їла мало, а поправлялася швидко.

III. НЕЗМІННІ СВЯТА

День св. Гната, 1 січня. Якщо в цей день різати кабана, в його солонині не заведуться черв'яки. З крові кабана, зарізаного в день св. Гната, частку додають до тіста, коли місять, потім випікають між двома вогнями і дають коровам, щоб вони давали більше молока.

Різдво, 6 січня. Хто в перший день Різдва спить, цілий рік буде сонним. Дівці, яка хоче довідатися про своє майбутнє, напередодні Різдва цілий день треба поститися, а увечері, доки колядники ще не ходять, тричі оббігти швидко хату, потім заглянути у вікно, і в хаті побачить себе, і якщо помре – лежатиме на катафалці, якщо заміж вийде – у наряді молодої. У святий вечір від першого колядника відбирають палку і б'ють нею корову, щоб вона стала тільною. У святий вечір на стіл кладуть отаву і між неї калач, який там залишається аж до Нового року і з якого дають усій худобі, а з калача ("карачуна") й самі їдять. У той же час в куток хати (кімнати), що коло стола, ставлять сніп вівса і в'язку кукурудзи, щоб урожай був багатий. Зберігають їх там теж до Нового року. Одночасно стіл обтягують ланцюгом, усі шафи закривають замком і так залишають до Нового року, щоб дикі звірі не наносили шкоди худобі і всьому господарству. Від Різдва до Нового року не прядуть, щоб вівці не заразилися крученими черв'яками. Якщо в перший день Різдва поститися і обвести стіл ланцюгом, тримаючи його там до Нового року, вовки не нападатимуть на стада.

Новий рік, 13 січня. Сміття, що зметено в хаті за тиждень, починаючи від Різдва, в день Нового року треба винести на вулицю, запалити і над ним обкурювати ноги, щоб на них не утворювалися рани. У кого є срібна грошова монета, той кладе її в тазик і так умивається, щоб не зазнавати недостачі у грошах. Худобу з хліва випускають до сходу сонця через жар, покладений перед порогом, щоб худоба не хворіла. Жінки дають курям корм в обручі, щоб вони несли яйця в одному місці. Напередодні Нового року увечері на піч кладуть стільки кусків вогняного жару, скільки членів має сім'я, зазначивши, кому належить кожна жаринка. Члени сім'ї помиратимуть у такій послідовності, в якій погаснуть куски жару (Копашнево). У той же час до зовнішньої стіни хати прислоняють стільки полін, скільки членів має сім'я, зазначивши, чиє кожне поліно. Яке з них упаде на землю, власник його помре в тому ж році. Якщо на Новий рік на деревах багато інею, буде гарний урожай на фрукти.

Хрещення, 18 січня. Напередодні добре нагодують худобу, щоб вона не лаяла господарям, бо вважається, що в ніч на Хрещення і худоба говорить, як і всі живі і неживі істоти. В день Хрещення вигаюють худобу на світанку до напою, щоб вона пила свіжоосвячену воду, бо в багатьох місцях вода освячується не після Служби, а перед світанком. Коли священик благословляє воду і нагинається над річкою, дівки доторкаються до його фелона, щоб у м'ясниці вийти заміж. Передвечір'я Хрещення називається "Бабиним вечором". На передвечір'ї Хрещення дівки свічками палять хрести на стіні хати. У ніч на Хрещення відкривається небо. Якщо кому пощастить побачити це, і попросить те, що він хоче, дістане. Взагалі говорять, що якби побачили, що відкривається небо, то треба просити, аби в рай попасти. І так стається. В ніч на Хрещення вода перетворюється у вино. За тиждень після Хрещення не перуть у річці, бо вода освячена.

Стрітеня. Стрітеня – 14 лютого. Зима зустрічається з літом.

День Сорока мучеників, 21 березня. У цей день сіють капусту, хоч і буде ще сніг, бо на капусту, посіяну в цей день, не нападатимуть блохи. На який день тижня припадає день Сорока мучеників, таким днем починається піст Петра і Павла. Якщо в цей день заморозки, то можна чекати заморозків ще протягом сорока днів.

День св. Олекси. Називають ще теплим Олексою.

Благовіщення, 6 квітня. На світанку жінка боса, з роз-

Гуцулки.

пущеним волоссям, без пояса, з ганчіркою в руках тричі оббігає хату, щоб змії не залізли в хату, а потім спалює ганчірку в середині кімнати. У цей день вилазять з землі змії, прилітають зозулі. Взагалі в цей день виносять бджоли на двір. І якщо в цей день сонце показується рано, незабаром можна буде сіяти (весна буде рання), інакше ні. Скільки днів чути жаб до Благовіщення, на стільки днів вони замовкнуть *після цього дня* (буде холодно). На Мараморощькій Верховині часто можна почути вираз "благовісний день" щотижневим оборотним днем Благовіщення, і протягом цілого року дуже поважається і вважається щасливим днем. У кого на Благовіщення вдалий улов риби, той буде щасливим рибалкою протягом року.

День св. Юрія, 5 травня. У передвечір'ї цього дня на дверях хліва вішають борону, щоб відьми не забирали молоко від корів. У цей день чоловіки і жінки взаємно поливаються (можливо, на пам'ять того, що з убивством дракона св. Юрій під час великої засухи звільнив криницю, яку дракон охороняв). Напередодні жінка місце між рогами корови та її хвіст змазує часником і коломаззю і в чотири кути хліва кладе часник, щоб відьми не заходили і не забирали молока від корів. З цією ж метою деякі жінки на краю села на дорозі, де ходять корови, закопують сіль, щоб корови через неї переходили. Цю сіль на світанку другого дня вибирають і на великих святах дають з неї коровам, щоб давали більше молока. До дня св. Юрія не рекомендується спати під відкритим небом, бо хто це зробить, дістане пропасницю ("наспить титюгу"). Раніше було прийнято в цей день орати церковні землі та землі бідних удовиць. В останній час, у звязку з тим, що цей день став офіційним святом, це робиться все рідше. На голови корів кладуть вінки і увечері так женуть їх додому. Якщо в день св. Юрія ворони можуть сховатися у житі, буде багатий урожай.

День св. Марка, 7 травня. У цей день треба сіяти квасолю, щоб вона рясно вродила. Цей день для них остання межа холодів, що можна зрозуміти з такої приказки: "Ци і на Марков день у холошнях будеш ходити?"

День св. Мокія, 23 травня. Якщо в цей день паде дощ, падатиме протягом 40 днів. Щодо цього повір'я треба знати, що це ім'я співпадає з коренем руського (українського. – **І.Х.**) слова "мокнути, мокрий".

День св. Костянтина, 2 червня. До цього дня можна махати (прядиво. – **І.Х.**).

Народження св. Івана Хрестителя, 6 липня. В останній за цим днем тиждень не треба сапати капусту, бо вона стане зубастою (виростуть на стеблах випуклини. – **І.Х.**). Жінці, у якої померла дитина, до дня Івана не можна їсти яблука, бо дитина на тому світі грається з яблуками, і вона з'їдає ці яблука; а іншим не можна їх їсти, бо протягом року будуть мати печію в грудях. У цей день до сходу сонця збирають лікарське зілля. Зілля, що зібрано після сходу сонця, не має лікувальної сили. Якщо в день святого Івана Хрестителя грім гримить, горіхи будуть червиві.

День св. Іллі, 1 серпня. Ілля – перше осіннє свято. Св. Ілля керує блискавками.

День Успення Богородиці, 28 серпня. Якщо в цей день ясна погода, буде гарна осінь.

День св. Пантелеймона, 8 серпня. У цей день не можна працювати з сіном, бо воно запалюватиметься блискавками.

IV. ЛЮДИНА, РІД – ЗА СТАТТЮ, НАЦІОНАЛЬНІСЮ І ПРОФЕСІЄЮ

Жінка. Якщо дорогу подорожнього переходить жінка, з ним трапиться нещастя в дорозі. Неочищеним після родів жінкам не можна ходити по вулиці, бо буде гроза. Коли після освячення приносять додому паску, її повинен порізати не чоловік, а жінка, щоб при розмноженні тварин переважав приріст жіночого роду. Жінці, у якої померла дитина, до дня св. Івана не можна їсти яблуко, бо дитина на тому світі грається з яблуками, і з'їдає ці яблука. Жінці, у якої померла мати, заборонено плести вінок для молодої, бо та буде безталанною.

Вагітна жінка. Зустріти по дорозі вагітну жінку – нажива. Паромник с. Т. Крива (говорить): "Якщо через воду треба перевозити вагітну жінку (або священика), не насмілюються посадити в човен багато людей.

Циган. Хто кумається з циганом, у того будуть чорні поросята.

Єврей. Зустріти в дорозі єврея – щастя в дорозі. Єврей не помре і душі не має. Напевно тому, що єврей – жива і досконала протилежність християнській релігії, що є життям і потіхою нашого народу.

Піп, монах. Зустріти в дорозі попа, монаха – нещастя. Якщо новий піп, що прийшов до парафії, спершу буде хоронити, ніж хрестити, смертність буде великою, і навпаки. Тому коли очікують прихід нового священика, віруючі можуть і довгий час тримати напоготові нехрещену дитину.

Гуцули (світлини 20-х років XX ст.).

V. ЧАСТИНИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА

Зуб. Зуб дитини, коли він випаде, кидають на горище хати і говорять: "Мишко, я дам тобі кістяний зуб, а ти мені залізний". Коли вперше гримить грім, треба взяти між зуби залізо, щоб вони не боліли. Зварений сік грецького горіха добрий від зубного болю.

Вухо. Якщо кому на вухо сяде блоха, він дістане подарунок. У кого дзвонить у правому вусі, той отримає добру звістку, у кого у лівому, той отримає недобру. Хто відгадає, у якому вусі у когось дзвенить, той йому говорить: "Ти мій приятель", а в протилежному випадку: "Ти мій неприятель".

Волосся. Стрижене волосся дівчаток, особливо першу стрижку, закопують під тополю, щоб у них волосся росло, як тополя. Навесні стрижене волосся не можна викидати на двір, бо птахи занесуть у гніздо, що спричинятиме випадання волосся або головний біль. Хто під час розчісування волосся їсть, тому на голові заведуться воші. Волосся кидати в вогонь – гріх. Коли з кросен (ткацького верстата. – І. Х.) зріжуть полотно, у кімнаті не повинна знаходитись дівка або може бути присутня тільки з завязаними очима, бо у неї випадатиме волосся.

Язик. Якщо хтось укусить собі язик, це означає, що про нього йдуть наклепи, плітки.

Ніс. Зуд у носі – досада. Якщо людина на свій задум на розповідь іншого чихне, це означає, що думка або розповідь правильна або збувається.

Око. Якщо у людини праве око свербить або тремтить, буде плакати. Якщо ліве – побачить нову людину або буде в нього радість. Через сито не можна дивитися на інших, бо у того зір буде похмурий. Тремтіння ока провіщає збитки, хворобу або досаду. У кого жовтяниця, тому треба плюнути в очі, і жовтяниця знімається.

Брова. У кого брова свербить, побачить незнайому людину.

Рука. Долоня. У кого свербить ліва долоня, дістане гроші; у кого права – від нього попросять.

Ніготь. Зрізані нігті ховають на грядях, щоб було чим причіплятися, коли воскрешатимуть. На тому світі Бог спитає про нігті.

VI. ПОДІЇ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Кохання. Якщо жінка хоче, щоб хтось з чоловіків закохався в неї, вона для нього через жіночий одяг, а для себе через якесь взуття має процідити горілку. На мурашник кладуть під дірявий горщик (горщик для квітів) летючу мишу-кажана і швидко відходять звідти, щоб не почути вищання. Через 9 днів виберуть кістки з'їденого мурахами, серед яких ніби є одна вилкоподібна і одна граблеподібна кістка, з них першою доторкаються до того, в кому бажають пробудити кохання, а другою до того, кого бажають відбити від себе. За іншою версією вилкою віддаляють того, кого не кохають, а граблями притягують до себе коханого. Дівка на вечорницях пряде нитку, в'яже на ній вузол і вимовляє ім'я коханого парубка. Вузол затягує в лавицю, щоб серцю легіневі так важко було за нею, як ніби каміння давить його. Так вона хоче добитися, щоб той легінь прийшов до неї на вечорниці. Якщо до хати, де є дівка на виданні, прийде легінь, після його відходу дівка підмітає кімнату, починаючи від дверей всередину, щоб легінь повертався. Дівка, якщо кохає когось, з ремиза витягне нитку і піде на перехрестя. Там на нитку зав'яже вузол, потім, принісши додому, закине нитку у піч, щоб кохання обпалило серце легіня так, як нитка обпалюється у печі. Якщо хтось одружений і закохався в чужу жінку, вихід із цього становища такий: у мішку з мукою треба зав'язати кішку і собаку, щоб вони там між собою билися, потім, випустивши їх, з мішка вибрати небагато муки і посипати між двома кохаючими з словами: "Любіться так, як собака й кішка в мішку". Жінка, у якої помер чоловік, на горищі обертає сито, щоб до неї приходило багато охочих одружитися. При відрізанні полотна з кросен кожна жінка, яка хоче вийти заміж, з ниток, що залишилися на кроснах, витягує пучок. Якщо витягне парне число ниток, протягом року вийде заміж, якщо непарне – то ні.

Народження, хрещення. Дівки стараються перший раз тримати хлопчика під час хрещення тому, щоб з ним було багато женихів. Хто несе похрещену незконнонародженку дитину, буде багатим. Коли дитину несуть хрестити, до неї кладуть хліб і ніж тому, що до ножа ніяке лихо не може підійти і щоб дитина була доброю, як хліб. Якщо чоловік заходить до хати, де щойно народилася дитина, акушерка йде йому назустріч і знімає з його голови капелюх. Жінку, яка вже буде родити, старанно оберігають від дівочих очей, бо якщо її побачить дівка, роди будуть важкими. А якщо все ж таки побачила дівка, та жінці через поріг дає мати води з долоні.

Одруження. Якщо молода, ідучи на вінчання, упаде або з її голови упаде вінок, за рік вона помре. Жінка, у якої мати вже померла, не повинна плести вінок для молодої, бо та буде безталанною. Гроші, що жених кладе у вінчальне плаття молодої, коли ідуть до церкви вінчатися, вона у дверях церкви засуне в халяву жениха, щоб були багатими. Коли чоловік після вінчання заведе дружину до своєї хати, вона іде через стіл із хлібом, щоб не зазнати злиднів. У кого вже померло кілька дружин і все ж одружується знову, вай пускає дружину до хати через вікно, щоб вона не померла… Під час вінчання молода тримає під пахвою бублик у скатертині, щоб вона була доброю господинею.

При вінчанні молода старається наступати на ногу жениха, щоб потім чоловік підкорявся їй. Якщо молода, повертаючись із церкви додому, іде повільно, її заставляють, іноді й підштовхуванням, іти швидше, щоб вона була спритною жінкою. Ідучи додому після вінчання, молода намагається випереджати жениха, щоб вона потім усе була першою, тобто могла командувати чоловіком. У комітаті Земплін новоодружені після вінчання розкидають на дворі між весільними гостями цибулі. Чоловіки, що зберуть цибулі, розкидані молодою, будуть ходити за нею, а жених – за тими жінками, що збирають розкидані ним цибулі. Коли молоді одружаться, хазяйка вперше дає їм їсти яєшню на молоді, щоб вони не могли обійтися один без одного, як дитина без молока матері… Коли невістка прийде до хати чоловіка, то свекруха на її грудях опускає яйце на землю, щоб вона народжувала дітей так легко, як курка несе яйця. Калач з діркою готують на весілля тому, бо невістка, повернувшись з вінчання додому, через калач дивиться на чоловіка, щоб були багатими. При заручинах рукостискання робиться руками, затягнутими в рукав вуйоша, щоб наречені були багатими. Після вінчання для жениха кладуть на стіл тарілку, на яку він повинен скочити і розламати. Якщо під час вінчання піп, знявши вінки з голів молодих, кладе їх так, щоб вінок молодої опинився зверху, жінка буде панувати над чоловіком.

Смерть. Воду, що була принесена перед тим, як у селі хтось помер, пити або нею уминатися не можна, бо хто це зробить, захворіє; після поховання треба вилити з посудини воду і принести нову. У чий напрям покаже вістрям ніж, що перекинувся, той через короткий час помре. Хто заглядає у вікно хати, де лежить покійник, той захворіє жовтяни-

цею. Після поховання померлого мати і родички кладуть на свої груди землю з його могили, щоб легше було забувати. У новій хаті хтось через короткий час має померти, тому для уникнення цього хату зовні протягом року не білять. У хаті, де лежить померлий, не треба вітатися, бо ще хтось там помре. Якщо коло хати завиває сова, у сусідів помре стара людина. У хаті, куди залітає птах, хтось помре; якщо залітає двоє птахів, помре двоє. Якщо смертний має під головою подушку з курячого пір'я, він не може легко померти; тому якщо смертний мучиться на одрі, з-під його голови треба вийняти подушку і покласти плахту або простиню. Перед тим, як забити цвяхами домовину, з лиця померлого стягують савон, щоб він на тому світі міг бачити. До померлого, що лежить на катафалку, кладуть залізо, щоб тіло не почало розкладатися, доки воно в кімнаті. Якщо померлого поховають у чоботях, то підковки знімають, щоб на тому світі йому легше ходилось. А померлих стараються поховати в чоботях, бо вважають, що на той світ треба йти через вогонь. Жінка, чоловік якої помер, розрізає крейцер на чотири частини, кожну з них кладе в чотири кути кімнати, щоб після смерті чоловіка не побачити злиднів; у той же час на поверхні хати вона обертає сито, щоб до неї прийшло багато женихів. Якщо померлого хочуть забути, під стіл, на якому він лежить, кладуть воду, яку після поховання п'ють; або на ніч кладуть на могилу воду або горілку, яку ранком випивають і плящку кидають до хреста зі словами: "Дай Боже!" Якщо померлого оплакують, він на тому світі буде плавати у воді.

Якщо в домі, де померла самотня людина, поселиться новий жилець, то він у щілині дверей ставить стружки, щоб померлий не появився. (Комітат Земплин.) У вікно не можна заглядати, бо хтось помре у хаті. Якщо дзвони під час поховання дзвонять, ніби плачуть, за цим похороном скоро настане інший. Хто крокує назад, у того помре батько або мати. Хто ходить під час роботи на одній нозі, у того помре мати. Після поховання померлого в наступну ніч кладуть на тарілку муку і добре розглядують: з цього виявляється, чи приходила вночі душа померлого, яка – вірять – шукає своє тіло, і не знайшовши, піде далі. Без церковного обряду не можна поховати померлого, бо буде гроза. В труну дитини, що померла без хрещення, якщо хлопець, кладуть косу і мотику, зроблені з дерева або воску, якщо дівчина – кужіль, веретено і т. п. Якщо у кімнаті щось тріщить (напр., меблі), хтось помре у хаті. Хто на Великодні дні упаде, той помре. У передвечір'ї Нового року на вулицю кладуть стільки вуглинок жару, з кількох членів складається сім'я, зазначаючи, котрий кому належить, вони помилуватимуть у такій послідовності, у якій будуть гаснути куски жару. У той же час до зовнішньої стіни хати притуляють стільки полін, скільки членів у сім'ї, зазначивши, котре кому належить. Ранком подивляться: котре упало на землю, власник того в тому ж році помре.

VII. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. ПОБУТ

Пора сіяти. Якщо в день Благовіщення сонце рано показується, можна буде сіяти скоро (рано провесніє). Доки дуб не розпустає листя, кукурудзу не сій!

Добрий урожай. Глибоко перемерзлий грунт – прикмета багатого врожаю. Якщо сіятимеш під час нового місяця, буде гарний урожай. Якщо перший грім чути з півночі, рік буде врожайним.

Слабий урожай. Багато грибів – слабий урожай.

Землеробство. У Лазареву суботу із землею і гноєм не працюють, бо Лазар сидів на купі гною. Тут переплутано Лазаря, котрого воскресив із мертвих Спаситель, і кому присвячений цей день, з Лазарем із Старого Заповіту, день пам'яті якого – 18 травня. У святий вечір в куток кімнати, в якому знаходиться стіл, кладуть сніп вівса і вінок кукурудзи, щоб урожай був багатим, і залишають їх там до Нового року. Якщо в день Благовіщення рано покажуться сонце, можна буде сіяти рано (буде рання весна), у протилежному випадку – ні. Раніше всюди було прийнято в день св. Юрія орати церковні землі і землі вдовиць. У наші дні у звязку з тим, що цей день став офіційним святом, це робиться все рідше. Якщо в день св. Юрія ворона може сховатися у житі, буде багатий урожай. Квасолю сіють узагалі в день св. Марка (7 травня), щоб вродила рясно. Цей день –остання межа весняних холодів. До дня св. Костянтина (2 червня) можна орати. Поки людина сама для себе не посіяла, нікому не повинна давати з насіння, що для посіву, бо тоді в нього буде слабий урожай. Якщо зерно для посіву покласти в мішок для муки, то врожай заразиться головнею. Кукурудза заразиться головнею, якщо початки зернової кукурудзи (що для посіву. – **І.Х.**) спалити... Ці початки викидають на дороги, щоб урожай був багатим.

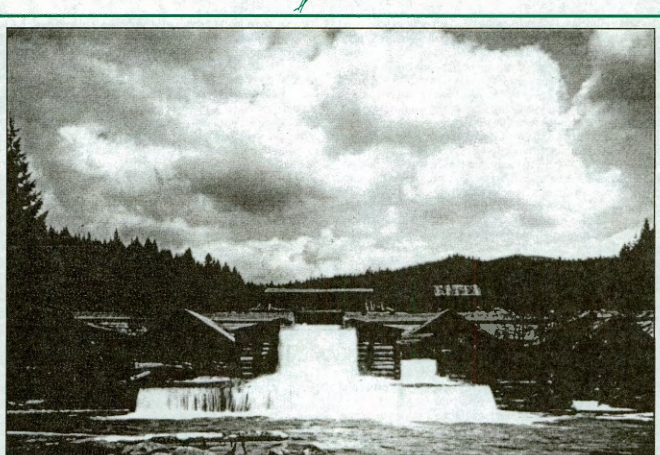
Кужіль не можна винести на двір, доки не почали орати, бо оранка не буде вдалою. Про людину, яка першою вийшла орати, згадують наступного року: "Якщо він скупий, рік буде поганим, якщо ні – хорошим". Хазяїн, коли вперше іде орати, кладе в торбину цілий хліб і до нього ще шматок. Шматок зїсть на обід, а цілий хліб принесе додому недоторканим, щоб урожай був багатим. Якщо сіяти, коли настав молодик (новий місяць), урожай буде багатим. Якщо навесні кущі починають розпускати листя знизу, добрі врожаї можна очікувати на низинах, у протилежному випадку – на горах. Жито треба сіяти під час нового місяця (в останній чверті). Доки дуб не розпускає листя, кукурудзу не сій! Для використовування ріжуть кущі в серпні. Якщо мотики при копанні ударяються одна в одну, кажуть: "Нашим мотикам на сьогодні не вистає роботи".

Збір сіна. Хто в перший день Великодня спить, у того сіно під час збирання промокне від дощу. У день св. Пантелеймона не працюють з сіном, бо воно запалюється блискавкою.

Овочівництво. Після випікання паски попіл несуть у город і там розсипають, щоб урятувати рослини від шкідників. У п'ятницю перед Трійцею на грядку з капустою втикають гілки дуба та ліщини, щоб на капусті не розмножувалися мушки.У день Сорока мучеників (21 березня) сіють капусту, хоч і на сніг; бо на капусту, що посіяна в цей день, не нападатимуть блохи. За тиждень, що настане після дня народження Івана Хрестителя, не треба копати капусту, бо буде зубастою. Якщо через огорожу подивиться в город, не можна туди плюнути, бо часник, редька та ін. загниватимуть. У городі не можна їсти, бо черв'яки все з'їдатимуть.

Садівництво. Якщо у п'ятницю, на яку припадає новий місяць, обрізати дерева, вони не висихатимуть. Якщо на Новий рік на деревах багато інею, буде гарний урожай на фрукти. У страсну суботу жінка, закінчивши місити тісто для паски, вийде в сад і з тістом на руках потряс кожне дерево, щоб вони рясно вродили.

Тваринництво. Коли після освячення принесуть додому паску, її поріже не чоловік, а жінка, щоб при розмноженні тварин переважав приріст жіночого роду. У святий вечір Різдва на стіл кладуть отаву і залишають там до Нового року, тоді з неї дають їсти всім тваринам. На святий вечір обведуть стіл ланцюгом і всі шафи закриють на за-

Гать на Білій Тисі (30 рр. XX ст.).

мок, залишивши так до Нового року, щоб звірі не завдавали шкоди тваринам. Якщо у перший день Різдва дотримуватися посту і обвести стіл ланцюгом до Нового року, вовки не нападатимуть на стадо. У день Нового року худобу виганяють із хліва перед сходом сонця через покладений перед порогом жар, щоб худоба не хворіла. У передвечір'я Хрещення добре нагодують тварин, щоб вони не картали господаря, бо вірять, що у ніч на Хрещення тварини говорять.

Коли стадо виганяють уперше (взагалі це день св. Юрія), деякі жінки на краю села або під мостом, де ходить стадо, закопують сіль, щоб стадо переходило над нею. (Цю сіль на другий день вибирають і по великих святах дають її коровам, щоб вони давали більше молока). Коли корова отелиться, теля треба занести у кімнату і тричі легенько притулити його до печі зі словами: "Вирости великим, як оця піч". Потуляючи голову теляти (або барана) до патиччя печі, тричі говорять: "Хай тоді з'їсть тебе вовк, коли він з'їсть цей патик".

Якщо у середу чи п'ятницю дають комусь солонину або щось інше жирне, то кладуть на землю, і звідти треба взяти, інакше, якщо брати безпосередньо з рук, худоба зазнаватиме втрат. Хто після отелення першим тримає в руках теля, той, помивши руки, не витирає рушником, а соломою або сіном, щоб теля потім не дотулялося до людини і не шарпало за одяг.

Чередар, коли вперше їде в поле, несе з собою замкнутий замок, щоб паща звірів теж була замкнута цілий рік. Тим, хто охороняє стадо, не можна починати (зрізати перший пиматок) хліба, щоб звірі теж не почали знищувати стадо. Коли хазяїн помре, з-поміж рогів і хвоста тварин вирізують шерсть і кладуть у могилу, щоб тварини не поздихали. Коли тварин ведуть на ринок, за ними кидають стружки або поплескують їх прядивом з овечої шерсті, щоб було стільки покупців, скільки стружків на дривітні, або скільки людей прийде купити прядиво з овечої шерсті.

Коли купують тварину, з її шерсті відрізують пучок і кладуть у кімнату, щоб тварину тягнуло додому. У день, коли худобу перший раз виганяють на пасовисько, пастух цілий день не їсть, щоб вовки не викрадали тварин. (Т. Крива). Це треба розуміти так, що він постом догоджає Богові, щоб стадо не зазнало втрат.

Під час епізоотії падло закопують, не знявши шкури (коли епізоотії не є, з падла, як правило, здирають шкуру і так несуть на поле на розтерзання собакам і хижакам-птахам).

Тваринництво. Коли худобу виганяють на полонину, там кладуть так званий живий вогонь, який розпалюють тертям двох шматків м'яких дерев. Здобутий таким чином вогонь доглядають за весь час перебування на полонині.

У страсний четвер каструють тварин. У с. Т. Крива стали вперше виганяють тільки у вівторок або четвер. Хто вперше побачить змію, уб'є її, то він хай не пригнізує тварин до *ясел, бо вони висихатимуть*, як побита змія.

Епізоотія. Якщо зозулю застрелити, худоба падатиме. Вампіри встають з могил і знищують тварин.

Корова. Молоко. Кров кабана, зарізаного в день Гната, замішують у тісто, потім випікають між двома вогнями і з нього час від часу дають коровам, щоб вони давали багато молока. У святий вечір від першого колядника відбирають палку і б'ють нею корову, щоб вона чим швидше стала тільною. У передвечір'ї св. Юрія на дверях хліва вішають борону, щоб відьми не відбирали молоко у корів. У той же час жінка між рогами корови та її хвостом змазує часником і коломаззю ("кулимасом") і кладе в чотири кути хліва часник, щоб відьми не заходили в хлів і не відбирали молока у корів.

У день св. Юрія на голови корів кладуть віночки і так женуть їх з поля додому. У день на Введення Богородиці, що є першим днем ворожіння з коровами, жінка підсмажує чотири шматки хліба, змащує медом, посипає сіллю і кладе в чотири кутки хліва, щоб корова почала добре доїтися і давати багато молока. Кришити хліб у молоко ножем не можна, бо хто це зробить, у того корова буде давати кров'яне молоко. Якщо продають або комусь дають молоко, то кладуть у нього хліб і сіль, щоб молоко у корови не пропало.

Якщо хтось комусь принесе молоко, горщик повертають йому прополосканим, щоб той не відніс молока від корів. У присутності чужих не можна збивати масло, бо у корови пропаде молоко. Якщо від корови хтось хоче відібрати молоко, той хай насипле сіль на землю, над якою має переходити корова – успіх цього заходу безсумнівний. Якщо хочемо, аби хтось не міг користуватися молоком своєї корови, але корова залишилася здоровою, хай заткне в мурашник дев'ять веретен зі словами: "Хай копошаться у молоці черв'яки, як оці мурашки!" – і залишає ці веретена там протягом дев'яти днів, тоді у молоці після процідження відразу заводяться черв'яки, і воно буде непридатне для споживання. Щоб від корови відьми не відбирали молоко, це можна зробити таким чином. Коли корова перший раз отелилася, і теля ще не ссало, хай хлопчик і дівчинка, що є братом і сестричкою, поцілуються над коровою, говорячи: "Хай тоді відберуть від тебе манну, що тобі дано Богом, коли ці діти согрішать (мається на увазі одне з одним)".

Якщо хочемо дізнатися, хто відібрав молоко від корови, опівночі треба вийти на кладовище, там знизу уверх вирізати берізку, схопивши її за вершечок, схилити вниз і понести додому і заховати під перекриття у хліві, в якому перебувають корови. Потримавши деякий час, відібрати і ще тієї ночі поплескати нею корови зі словами: "Не тебе б'ю, а того, хто манну відібрав від тебе". На другий день та жінка, котра відібрала молоко, раніше всіх прийде до хати і буде просити якісь речі. Однак нічого їй не треба давати, навпаки, треба пильно дивитись, щоб вона нічого не взяла з двора, навіть одної стружки: нехай відходить з пустими руками. Вона потім прийде і другий раз, і третій раз – і якщо доб'ється, що вона кожного разу відійде без нічого, накінець признається, що вона відібрала молоко і пояснить, як треба повернути молоко. Вона вимушена признатися, бо інакше у неї не буде спокою. У передвечір'ї св. Юрія на дверях хліва вішають хрін, щоб відьми не відібрали молоко від корів. У той же час хазяйка між рогами корови і її хвостом змаже часником та коломаззю ("кулимасом") і в чотири кутки хліва покладе часник, щоб відьми не могли зайти в хлів відбирати молоко від корів. Курастру корови, що отелилася вперше, зварять і з того сиру покладуть шматочок у просвердлені роги корови; потім забивають пробкою з ясеня, щоб відьми молоко не відібрали. Коли корова отелилась, і теля ще не ссало, її тричі проведуть над шматком кам'яної солі. З цієї солі за весь період доїння кожну п'ятницю дадуть корові шматочок, щоб відьма не відібрала молоко.

При збиванні масла говорять:

Масло в ворох,

Діти в порох!

Вечором не можна мотати пряжу на мотовило, бо відьми відберуть молоко. Якщо корован давати їсти корінці водяної лілеї, на молоці будуть гарні вершки. Ці коріння треба добувати до сходу сонця, але збирати їх у неділю заборонено.

Робота з конопляни. Зелені безсім'яні коноплі, що зустрічаються дуже рідко, називають "демлюком". Коли розчісують прядиво, собаку не треба запускати в хату, бо прядиво перетворяться в куделю. Коли прядиво розчісують, не можна його переступити, бо почервоніє. В одній і тій же хаті (під хатою треба розуміти кімнату, бо хати русинського простонароддя складаються з однієї кімнати) двом жінкам не треба разом махати прядиво на мотовилі, бо прядиво заплутається. Коли з кросен (ткацького верстата. – І. Х.) знімуть полотно, з-між кросен не можна вставати (виходити) доти, доки не заманули туди собаку, бо хто це без цього зробить, про того так будуть плітькувати люди, як працюють кросна. Коли з кросен зрізають полотно, дівка не повинна бути в хаті або тільки з хустиною на голові, бо у неї випадатиме волося. З ниток (вирізнику), що залишилися на кроснах після відрізу полотна, кожна жінка, що хоче вийти заміж, витягує пучок. Якщо витягне парне число ниток, то протягом року вийде заміж, інакше – ні.

При витягуванні-смиканні конопель із землі перший пучок треба взяти рукою, закутаною у свій одяг, щоб наступного року врожай був багатим. Якщо з одного кужеля двоє разом прядуть, то чорт скубає свою жінку. Коли збираються натягнуть нитки на кросна, жінка, яка крутить верстат, бере в руки пір'я і розкидає зі словами:

Пір'я по вітру,

Брехня по селу.

Увечері не можна мотати нитки на мотовило, бо відьми відберуть молоко у корів.

У день заговіння перед великим постом улаштовують танці, щоб коноплі виросли високі (с. Т. Крива). У страсний четвер не дозволено прясти, бо у солонині заведуться черв'яки. Від Різдва до Нового року не прядуть, щоб вівці не зарозилися крученим черв'яком. У день Шаббаша і Варвари (17 і 16 грудня) не прядуть. Про Шаббаша говорять, що це – жінка. А не прядуть тому, що Шаббаш поклала на вікна пряділь веретена і наказала наповнити їх нитками, поки вона вернеться.

Хто у п'ятницю пряде, у того на тому світі руку схопить судорога і якась дівка буде колоти її веретеном.

Зоління полотна в лузі (золі). Витріпування полотна. Від Великодня до Вознесіння в жоден четвер не дозво-

ляється витріпувати-вибивати полотно-білизну, бо буде град і повінь. Від Великодня до Фоминої неділі не золять і не вибивають білизну. За тиждень після Водощів (Хрещення) не перуть на річці, бо вода освячена. Хто золить полотно в золі в понеділок, той не попаде в рай.

VIII. ЛІКУВАННЯ

Хвороба і застереження від неї взагалі. Якщо хтось захворіє, помиють йому руки і ноги водою і цю воду виливають на собаку, щоб хвороба вадила (шкодила) собаці, а не людині.

Коли весною вперше принесуть із хащі букет сон-трави, з того одну квітку треба розжувати і проковтнути, щоб цілий рік бути здоровим.

Якщо перехожим дають пити воду, спочатку кладуть на землю, щоб не вадило тому, хто її питиме. І взагалі коли принесуть воду, дають їй трохи постояти і тільки потім п'ють її.

Якщо хтось із нашого люду готує комусь ліки і запитають його, кому то буде або для чого то, відповідь така: "Так бі боржі хосен бів". У воду, яку принесли для пиття вечором, кидають кілька кусків жару, щоб не вадила тому, хто її питиме. До висхідного місяця говорять: "Місяцю, тобі на подновня, а нам на здоровля". Хто захворіє у середу, той неодмінно помре.

Збір лікарських трав. У Трійцю на світанку збирають лікарські рослини. Так і в день народження Івана Хрестителя. Зілля, що зібрали після сходу сонця, не має лікувальної сили.

Раптове захворювання. Якщо хтось зненацька захворіє, беруть з могили землі і дають дитині у воді, дорослим у горілці. Якщо хтось раптом захворіє ("потяло го"), дають йому пити воду, якою помили дзвін або в яку змочили мотуз дзвона з цією метою.

Головна біль. При першому грозі голову треба вдарити об камінь (каміння) і говорити: "Тоді би боліла голова, коли захворіє це каміння".

Зубна біль. При першому грозі треба прикусити залізо, щоб зуби не боліли. – Відвар трухи дерева горіха добрий від зубної болі.

Плями на тілі. У кого на тілі плями, тому при новому місяці треба помитися двома жменями рук на дворі, тричі сплюнути і не оглянувшись, зайти у кімнату.

Пропасниця. У кого пропасниця, того треба помити мокрою ниткою, нитку закинути в домовину якогось мерця, і тоді пропасниця припиниться. Пропасного обкурюють квасолею чи кукурудзою, що перезимували в лушпинні.

Пристріт, уроки. Зненацька хворому, якщо є підозра, що йому наврочили, дають воду, в яку вкинули вуглинки жару. Якщо куски жару осядуть на дно посудини, хворому наврочили, у протилежному випадку – ні. Цю воду дають хворому пити три ковтки, і цією ж водою обмивають його чоло.

Біль у ногах. Хто перший раз бачить лелеку, той повинен дуже швидко бігти, щоб протягом року ноги в нього не боліли. Сміття, що підмели за тиждень після Різдва, у день Нового року треба винести на вулицю і запалити, і ноги потримати над димом, щоб на них не було ран.

Рана від укусу. На рану від укусу собаки треба класти срібну монету. Якщо когось укусить собака, з неї зрізують шерсть, запалюють і попелом обсипають тіло. Рана від укусу собаки першого оцінення швидко заживає.

Печія у грудях. Хто до дня народження св. Івана Хрестителя їсть яблуко, у того цілий рік буде печія в грудях.

Жовтяниця. У кого жовтяниця, тому треба плюнути у вічі, і вона пропаде. Хто загляне у вікно хати, де лежить мрець, дістане жовтяницю.

Сухоти. Якщо хтось явно на очах чахне, того на сонці обливають рідиною, що виготовлена таким чином. У горщик кладуть дев'ять різних речей: три головки часнику, затькані у картоплину, три камінці, ложку, п'ять веретен, ножик, потім у горщик набируть води з поверхні річки з отвором за течією, а потім ці речі з доданим попелом протягом трьох діб варять до сходу сонця, супроводжуючи таким замовлянням: "Як тільки горщик з тарілкою покладеться на живіт хворого, пропади, хворобо, туди, де кури не кудкудачуть, гуси не гогочуть, куди вода не затікає, сонце не заглядне, місяць не засвітить, а то я тебе голками поколю, камінням розіб'ю, ножем розріжу, водою задушу, ложкою відсторонюсь, веретеном обплету".

Ластовиння. У кого ластовиння, – тому, коли побачить ластівки, треба помитися пилюкою (тобто замазати лице пилюкою) зі словами: "Ластівку бачу – ластовиння мию".

Пияцтво. П'яницю лікують таким способом. При помиранні дитини для чоловіків у рот хлопчика, а для жінки у рот дівчинки кладуть монету, яку після смерті виберуть, кладуть у воду і дають її п'яниці випити, але так, щоб він не знав, яку воду п'є. Якщо горілкою, що була покладена під пахву мерця в домовину і вибрана звідти перед приходом священика, напоїти п'яницю зі словами: "Щоб ти пив, коли питиме той", – він перестане пити.

Бородавка. Якщо в тебе на руці бородавка, вийди, коли настане місяць-молодик, і крикни: "Води!" Як тільки воду принесуть, обмий тричі бородавчасту руку зі словами: "Не тебе (тобто не місяця) обмиваю, а бородавку". І бородавка пропаде. (Іршава). Обведи бородавку тричі безупинно кіркою хліба, потім кірку поклади туди, звідки вода стікає (під стріху). (Драгове).

IX. СВІТ ТВАРИН

1. Ссавці

Вівця. Якщо присниться вівця, скоро буде сніг.

Коза. Чорт попросив собі від Бога кіз. Бог сказав: "Якщо ти швидше вженеш їх на гору, як я овець, хай будуть твої". Вівці, пасучись, усі йшли далі і далі вгору, а кози, підстрибуючи на дерева, усе відставали. Щоб спонукати їх іти вперед, тягнув їх, хапаючи за хвости. Тому у кіз хвости короткі й стоять сторчака.

Кінь. Хто вперше натщесерце побачить лошатко, цілий рік буде спотикатися.

Кріт. Кроти – це ті померлі, які при спорах на межах давали неправдиву присягу. Їх не приймають ні на цьому, ні на тому світі. Вони розплачуються за гріхи під землею. Їх не б'ють, вони пропадають самі, виходячи на дороги.

Свиня. Якщо свиня несе у роті солому, буде холодно. У солонині свині, яку зарізали в день св. Гната (1 січня), не заведуться черв'яки. Кров кабана, зарізаного в день св. Гната, замішують у тісто і випікають його між двома вогнями, потім дають коровам, щоб давали багато молока. Хто кумається з циганином, у того будуть чорні свині.

Собака. Цуценятам треба дати осу, щоб виросли злими собаками. Якщо комусь подарує собаку (або кішку), то вона на тому світі видряпає тобі очі. Якщо собака валяєть-

ся, можна очікувати збитки. Вищання собаки – означає нещастя, лихо. Де собаки (або кішки) дряпаються між собою, там і сім'я буде постійно воювати (сваритися). Якщо собака їсть траву – буде дощ. Звідки в день св. Андрія гавкає, звідти приходить жених. Де собаки вирюють яму під хатою, там хтось помре. Якщо з чужого місця привезуть собаку, кішку або курку, треба їм дати в хлібові пороху, вишкребаного з печі, щоб вони легше звикли до хати. Якщо одружений чоловік закохався в чужу жінку, допомогти у цій біді можна так. Собаку разом з кішкою зав'язати в мішок з мукою, щоб вони там сварилися, потім, випустивши їх, вибрати з мішка трохи муки, розсипати її між двома коханцями зі словами: "Так любіть один одного, як собака і кішка".

Ведмідь. Ведмідь походить з млинаря. Він заховався під мостом і своїм буркотінням налякав Христа, за що Христос його прокляв.

Кішка. Коли помиють гребінець, спершу треба розчесати ним кішку, щоб у гребиці не було вошей. Якщо ти подаруєш комусь кішку або собаку, то вона на тому світі видряпає тобі очі.

Кішка – рукавиця пресвятої Богородиці, тому не руш її! Якщо в руки дитини дати кішку, то вона відбере її сили. На кішку не плюй, бо на тому світі видряпає тобі очі. Якщо кішка шкрябає спиною, буде гарна погода. Якщо кішка миється і лиже собі ноги, буде дощ.

Вовк. Якщо жінка одягне чоловічий капелюх на свою голову, того чоловіка не боятимуться вовки, а при нагоді з'їдять його. Дитині увечері не треба говорити про вовка (лисицю, зайця), бо вона не буде спати. Народне повір'я знає і про "вовкуна" – про вовка, що походить з людини. Подібний вовкун часом знову обертається в людину. Така людина перебуває під владою диявола: не може ходити до церкви і не може молитися. Діяли ліси були більшими, і вовкунів було більше, і якщо натраплять на дитину, яку залишили без догляду, вони вхоплять її. Той, що страждає від хвороби, може звільнитися від своєї біди, якщо він піддається сізорції, тобто вигнанню диявола.

Заєць. Якщо людину в дорозі перебіжить заєць – буде нещастя в дорозі.

Миша. Якщо миші гніздяться високо, взимку буде багато снігу. Летюча миша утворилася з миші, бо їла з паски. Якщо у дитини випаде зуб, його кидають на горище зі словами: "Мишко, я дам тобі кістяний зуб, а ти дай мені залізний".

Кріт. Крота можна відганяти так. У кротову нору (в купину над норою) треба втикнути кужіль (після кужеля овес) та веретено або насипати на неї дерев'яної вугілля, або палку, якою столярі, що виготовляють домовини, міряють довжину померлого (треба від них украсти і втикнути в середину поля з норами кротів).

2. Птахи

Птах. Зрізане навесні волосся не можна викинути на двір, бо птахи понесуть у свої гнізда, що призведе до випадання волосся або до головної болі.

Курка. Яйце. Якщо людина вперше натщесерце побачить курку, цілий рік буде журитися. При хаті, де курка кудкудаче, там обов'язково траплятиметься смерть або інше нещастя. У комітаті Угоча з такою куркою від протилежної дверям стіни перемінно з головою та хвостом уперед виміряють кімнату. Якщо на поріг попаде голова курки, тоді там відрізують голову, що відсторонює нещастя; а якщо на поріг попаде хвіст курки, то її відпускають.

У день Нового року жінки годують курей в обручі, щоб вони несли яйця разом в одному місці. Скатертину не можна витрушувати перед дверима, бо яструб хапатиме курей. Якщо в огонь засувати ніж або ложку, яструб понесе курку. Шкаралущу яйця не треба кидати в вогонь, бо кури не будуть нестися. Курчат (гусенят чи качат) уперше треба винести на двір з закритими очима, щоб ворони та яструби не бачили і не з'їли їх. Зі старого у нове обійстя не можна переносити курей, бо вони розгребуть господарство. Качине яйце приносить у хату нещастя, тому щоб уникнути цього, його треба перекинути через хату. Якщо попіл винести у середу чи п'ятницю, яструб понесе курку.

Квочка. Якщо квочка висиджує курчат, у хаті не можна свистіти, бо вона покине своє гніздо. Якщо до хати, де сидить квочка, прийде чужа людина і вона питиме воду, хай сяде, якщо ні, то квочка вип'є яйця. У гнізді квочки треба класти залізо, щоб курчата не втоплялися в яйцях, бо інакше, якщо у селі є мрець, вони утоплять. Коли кладуть квочку квочити, яйця спочатку закладуть у капелюх якоїсь моторної людини, щоб курчата були спритними. Яйце з двома жовтками класти під квочку – гріх.

Півень. Якщо півень після заходу сонця незабаром закукурікає, в селі щось украдуть. Якщо півень закукурікає в незвичайний час, при сильних морозах буде потепління.

Качка. Хто вперше натщесерце побачить качку, цілий рік буде голодний. (Взагалі натщесерце бояться побачити будь-яку новинку: наприклад, ластівку, журавля, дику гуску. А якщо побачать, то говорять: "Сняревало ня". Доки качки не з'їдять рибу чи жабу, не будуть нести яйця.

Гуска. Якщо хтось натщесерце побачить гуseня, цілий рік буде радуватися. Коли гуска сидить на гнізді, не можна вносити в хату кашу (квіткy).

Дика гуска. Хто вперше натщесерце побачить диких гусей, курей, почує зозулю або здала, цілий рік буде сумним,

Курка. Весняна пісня курки: "Літо, літо, кази сани, чини плуг!" ("Літо, літо, ламай сани, зроби плуг!").

Галка. Якщо галки зграєю літають, буде дощ.

Журавель. Журавлі приносять і відносять обід, – говорить наш народ. Значить: коли дні короткі, взагалі їдять тільки двічі: ранком і увечері; тільки з настанням довгих днів починають їсти тричі.

Ластівка. Де уб'ють ластівку, там корова даватиме кров'яне молоко. У котрому дворі зруйнують ластівчине гніздо, там корова буде мочитися кров'ю. Хто вперше бачить ластівку, має за нею подути, бо цей птах може розплутати заплутані нитки. Якщо ластівки літають низько, буде дощ.

Чорний дрізд. Чорний дрізд починає співати у березні.

Лелека. Хто вперше побачить лелеку, тому треба дуже швидко бігти, щоб протягом року у нього не боліли ноги.

Яструб. Скатертину не можна витрушувати перед дверима, бо яструб схопить курку. Якщо у вогонь кинути ніж чи ложку, яструб понесе курку з двору.

Коршак. Якщо коршак летить високо і кричить, то він просить дощу.

Сорока. Стрекотіння сороки означає прихід гостей.

Зелений дятел. Якщо зелений дятел стукає у стіну, хтось помре у хаті.

Ворона. Якщо на дзвіниці біля церкви сидять ворони, буде дощова погода. Якщо ворони зграєю високо літають і каркають, буде дощ. Якщо ворона купається, буде дощ.

Якщо в день св. Юрія ворона може сховатися у житі, буде багатий урожай.

Зозуля. Зозуля – з дівчини. У день мучеників Макавеїв (13 серпня) вона стояла у червоних чобітях на копиці сіна, що наклав отець. Раптом вона закричала: "Кукук" – і полетіла. Сталося ця кара за те, що вона в цей напівсвятковий день працювала з сіном. За іншою версією це сталося в день Онуфрія (24 червня), тому зозуля кукає тільки до дня Онуфрія. Якщо зозуля закукає, доки ліс ще не зазеленіє, злодієві не пощастить: кожна крадіжка буде виявлена. Якщо зозулю застрелити, худоба буде здихати. Якщо хтось почує зозулю опівночі, може чекати лиха, якщо зі сходу – добра. Зозулі прилітають на Благовіщення.

Шпак. Коли вперше побачать зграю шпаків, говорять: "Стільки би в мене гусей".

Горобець. Якщо горобці купаються в поросі, буде дощ. Якщо горобці збируться зграєю (восени) і безперервно цвірінькають, буде падати сніг.

3. Плазуни. Риби

Змія. Чорт блював, і з того створювалися змії. Якщо хтось уперше побачить змію, нехай кине в неї будь-що, бо інакше сникнуть у нього сили і цілий рік буде слабий. Хто візьме в руки палку, якою вбили змію, у того на тілі з'являться плями. Хто вб'є змію сапкою (мотикою), хай вріже в ручку коло вуха сапки (мотики) хрест, бо інакше захворіє на сухоти. На Благовіщення (за іншою версією у страсний четвер) змії вилазять із землі, і прилітають зозулі. На Благовіщення на світанку жінка боса, з розплетеним волоссям, з ганчіркою в руках нехай оббіжить тричі хату, щоб змії не залазили в хату, а потім нехай спалить ганчірку в середині кімнати. Перед дитиною, котра ще не говорить, не треба розповідати про змій (жаб), бо у неї язик приросте до рота; а якщо вже розповідають, то кажуть: у дитини під язиком – часник. У змії 16 ніг. Вона їх покаже на вогні. Один розповів, що під час рідзвяного посту (значить, взимку) він бачив змію, що лазила на снігу, й зазначив: земля її не приймала, бо була грішною – когось укусила. Хто вперше побачить змію і вб'є, той хай не прив'язує худобу до ясел, бо худоба буде сохнути. Один мій знайомий розповідав, що він бачив ранком людину, яка, піймавши змію, поклала її на пеньок і сказав їй, щоб вона залишалася там до вечора. Повертаючись увечері, він знайшов змію на тому ж місці, де була покладена. Мій знайомий запитав людину, яким чином він добився влади над змією. "Краще не питай, – казав він йому, – це мені дісталося дорогою ціною: я весь Великдень дотримувався посту". Один ганявся за змією, щоб її вбити. Змії забрали його з собою під землю, і тільки навесні відпустили його. Там змії показали йому, чим вони живуть: вони облизують якийсь цукровий стовп. І говорили йому змії: "Чому ви всі хочете вбивати змій, коли вони нікого не чіпають, якщо їх не зачепити?"

Є такі, що людей, яких укусила змія, лікують заклинанням. Якщо когось або якусь тварину укусила змія, про це треба заявити тільки заклинальнику. Той, буде він хоч далеко від хворого, тихо прочитає заклинання, відпустить потерпілого з тим, що нічого вже боятися. І пухлина на місці укусу одразу почне спадати. Вівчарі розповідають, що на полонині змії викрадають ягнят. Залишки зарізаних овець вони дають зміям поїсти.

Жаба. Не рекомендується вбивати жабу, бо вона вночі видряпає вбивці очі. Хто уперше почує на дворі квакання жаб, питає через вікно у тих, що в кімнаті: чи є червоний куліш у хаті, і якщо відповідять, що є, то цілий рік не буде блощиць у хаті, у протилежному випадку будуть. Хто візьме в руки зелену жабу, у того долоні ніколи не будуть потіти. Якщо зелені жаби квакають, буде дощ. На скільки днів перед Благовіщенням чути жаб, на стільки ж днів вони замовкнуть після цього дня (тобто буде холодно).

Риба. "Коли риба треся, йде на брод". При новому місяці п'є риба. Якщо риба мечеться, буде дощ. Хто захоче бути вдалим рибалкою, нехай говорить на Великдень, коли співають "Христос воскрес": "Я рибу ґлочу". І, несучи паску, коли дійде до потічка, хай скаже рибам: "Христос воскрес". Якщо дитині дають їсти рибу, вона буде слюнявою. У кого на Благовіщення був удалий улов риб, матиме вдачу у ловлі риби цілий рік.

4. Комахи

Комаха. Черв'як. Якщо комахи гудуть увечері, буде дощ. Коли випечуть паску, попіл виносять на город і розкидають, щоб на рослинах не розмножувалися шкідники. Якщо на Великдень іде дощ, то в тому році буде багато гадюк. Якщо за три дні Великодня ясна погода, у тому році гадів буде мало. Якщо в день народження св. Івана Хрестителя гримить, горіхи будуть червивими. На городі заборонено їсти, бо черв'яки з'їдять усе.

Бджола. Бджола – від Бога чола. Діти гралися з колесом ("били голего"). Колесо підстрибую і вдарило по чолі Христа, що йшов на зустріч. На місці удару утворилася рана, в ній з'явилися черв'яки, а з них утворилися бджоли. Людина, котра відкриває вулики, що навесні винесли на двір, у той день нікуди не йде, щоб бджоли не розлетілись, а запустили кладе на найближче дерево, щоб туди сіли рої. Щоб рій не утік, на землі треба пов'язати дві травички. Бджола не дохне, а помирає. Це кажуть тому, бо бджоли виготовляють віск, з якого роблять свічки до Богослужіння. Перед запуском рою вулики натирають чорнобилля.

Мурашка. Якщо захочемо, щоб хтось не мав користі від своєї корови, але корова не постраждала, треба втикнути в мурашник дев'ять веретен зі словами: "Хай копошаться в молоці черв'яки, як оці мурашки!". Якщо веретена залишити там дев'ять днів, у молоці одразу після процідження утворюються черв'яки, і воно стане непридатним для споживання.

Метелик. Побачити вперше метелика означає: червоний метелик – здоров'я, жовтий – хворобу, а білий – щось гарне, приємне.

Муха. Якщо мухи сильно кусають, буде дощ.

Блоха. Якщо на вухо людині сідає блоха, вона дістане подарунок. Буде гарна погода, якщо блоха, покладена на вогонь, голосно трісне. Перед тим, як їсти з освячених великодніх страв, треба вкусити хрону, щоб блохи не кусали. Хто вбиває блоху в березні, цілий рік будуть його кусати ці дрібні істоти.

Домашній цвіркун. Домашніх цвіркунів знищують так. 1. Схоплять декілька з них, живими зав'яжуть у ганчірку і

виносять на перехрестя, говорячи до них: "Щоб ви пропали і не бачили більше моє житло, як не бачили, коли йшли сюди". 2. Якщо в хату занести конячий череп і казати цвіркунам: "Так заставлю вас працювати, як працював цей кінь", – цвіркуни злякаються і втечуть. 3. Хто знайде на дорозі ногу жебрака на колесах, хай занесе в хату і скаже цвіркунам: "Тетьте звідси, бо покладу вас туди, звідки оця нога!"

Блощиця. Якщо хату білити, коли настане місяць-молодик, у ній заведуться блощиці. Якщо в кімнату занести ясен, там заведуться блощиці.

Павук. Скільки хтось уб'є павуків, стільки гріхів відпускається йому. Осіння павутина провіщає чисту погоду.

Глиста дощова. Якщо глисти виходять на поверхню грунту, буде дощ.

X. СВІТ РОСЛИН

Походження тютюну. В одному селі були руський (греко-католицький) і кальвіністський священики. Одного разу між ними зайшла мова про те, на чию з них молитву з'явиться пречиста Діва. Потім почав молитися кальвіністський священик – і йому з'явилась облачена фігура, яку він прийняв за Діву Марію. Побачивши це, почав молитися і руський священик, і з'явилася йому Пречиста Діва, і тоді фігура, що з'явилася кальвіністському попу – що насправді був диявол – перетворилася в попіл. З цього попелу потім став тютюн.

Була колись дуже богобійна людина, яку злий дух спокушував у жіночій подобі, намагаючись забруднити її душевну чистоту. Однак цей святий уся силами боровся з спокусою. А коли спокусник не відступав, а святий, утомившись від протистояння і бачивши наближення небезпеки, – щоб знову прийти до чоловічої самосвідомості – потримав палець над полум'ям свічки – і тоді злий спокусник раптом перетворився в попіл, якого потім святий підмів і викинув на двір. З того попелу утворився тютюн. (Іршава).

Піша бузина. Якщо у рані якоїсь домашньої тварини, наприклад, свині, заведуться черв'яки, перед сходом сонця треба схилити пішу бузину, покласти на її кінчик камінь і говорити: "Я буду тебе отак тримати, доки з рани тої тварини не висипляться черв'яки". Після цього не оглянувшись, треба піти додому – і одразу побачиш, що черв'яки починають сипатися з рани і ще того дня всі висипляться. (Іршава).

Грецький горіх. Відвар соку грецького горіху добрий від зубної болі.

Тополя. Зрізане волосся дівчаток, особливо після першого зрізання, закопують під тополею, щоб у дівчаток так волосся росло швидко, як тополя.

Калина. Якщо ягідки калини занести в хату, буде дощ.

Ясен. Курастру корови, що отелилася вперше, зварять і, відібравши з того трохи сиру, кладуть його у просвердлений ріг корови, затикають пробкою з ясена, щоб відьми не забрали молоко від корови.

Кукурудза. Пропасника обкурюють лушпинням кукурудзи або квасолі, що вистояло через зиму.

Капуста. Протягом тижня після дня народження Івана Хрестителя (6 липня) не треба сапати капусту, бо вона буде зубастою.

Цибуля. У комітаті Земплин новоодружені після повернення з вінчання між весільними гостями розкидають на дворі цибулі. Чоловіки, що підберуть цибулі, що їх розкинула молода, будуть ходити за нею, а жених – за тими жінками, які підібрали розкидані ним цибулі. Щоб цибулі виросли великі, на грядку розсипають шкаралупу освячених яєць. Цибулю не можна сіяти у середу, бо вона тоді не буде круглою.

Гриби. Багато грибів – слабі врожаї.

Яблуко. Жінка, у якої померла дитина, не повинна їсти яблуко до дня народження св. Івана Хрестителя, бо її дитина на тому світі гратиметься з яблуками – і вона ці яблука з'їдає. А іншим не можна їсти яблука тому, що у них буде печія у грудях протягом цілого року. Дівчина не повинна їсти пошкоджене яблуко, бо у неї буде зоб.

Перець чорний. Якщо розсипати чорний перець, у хаті буде сварка.

Каша (квітка). Коли гуска сидить на яйцях, не можна занести в хату кашу.

Крокус весняний. Коли навесні перший раз заносять у хату крокуси, з них одну квітку треба згризти і проковтнути, щоб протягом року бути здоровим.

Пізньоцвіт. Якщо в хату занести пізньоцвіт, у хаті хтось помре.

Беладонна (Вовчі ягоди). Дівчата, щоб запрошували їх хлопці танцювати, їдуть копати вовчі ягоди, і там танцюють, і викопане коріння зашивають у пояси.

Чорнобиль. У давнину люди знали, доки будуть жити, і огорожу плели з чорнобиля, щоб вона стояла стільки, скільки вони будуть жити. Тому Бог відмовив їм знати час своєї смерті. Відтоді почали чинити порядні огорожі. Чорнобилем обтирають вулики перед запуском туди рою бджіл.

Водяна лелія ("Мойміч"). Якщо коровам дати коріння водяної лелії, усе молоко буде, наче сметана. Це коріння (як лілуваль траву взагалі) треба збирати до сходу сонця, але у неділю їх збирати заборонено.

XI. СВІТ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Сіль. Якщо сіль мокра, буде дощ. Коли корова отелиться, і теля ще не ссало, корову тричі проводять через бруд кам'яної солі. З цієї солі протягом доїння щоп'ятниці дають ксрові корові, щоб відьми не забрали молоко. Якщо сіль розсипеться, можна очікувати якусь біду.

Залізо. До померлого на одрі кладуть кусок заліза, щоб тіло не розкладалося. У гніздо квочки треба класти залізо, щоб курчата не задушилися у яйцях, бо якщо у селі є мертвець, вони задушаться. Підняти залізо в дорозі – нещастя.

XII. РІЗНЕ

Відьма. У муки, яку з млина понесуть додому вночі, відьми відберуть смакові якості, і хліб із неї буде несмачний. Хто увечері подивиться в дзеркало, тому снитимуться відьми. Якщо вночі хтось постукає у двері двічі, то – нечиста сила, а якщо тричі – чиста, і тільки їй треба відчинятн двері. У відьми хвіст і дві душі – одна чиста, а друга нечи-

ста; вночі вона ходить з нечистою душею, а вдень – з чистою, і тоді вона не відрізняється від інших жінок. Про слабку дитину кажуть, що її підмінили відьми. А це може трапитися з дитиною, поки її не похрестили. Котра жінка є відьмою, можна встановити так: ідучи до церкви, під язик поклади пшеницю, яка була освячена на Літургії. Тоді відьма недобре почуватиметься і захоче вийти з церкви. Однак, доки ти тримаєш у роті пшеницю, відьма не може вийти. Вона буде тебе просити, щоб випустив з рота пшеницю. Якщо ти це зробиш, відьма відразу вийде з церкви. А перечити не рекомендується, бо відьма заподіяла б тобі недугу ("потяла би тя").

Існують так звані гонителі грози, які спроможні тримати грозу осторонь від околиці села. Вони однак не повинні боятися протиставлятися грозі, бо якщо втечуть, будуть убиті блискавкою.

Чорт. Першопричиною усякого зла є чорт. Хто увечері свистить, той чорта кличе. Увечері не можна згадувати чорта. Якщо людина вночі ходить з ножем, ніякий злий дух не підступить до неї. Блискавка переслідує чорта: куди він сховався, туди вона і вдарить. Якщо хтось яйце-зносок протягом дев'яти днів буде носити під пахвою, з нього вийде чорт, який буде йому служити. Винахідником горілки був чорт по імені "Ка". Він згорів у горілці, але його ім'я залишилося у всіх слов'янських назвах цієї "дикої води": паленка, горівка, зорівка, водка, оковита (спирт). Хто знається у тім, як заворожити рушницю, тому головним чином на великих святах пощастить у полюванні: чорт буде ганяти до нього звірів. А якщо у такі дні не вийде на полювання, чорт зажене звірів аж до його хати, щоб він неодмінно приступив до полювання.

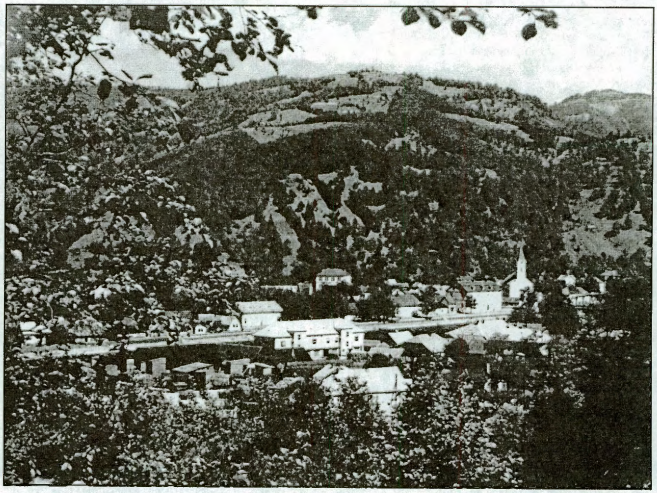
Млин був зроблений чортом, він не розумівся тільки у виготовленні "погоничі", і тому млин не працював. Через те він доручив виготовити її людині. Це було зроблено, і млин запрацював. Сани були виготовлені чортом у хаті, але він не міг винести їх звідти. Тому передав їх людині, яка розібрала, винесла на двір і там знову склала.

До перших півнів ходить "нечистоє, нечистота", тому поки перші півні не проспівають, нікуди не треба йти. У багача є чорт, якого він годує кашею. Якщо цю кашу пересолить, він порозкидає речі у хаті. Тяжка хвороба – від чорта, вона прийде на кожну людину, якщо не раніше, так принаймні при смерті. Після причащання не можна спати, бо чорт схопить причастя. За народними повір'ями, до родини чортів належать: а) "почник" – кого він зустріне – того й задушить; б) "воєвод" – він ганяє перед собою води річки, а якщо коло води знайде людину, утопить її.

Вампір. Існують вампіри. Вони встають з могили і вбивають худобу.

Переклад з угорської І.ХЛАНТИ.

Рахів – гуцульський Париж (30 рр. XX ст.).

Михайло БЕДЕЙ,
кандидат біологічних наук,
м. Рахів

ДІДУСЕВІ ПРОГНОЗИ

Людина перебуває у постійному зв'язку із різноманітними факторами навколишнього середовища, серед яких особливої уваги заслуговує клімат. Його роль настільки важлива, що без нього неможливо уявити собі існування всього живого на нашій планеті. Тому й інтерес до цього явища природи проявляють не лише вчені, але й кожен з нас.

У повсякденному житті нам хочеться знати, якою буде погода і це не є звичайною цікавістю, а постійною потребою. Свідченням цього є те, що, не знаючи прогнозу погоди на найближчі дні і на перспективу, не можна успішно провести весняні сільськогосподарські роботи, зібрати без втрат врожай, спланувати догляд за рослинами тощо. У цьому плані незамінним помічником і порадником для кожного з нас є не тільки офіційний прогноз погоди, але й народні прикмети.

Відібрані з літературних джерел (Чорі, 1986; Горбань, 1990; Рябчук, 1995) і зібрані автором народні прикмети є лише невеликою часткою багатої народної криниці про явища природи і, зокрема, про погоду. Тут наводимо, здебільшого, ті, які є найбільш наочними, максимально відображають певне природне явище і доступні для сприйняття.

Автор свідомий того, що пропоноване зібрання народних прикмет про погоду не складає якусь особливу завершеність і тому буде вдячний читачам за побажання і доповнення.

ВЕСНА

Напевно, немає такої пори року, яка приносила б стільки радості і сподівань, як весна. З її приходом все оживає, пробуджується від довгого зимового сну. Але весна – це ще й період напруженої праці в полі, саду, на городі. І щоб ця пора була плідною, нам ще з осені хочеться знати, що принесе вона нам – дощі чи засуху, тепло чи холод, вітри чи завірюхи. Передбачити все це важко, та й неможливо, але бути близько до істини нам завжди допоможуть народні прикмети – віками перевірені прогнози. Вони підказують нам, коли почнеться весна, якою буде вона цього разу: раннього чи пізнього, дощового чи сприятливого для весняних робіт. Про все це можна дізнатися з народних прикмет, частину з яких наводимо нижче.

Загальновідомо, що строки весни у різних регіонах України – різні. На Закарпатті, наприклад, весна починається у березні, у гірських районах Карпат – в кінці квітня – на початку травня. Температура в цю пору року переходить поріг 0°С. В цей період панівними стають південні та південно-західні вітри Середземномор'я та сили Азорського антициклону. Такий різноманітний вплив повітряних мас призводить до нестійкої весняної погоди. Температура повітря протягом доби може коливатись в межах від +12–18 до –5°С. Суттєве підвищення температури починається у квітні, хоча і в цей час можливі заморозки.

БЕРЕЗЕНЬ – перший весняний місяць. Перша його половина відзначається дуже нестійкою погодою: сніг, дощ, вітер, сонце, мороз – все змішалося.

– 12 березня – перша (друга) неділя Великого Посту. Якщо в цей день падає дощ, то вважається, що буде гарне літо. До речі, в цей день свято Василія Преподобного.

–21 березня – астрономічне весняне рівнодення, а вже наступного дня (22 числа) – Сорок святих (день сорока Севастійських мучеників). Якщо на це свято мороз – то ще 40 днів буде холодно. І навпаки.

КВІТЕНЬ – справжній весняний місяць. Весняна погода повністю вступає в свої права. Рослини починають буйно рости і розвиватись, птахи гніздяться, земноводні і риби відкладають ікру, бджоли починають збір нектару.

– 7 квітня – Благовіщення. Кажуть, що коли в цей день дощить, то літо буде теплим, врожайним, грибним.

ТРАВЕНЬ – останній весняний місяць. Із погодними умовами цього місяця пов'язують багато наступних явищ. Вважають, що коли у травні буває тепла дощова погода, то врожай видається хороший.

– 5 травня – Юря (Юрія Переможця). "Якщо в цей день дощ і грім – буде добре всім".

– 24 травня – Мокія священномученика. У народі кажуть: якщо Мокій мокрий – усе літо буде мокре.

КОЛИ ПОЧНЕТЬСЯ ВЕСНА?

– Пізня зима – пізня весна.

– Ранній приліт лелеків (бузьків) – весна буде рання.

– Якщо опівдні 4 лютого хурделиця – буде рання весна.

– Якщо 14 лютого небо в зорях – буде пізня весна.

– Якщо жолудів мало або зовсім нема – весна буде рання і суха.

– Якщо 15 лютого (на Стрітення) відлига – весна буде рання і тепла, а якщо холодно – весна буде пізня і холодна.

– Береза зазеленіла – морозів вже не буде.

– Почався сокорух у берези – прийшла весна.

– Якщо 24 березня (на Явдоху) метелиця – весна буде пізня.

– Поява "котиків" на вербі – весна на порозі.

– Якщо випав ранній сніг – буде рання весна.

– Якщо 1 лютого, на Макарія, погода ясна з відлигою – слід чекати ранньої весни.

ТРИВАЛІСТЬ ВЕСНИ

– Якщо дикі качки прилетіли вгодовані – весна буде довга і холодна.

– Довгі бурульки (льодові свічки) звисають зі стріхи – на довгу весну.

– Якщо 15 лютого (на Стрітення) падає сніг – весна буде довга і дощова.

– Прилетіли ластівки – весна закінчується.

ЯКОЮ БУДЕ ВЕСНА?

– Ранній приліт граків і жайворонків – буде тепла весна.

– Ранній виліт бджіл – на погану весну.

– Перший грім при північному вітрі віщує холодну весну; при східному – суху і теплу; при західному – мокру; при південному – теплу.

– Сухий і морозний грудень – така ж весна.

– Якщо 7 квітня (на Благовіщення) вода замерзне – так буде 40 днів, а якщо ні – весна буде тепла.

– Березневий грім – буде похолодання.

– Якщо зайчур довго не линяє – чекай тривалих холодів.

– Теплий вітер на Явдоху – на тепле й мокре літо.

– Раній сокорух у клена – вісник раньої. але примхливої весни.

– Якщо напровесні ворони купаються – буде тепло.

– Теплий лютий – весна із заморозками.

– Ранній виліт бджіл – на теплу весну.
– Граки летять прямо на гніздо – буде тепла весна.
– Закувала зозуля – заморозків не буде.
– Перелітні кажани прилетіли – холодів не буде.
– Якщо польові жайворонки дружно й весело співають у небі – весна буде теплою й посушливою.

ПОГОДА У НАЙБЛИЖЧІ ДНІ (КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ)

– Якщо весною хмари пливуть високо – буде тепла і ясна погода.
– Ворони напровесні купаються в калюжі – на теплу і ясну погоду.
– Півні заспівали відразу після холодів – буде потепління.
– Над лісом або чагарниками повітря здається синюватим – чекай потепління.
– Голуби воркують – на тепло.
– Кульбаба закриває своє суцвіття – насувається дощ.
– Квітки анемони закриваються – через декілька годин буде дощ.
– Кошики кульбаби нахиляються до землі – на дощ.
– Квіти суниці і буркуна повисли – на погану погоду.
– Квітки чистотілу й анемони закриваються – через декілька годин буде дощ.
– Зранку квітки зірочника не розкриваються – буде хмарна погода або дощ.
– Квітки кінського каштану виділяють багато липкого соку і стають блискучими – скоро чекай дощу.
– Квітки очитку пурпурного під вечір відкриті – зранку буде дощ.
– Квітки жимолості і акації виділяють багато нектару, від чого стоїть сильний аромат, – перед дощем.
– Перед дощем на листках з'являються крапельки води і деколи капають так рясно, що під кущем трава стає мокрою, – *через годину буде дощ.*

ЛІТО

Літо – благодатна пора року. В ньому все змішалося: і радість, і достаток, і напруження праці, і відпочинок. Тільки встигай все зробити. А встигнути мусимо, бо прийде зима і спитає, де було літо.

За багаторічними даними синоптиків, літо починається тоді, коли середньодобові температури "переступають" поріг 15°С. На Закарпатті такий температурний режим повітря припадає на кінець першої декади травня і закінчується в середині вересня. З цього видно, що літня погода триває 120–140 днів.

Звичайно, як середньодобова, так і максимальні та мінімальні температури повітря в цю пору року неоднакові в різних місцях. Це й зрозуміло, бо навіть в межах Карпатського регіону, завдяки висотній зональності, початок, тривалість, кількість опадів і температурний режим суттєво різняться між собою. Про це завжди мусимо пам'ятати, коли звертаємось за порадами до народних прикмет.

За народним календарем літо розпочинається останніми днями травня – першими червня. В цей період добова температура повітря рівноважується.

ЧЕРВЕНЬ – перший літній місяць. 22 червня, коли сонце знаходиться на найбільшій відстані від Землі в полудень, вважається астрономічним початком літа. У народі в цей день святкують "Всіх святих". Після 25 червня сонце повертає на зиму, а літо – на поспіх дні та спеку. З 3 червня до 11 липня – Петрівка.
– 5 червня – Вознесіння Господнє.
– 15 червня – День святого Духа.
– 16 червня – День святої Трійці.
– 22 червня – День усіх Святих.

ЛИПЕНЬ – середина літа. Назва цього місяця пов'язана із цвітінням липи. Овочів і фруктів – вдосталь. Не дарма в народі кажуть: "На Петра – душа тепла".
–7 липня – свято Івана Хрестителя (Івана Купала). Якщо на Івана велика роса – буде багатий врожай огірків.
– 12 липня – велике літнє свято Петра і Павла – славних і всехвальних апостолів.
– 28 липня – день Володимира Великого – князя рівноапостольного. Цей день вважається в народі серединою літа.

СЕРПЕНЬ – останній місяць літа. У народі про цей місяць кажуть: коси, ори, сій. Літня спека спадає, тривалість дня відчутно зменшується. Словом, наближається осінь.
– 14 серпня – перша зустріч осені. Перший Спас (Спасівка). Початок Успенського посту.
– 19 серпня – Преображення Господнє. Другий Спас. У народі кажуть: якщо в цей день дощ, то осінь буде мокра.
– 28 серпня – початок вересня – перше бабине літо. Успіння Пресвятої Богородиці. День проводів літа і кінець збирання врожаю.

ПОЧАТОК І ТРИВАЛІСТЬ ЛІТА

– Якщо влітку багато мух – літо буде довгим.
– З'явилися опеньки – літо скінчилося.
– Літні птахи відлітають – літо скінчилося.

ЯКЕ БУДЕ ЛІТО?

– Зима з хуртовинами – літо буде непогожим.
– Тепла зима – холодне літо.
– Суха і холодна зима – сухе і жарке літо.
– Сухий грудень – сухе літо.
– Сухий і холодний січень – літо буде спекотне.
– Холодний січень – сухий липень.
– Лютий холодний – серпень спекотний.
– Вітер на Трьох святих (12 лютого) – літо буде мокре.
– Черемха цвіте рясно – літо буде мокре.
– Багато хрущів – літо буде сухе.
– Грім гримить на початку квітня – літо буде тепле.
– Мокрий і теплий травень – літо буде погоже.
– Багато туманів у травні – буде мокре літо.
– Пізня весна – погоже літо.
– Якщо 24 травня, на Мокія священномученика, мокро – літо буде мокрим. Ще кажуть: на Мокія дощ – ще 40 днів дощитиме.
– Заєць довго не линяє – літо буде холодним.
– Малина добре вродила – літо буде теплим.
– Влітку вітер зі сходу – на суху погоду.
– Якщо 21 березня грім гримить – літо буде засушливим.
– Вільха розвивається пізніше від берези – літо буде суге.
– Дуб розпустив листя раніше від ясена – літо буде сухим і гарячим.
– Гречка зацвіла рясно – літо буде спекотним.
– Весною багато павутиння – спекотне літо з грозами.
– Якщо квіти виділяють мало нектару і слабо пахнуть – буде засуха.
– Якщо дикі качки в'ють гніздо біля води – на суху літо.
– Довгі і товсті "свічки" зі стріхи – літо буде тепле.
– Весною на березі багато потрісканої кори – на тепле посушливе літо.
– Грудень сухий і холодний – літо буде сухе і гаряче.
– Зима снігова – літо дощове.
– Якщо сніг тане раптово, а вода збігає швидко – літо буде мокре.
– Якщо мурашки переселяються на підвищені місця – літо буде прохолодне.
– Граки прилетіли до середини березня – літо буде мокре.
– 10 лютого сильний вітер – літо може бути мокрим.
– На Стрітення дощ – на дощове літо.
– Весною з берези тече багато соку – літо буде дощовим.
– Птахи в'ють гнізда на сонячній стороні – на холодне літо.
– Дикі качки в'ють гнізда далеко від води – літо буде дощовим.
– Птахи виводять мало пташенят – літо буде холодним і голодним.
– Дощовий травень – мокре літо.

ПРОГНОЗ НА НАЙБЛИЖЧІ ДНІ

– Вітер під час дощу – до ясної погоди.
– Якщо бджілки летять в поле зранку – буде хороша погода.
– Дощ пішов зранку – вдень буде хороша погода.
– Роса в серпневий ранок – чудесна погода вдень.
– Якщо в неділю кури бродять по двору – скоро буде сонячно.

– Якщо дощ із бульбашками – скоро припиниться.
– Хмари пливуть швидко – скоро буде хороша погода.
– Якщо відразу після дощу літають ластівки, щебече жайворонок, стрекочуть коники, – буде хороша погода.
– Вечірня веселка – на хорошу погоду.
– Рясна вечірня роса – на погожий наступний день.
– Якщо сонце повільно підіймається із-за хмар – на погожий день.
– Листки яскраво зазеленіли – на хорошу погоду.
– *Колючки будяка стирчать* вертикально – на стійку погоду.
– Тихі ніч, з 8–9 години ранку здіймається вітер, який посилюється до полудня, а після 4-ї години слабшає і затихає, – на хорошу погоду.
– Якщо під час негоди вітер різко змінює напрям зі східного на західний, – чекай поліпшення погоди.
– Якщо літня ніч свіжа і прохолодна, – завтра буде хороша погода.
– Ясне небо вдень – ближчими днями буде сухо і ясно.
– Поява у першій половині дня купчастих хмар і зникнення до вечора – на хорошу погоду.
– Купчасті хмари високо – на погоду.
– Туман вранці – на ясну погоду.
– Тритони під час дощу не виходять із свого укриття – скоро настане хороша погода.
– Якщо оляпка тривалий час сидить над потоком і не пірнає у воду – буде суха сонячна погода.
– Якщо метелик-кропив'янка у дощову погоду вилетить зі свого сховища – скоро вигляне сонечко.
– Сюрчання цвіркунів вночі в полі чи обійсті – на теплу і суху погоду.
– Ластівки літають високо в небі – на хорошу погоду.
– Бджоли зранку на зовнішніх стінках вулика – на спеку.
– Збирання бджолами нектару в жаркий день – на хорошу погоду.
– Поодинокі хмари високо в небі – на погоду.
– Якщо у веселки переважає зелений колір – на сонячну погоду.
– Дружній спів коників одного дня віщує хорошу погоду на наступний.
– Під вечір довго кує зозуля – буде тепло й сухо.
– Горобці купаються в пилюці – буде спека.
– Гуси сидять, сховавши голову під крило, – чекай погіршення погоди.
– Сирий південно-західний вітер – на мряку і дощ.
– Швидкий схід сонця і його яскраве світло віщують погіршення погоди під обід.
– Якщо перисті хмари зникають під вечір, – чекай погіршення погоди.
– Якщо пізно ввечері і вночі туман стелиться над землею, – буде малохмарна погода.
– Гудіння проводів – до негоди.
– Кричать граки – буде погіршення погоди.
– Коні заважають догори головні і трусять ними – на негоду.
– Якщо звечора не випала роса – завтра чекай дощу.
– Поява в небі 2–3 веселок – на тривалий дощ.
– Зміна сили вітру протягом дня – на зміну погоди.
– Червоний диск сонця опускається у смугу шаруватих хмар бузкового кольору – буде вітряна з опадами погода.
– Сонце сідає в завалу – погода погіршиться.
– Кроти виходять з-під землі і ловлять комах серед трави, а вершини гір вкриті хмарами – буде погіршення погоди (ймовірно, протягом доби розпочнеться дощ).
– Якщо білозобі альпійські дрозди в сонячний день співають у заростях сосни, жерепу, – через 6–12 годин почнеться дощ.
– Якщо гірська щитівка грайливо плаває на поверхні потічка, – через кілька годин чекай грозу з громом і блискавкою.
– Часта зміна напрямку вітру – на дощ.
– Вдень мурашки ховаються в мурашнику і закривають ходи – чекай дощ.
– У полі звук розноситься на великі відстані – буде дощ.
– Собака валяється на землі, мало їсть і багато спить – скоро буде дощ.
– Якщо вранці трава суха – скоро буде дощ.
– Якщо після дощу вода зберігає тепло – знову буде дощ.
– Вдень жаби вистрибують на берег і рапчать, а риба вистрибує з води – на дощ.
– Павук сидить у своєму павутинні – буде дощ.
– Червоне небо вранці – на погану погоду.
– Вранці з'явились темні хмари – під вечір може бути дощ.
– Мурашки метушаться – на дощ.
– Тихий, дрібний безвітряний дощ, що почався після обіду, може затягнутись надовго.
– Квіти картоплі повисли – буде дощ.
– Квітки березки польової закрились – буде дощ.
– Квітки мальви перед дощем рожевіють і подібні на зів'ялі.
– Очерет "плаче" – на дощ.
– Квітки календули (нагідок) починають закриватись – скоро буде дощ.
– Вода в річці піниться – на дощ.
– Квітки латаття білого (водяної лілії) закрились – буде дощ.
– Поява веселки вранці – на дощ.
– Дощові черв'яки виповзають із землі – буде дощ.
– Якщо листки щавлю скручуються – буде дощ.
–Місяць бліднй – буде дощ.
– Метелики ховаються в затишок і складають крильця – через 2–3 години буде гроза.
– Посилення вітру під вечір – ознака погіршення погоди.
– Гірські вершини у хмарах – дощ продовжиться.
– Якщо протягом дня змінюються сила і напрям вітру (за годинниковою стрілкою) – на дощ.
– Туман над лісом – на дощ.
– Ластівки літають низько – буде дощ.
– Нічна роса не висихає – буде гроза.
– Якщо веселка з'явилась перед дощем і має нечіткі обриси – скоро буде злива.
– Кури обшипуються – на дощ або сніг.
– Якщо вночі немає роси – завтра може бути дощ.
– Дим стелиться по землі – на дощ.
– Яскраво-червоні зорі – на дощову погоду.
– Якщо рано-вранці з'являються хмари, які швидко ростуть, купчаться, оповідні набувають форму всж або гір, увечері лише трохи розпливаються, але не зникають і залишаються майже всю ніч на небі, – буде дощ.
– Мурашки ховаються у мурашник і тільки поодинокі з'являються назовні – скоро буде дощ.
– Бджоли зранку біля лотка – нині буде дощ.
– Якщо квіти акації сильно пахнуть, а на віночку з'являються крапельки нектару – через 15–20 хвилин буде дощ.
– Якщо квіти зірочника зранку не розкриваються, – буде хмарна погода або дощ.
– Якщо квіти жимолості виділяють багато нектару, що посилює їх аромат, – скоро буде дощ.
– Якщо ропухи звечора і вночі лазять по стежках, часто потраплюють під ноги, а на вулиці – під транспорт, – скоро буде дощ.
– Якщо піскар вперто чіпляється на гачок, – протягом доби почнеться дощ.
– Якщо кажани вилітають зі своїх сховищ вдень, – через 2–3 години почнуться довготривалі дощі.
– Бджоли повертаються з медозбору пізно ввечері – на дощ.
– Бджоли метушаться – на непогоду.
– Вівці грайливі, задерикуваті – на дощ з грозою.
– Дружнє і довготривале квакання жаб звечора – на погоду.
– Жито сильно пахне – скоро буде дощ.
– Лютий холодний – серпень спекотний.
– Вітер на Трьох святих (12 лютого) – літо буде мокре.
– Кури не ховаються від дощу – скоро закінчиться.
– Ластівки літають низько над водою – буде дощ.
– Листя клена "плаче" – через 3–4 дні буде дощ.
– Матіола зранку сильно пахне – на зміну погоди.
– Метеликів не видно – завтра буде гарна погода.
– Місяць народився без дощу – довго стоятиме гарна погода.
– Мошва крутиться стовпом – на суху погоду.
– Мошва лізе в очі – на дощ.
– Овеча вовна волога на дотик – скоро буде дощ.
– Півень співає під вечір – буде зміна погоди.
– Птахи замовкли, а ластівки літають низько – буде гроза.
– Райдуга висока і кругла – на хорошу погоду.
– Якщо після дощу багато слимаків, – дощ триватиме.
– Сонце оточене короною – перед дощем.
– Хмари пливуть проти вітру – чекай негоди.
– Циврикуни мовчать – буде дощ.

Далі буде.

Михайлівська церква, 1745 р., с. Ужок.

У КОЛИСЦІ ТУР'Ї ТА УЖА

Петро Куртанич, який родом із Смерекової, що на Великоберезнянщині (Закарпаття), закоханий у рідний край. Він любить народну мудрість, поетичне слово. Довго виношував ідею зібрати легенди і перекази про виникнення назв сіл Ужанської і Турянської долин. Частково свій задум він реалізував, опублікувавши поетичні розповіді про села Великоберезнянщини.

Важко розмежувати, що в цих публікаціях із почутого Петром Куртаничем, а що ним придумане. Та й чи треба це робити? Адже 75-річний Петро Федорович сам – фольклорна стихія. Фольклорист Іван Хланта записав від нього понад 60 казкових творів.

Пропонуємо читачам «Зелених Карпат» кілька топонімічних переказів Ужанської і Турянської долин.

Петро КУРТАНИЧ

КНЯГИНЯ

Дуже-дуже давно на південному схилі гори Волик поселилися два брати. Це були втікачі, що ховалися від турецької навали. Брати були надзвичайно працьовиті, старанні. Одружившись, завели власні господарства. Всіляко дбали про збільшення своїх статків. Особливо поталанило молодшому, бо той взяв за жінку величаву красуню, а до того ж дуже спритну. За розум, гідність, поведінку її стали величати «княгинею». Оця княгиня допомагала чоловікові у веденні скотарства, направивши двох пастухів з отарами випасати вівці у місцевість, яка дала початок селу Княгиня.

Княгиня здобула скоро славу далеко за межами села. Кажуть, що вона посилала сукно господарям Ужгородського замку. А ще ця жінка розвела на городах диню, яка довгий час не хотіла родити у гірському краєві. Тепер кажуть, що в селі Княгиня сорок грядок – одна диня.

Традиції давнього господарювання збереглися у селі до наших часів. Тут розводять овець, стрижуть шовковисту вовну, а ще вирощують чудові фрукти у великих садах.

СТРИЧАВА

Це було тоді, коли турки тікали з Європи. На місцині, де зараз розкішний сад, випасали овець багачки з Княгині. На поляні завжди стригли овець, збирали шовковисту вовну і відправляли до панської господи. Тому й назвали місцевість Стричавою (від «стричи вовну»).

Невдовзі тут оселилися діти трьох панських слуг, що одружилися і вирішили завести самостійне господарство. А що досить довго жили відособлено, то дуже раділи гостям, яких стрічали гостинно і люб'язно. А тому дехто вважає, що саме ці стрічання дали відтак назву селу. Як би там не було, але обидва варіанти підтверджують, що засновники села були працьовитими, а до того ж щедрими та доброзичливими.

Тому не могли терпіти знущань і принижень. Легенди і перекази засвідчують, що саме із Стричави багато відважних мужів вступило до повстанського загону Івана Бецци, який в 1704 році взяв штурмом Ужгородський замок. Стричавці були прекрасними і влучними стрільцями.

Традиції гостинності і доброзичливості зберегли стричавці до наших днів. Якщо не вірите – завітайте у село.

Навколо Стричави
Великі гущави.
Наче на долівці,
Розсипались вівці.
При вході в Стричаву –
Скали і каміння.
Тут відпочивала
Велика княгиня.
Слуги у пошані
Були в тої пані.
Їй комори повні
Настригали вовни.
Цей звичай назавше
Пастухів єднає.
А село Стричаву
Ніхто не минає.

ДОМАШИН

Було це саме тоді: від учора давніше, а від завтра – пізніше. Серед білого дня усі побачили коня білого, осідланого золотим сідлом, що скакав селом та іржав, високо голову тримав. Добіг до лісу і раптом спіткнувся, швидко підвівся, в село вернувся – довго-довго блукав, свого господаря шукав...

Кажуть, саме в ту пору турки поверталися додому із завойованих країв. Дисципліни у війську уже не було, отож воїни вешталися по селах, грабували, що оку сподобалося. Один загін тримав дорогу через гори, поблизу річки Уличанки. Забрів він у теперішній Домашин. Запримітили турки гарного парубка, що випасав розкішного білого коня. А був то кучер княгинянської княгині, що любила їздити на гарних конях. Бусурмани, не довго думаючи, взяли хлопця у полон. Третього дня коневі вдалося вирватися на волю, але без хазяїна. Довго шукав він свого доглядальника, та марно.

Коли кучерова мати побачила коня, то кинулася до нього з криком: «Де мій син?». Стара трохи шепелявила і замість «син» у неї виходило «шин». З великого горя її покинув розум, жінка, знай, кожного питала: «Де мій шин?» Отак і появилася назва селові від того розпачливого материнського запитання.

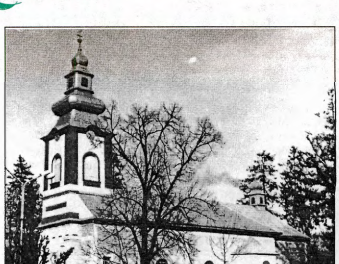
Люди у Домашині добрі, працьовиті, чуйні до чужого горя і біди.

Сюди ішли пішки
І все так казали,
Що он в тої жінки
Турки сина вкрали.
Тяжко зажурилась
У нещасті мати.
Про свого синочка
Стала всіх питати.
«О мій любий «шину»! –
Билася у груди.
І той вигук довго
Пам'ятали люди.
Лише кілька звуків
Із часом змінили.
Та назву Домашин
За селом лишили.

ЗАБРОДЬ

Протягом століть і тисячоліть річка Уж неодноразово міняла своє русло. Стихії, особливо повені, переносили її береги з місця на місце. Стверджують, що і в Заброді Уж протікав колись місцем сучасних правобережних поселень. Не дивина, що хати виросли по обидвох боках неспокійної ріки.

Звісно, у одному селі люди мусять родичатися, спілкуватися, вести спільне господарське життя. Навіть ті, яких роз'єднує річка чи потік. Довелося жителям теперішньої Заброді шукати броду через ріку, аби їздити возами, а то й просто переходити на інший берег. Так і зробили. Аби дійти до млина, довелося прокладати брід через річку Уличанку. От і виходило, що стосунки жителів села встановлювалися через броди. Через те, що жителі на протилежному березі

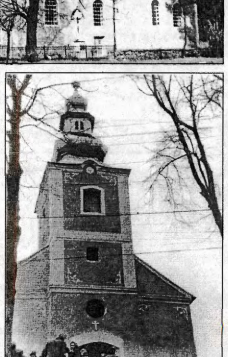
Храми в м. Великий Березний.
Монастир в с. Малий Березний.

жили водночас і за бродом, то так і називали одні одних – забродчанами. Невдовзі цю назву підхопили і великоберезнянці та жителі навколишніх сіл. Таким чином населений пункт отримав назву Забродь. Вона збереглася на довгі віки.

У Заброді люди дуже охочі до майстрування і творчості.

Казка стара з бородою,
Хоч дехто й сміється,
Але село за водою
І днесь Забродь зветься.
В селі гарнім при дорозі
Рясніють сади.
У гостину всі знайомі
Радо йдуть сюди.
Чемні, вдатні забродчани –
Вміють газдувати:
Їм найбільше до вподоби
Творчо майструвати.

СТУДЕНА ВОДИЦЯ (СТУЖИЦЯ)

Мало хто з наших краян не чув про чудовий стужицький праліс – пам'ятку первісної, недоторканої природи. Тут знайшли собі притулок і захист численні звірі. Одного разу древній кабан із стадом диких свиней направився у пошуках смачної водиці. У ватажка до лоба разом із смолою прилип жолудь (всім, хто знає цих тварин, відомо, як полюбляють вони дубове насіння). А коли кабан почав рити неподалік річки грунт, жолудь скотився з лоба і потрапив у розпушену землю. Саме з тої насінини і виріс відтак знаменитий, могутній стужицький дуб.

Під розкішним гіллям велета-дуба любили спочивати опришки після вдалих чи невдалих своїх мандрів. Нерідко сідав на часину під деревом і старий Волох, що знав немалу в'язанку казок і легенд. Він розповідав, що назва села походила від словосполучення «студена водиця», яка приваблювала багатьох подорожніх. Пізніше слова злилися у вимові і забулося навіть, звідки появилося таке зручне і соковите найменування гірського поселення СТУЖИЦЯ.

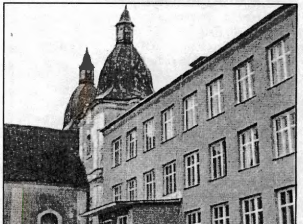
Можливо, ота студена, пречиста водиця і гартувала характери і вдачі стужичан, які споконвіку відзначалися сміливістю, відважністю, неабиякою працьовитістю. Вони вирощували льон, мали свій млин, пізніше пилораму.

Бог дарував студичанам навдивовиж гарне довкілля, яке стало заповідником. А краса, як знаємо, надихає на творчість і подвиги.

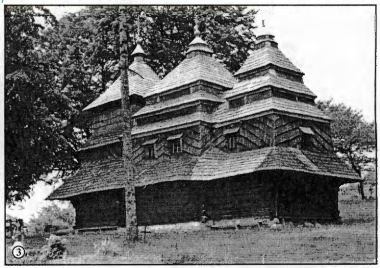
Переказують, що старий Волох казав, ніби це село стане колись казково гарним, воістину райським куточком. Що ж, повіримо древнім і мудрим!

А в селі Стужиця
Студена водиця,
Як слова ці розділили,
То й село враз охрестили.

Тут є дуб старезний –
Дуже величезний,
Стоїть, наче свідок,
Давніх оповідок.

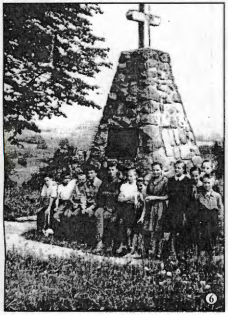
Церкви:
1. Миколаївська (с. Гусний).
2. Предтеченська (с. Сухий).
3. Миколаївська (с. Вишка, XVIII ст.).
4. Василіанська (с. Сіль).
5. с. Беганця-Пастель.
6-7. Пам'ятки на Ужоцькому перевалі.
8-9. Селянська хата та садиба в с. Тихий (поч. XIX ст.).

Опришки в негоду
Під ним гостювали,
Пили квасну воду,
Похід планували.

Люди газдували
У селі умілo.
За час якийсь мали
Млин свій і валило.

З-під черемхи річка
Тече у долину.
Прикраша, мов стрічка,
Нашу Верховину.

НОВА СТУЖИЦЯ

Нова Стужиця молодша за Стару на якийсь десяток років, а то й менше. Заснували село два брати, яким кортіло простору і газдування, а їх дружинам подобалося порядкувати на свій лад. Щоправда, родини були працьовиті і чесні, обійстя їх вражали гостей порядком і затишком. Саме біля їх будинків уперше зацвіли городні квіти. До того часу звичаю висаджувати квіти поблизу будинків у гірському селі не було, бо хто дбав тоді про красу?

Їхні знайомі і родичі з Старої Стужиці полюбляли заходити сюди в гості, щоб полюбуватися господарюванням та й запозичити щось для себе. Тому брати, хоч-не-хоч, а змушені були стати гостинними. Невдовзі біля їхніх хат появилися нові і нові... Село розросталося з року в рік. Сьогодні Нова Стужиця, як і Стара, – частини одного села. Але всі звикли розрізняти два поселення стужичан, оскільки народні звичаї і звички не піддаються змінам з чиєїсь вказівки чи розпорядження. Вони глибинні, як людська пам'ять, як народна душа.

Коли старе село
Досить розрослося,
Зводить нове житло
Братам довелося.
Обрали для себе
Прекрасну місцину.
Проклали до нього
Широку стежину.
Де ближче до неба,
Де чиста водиця,
Виросла невдовзі
Новіша Стужиця.
З Нової у Стару
В гості часто ходять
І без договору
Злагоду знаходять.
У обидвох селах
Пісні однакові.
У свята сідають
За столи дубові.

ЖОРНАВА

Це село розташувалося у чудовій долині між мальовничих гір, яка нагадує копгловну обрамлену тарелю вибагливого майстра. Щоправда, досить довго ніхто не наважувався осісти тут назавжди і розпочати господарювання: навколишні вершини навіювали страх і небезпеку.

Та одного разу неподалік урочища Дубова зупинилися 5 чоловіків і розпалили багаття. Це були втікачі із Ужгорода, яким не подобався князь Лаборець і його порядки. Здавалося, вони надовго осіли у мальовничій місцині. Жителі навколишніх сіл спостерігали, як чоловіки вправно намагаються влаштувати свій побут.

Одного дня пришельці розпочали завзято тесати великі камені. Через якийсь час видно було круглі кам'яні бриля. Невдовзі цікаві сусіди дізналися, що втікачі виготовляють жорна на млини. З навколишніх сіл почали навідуватися купці, які прагнули вигідно закупити жорна.

Слава про майстрів розійшлася досить швидко. Свої вироби вони продавали легко, адже млини були у кожному селі. До того ж, скоро почали казати, що саме у цьому невеличкому поселенні можна придбати найкращі жорна. Ужгородські майстри одружилися, завели власні обійстя, організували щось на зразок майстерні. Справи налагодилися, життя текло мирно.

Отже, з усіх усюд приїжджали у долину між горами покупці жорен. Вони так і казали всім, що їдуть до жорнарів або до Жорнави. Звідси за поселенням закріпилося на віки назва. Жорнава завжди була селом, де крутилися жорна не лише млинів, а й усякого виробництва, торгівлі. Саме тут збудували лісопилку, залізничну станцію, згодом оргнізували лісокомбінат. І нині жорнавчани намагаються викручуватися у важкій економічній ситуації, не втратити марки працьовитого і спритного села.

Вправність і уміння –
Половина справи.
Жорна із каміння
Роблять у Жорнаві.
Цей крам продавали
Для млинів усюди.
Жорна цінували
Працьовиті люди.
Мирно газдували
Люди-неборaки.
Хат не будували,
А лише бараки.
Голова тямуща
Цінує ремесла.
Праця жорнавчанам
Достаток принесла.

ЛЮТА

Достеменно цього ніхто не пам'ятає і не стверджує, бо було це ще в ті часи, коли розпалася Моравська держава. У мальовничій місцевості між розкішних карпатських вершин поселився дід Данило. Ніхто опісля так і не дізнався, звідки родом він був. Як звично після розпаду держави, частина її громадян подається світ за очі в пошуках стабільного місця. І чи знайдеться місцина тихіша, надійніша і безпечніша,

аніж ніким не заселена ущелина між горами? А тому за дідом Данилом до теперішньої Лютої подався чималий гурт людей. І досі їхня вимова, звичаї і традиції відмінні від населення Ужанської долини.

Поселенці довго обдивлялися нове місце, чатували ночами біля вогнища, будували легкі намети. Але досить скоро переконалися, що вижити тут можна, господарювати також. У лісі вправна людина мусить влаштувати свій добробут. Тим паче, що річка Лютянка давала надії на землеробство, скотарство. Звідси, по речі, виднілися шпилі трьох полонин, які манили око незвичним красвидом. Дідові Данилові тут дуже сподобалося. Багатолітній досвід підказував, що кільканадцять років життям поселенців не надто цікавитиметься панство. А спокій і праця – найкращі супутники земного благополуччя.

Але дружинники Ужгородського замку таки навідалися у село. Знали про вівчарів і опришки, які завжди охоче ласували бриндзою, молоком, м'ясом. Одного разу син діда Данила змушений був віддати опришкам майже половину отари. З розпуки він заспівав: «Татуню, татуню, бери сірак й гуню, сідай на конину, тікай в полонину». Старий Данило так і зробив. Хоча опришки спочатку зловили усіх чотирьох синів, а діда наздогнати було легше.

Спочатку опришки вчинили щось на зразок допиту. Спитали діда, з якого він села. Дід стенув плечима і сказав, що поселення не має ніякої назви. «То матиме!» – гримнув важатижок. Він зав'язав парубкам очі, звелів витягти з крисані по одній карточці. Ті так і вчинили. На кожній карточці була виведена літера. З цих літер вийшло слово «Люта». Воно прийшло до вподоби жорстокому опришкові. «Тепер знатимете, як називається село?» – спитав грізно у полонених.

На згадку про цю подію (опришки не вбили діда Данила і його синів) усі стали називати село Лютою. А від нього пішли й назви річки, урочищ. Існують і інші перекази про походження цього великого села і його назви. Та головне, що тут впродовж багатьох століть живуть і господарюють навдивовиж працьовиті, вправні, сміливі люди. У горах можна прожити лише з такою вдачею.

В Лютій проживають
Верховинці чемні,
Що не полюбляють
Дукати даремні.
Як пройдетеся селом,
Хоч до половини,
То роздивитесь верхом
Аж три полонини.
Як у сиву давнину,
Лютяни хоробрі.
Тут прекрасні ковалі,
І теслярі добрі.
У Лютій всі парубки –
Сильні і сміливі.
У вишиванках дівки –
Чесні і вродливі.

КОСТРИНА

У цьому селі саме під горою Голаня жила видатна жінка, яку поважали за працьовитість і майстерність. Здається, у всьому верховинському світі не могло бути спритнішої куховарки, вишивальниці, в'язальниці, ткалі, аніж Поланя. Та особливо любила молода газдиня займатися виготовленням тонкого полотна. У ті часи його ткати було нелегко, бо доводилося самотужки вирощувати льон, коноплі, а відтак мочити їх, терти... Багато решток конопель розліталося у всі боки. Тут називали їх костря. А що полотно Поланине мало славу далко за межами села, то почали говорити, що то село, де багато костря. А приїздили сюди купці навіть з низинних сіл та самого Ужгорода. Тканина з Кострин славилася упродовж кількох століть.

Хто не вірить цій легенді, нехай завітає взимку до домівок костринчан. У багатьох жінки тчуть килими, полотно на рушники, вишивають. Давні традиції передаються у селі з покоління в покоління, незважаючи на наступ цивілізації.

Костринчани славляться мистецькою вдачею, майстерністю, вправністю.

Неподалік гори Голані
Тут жила колись Поланя.
Шила, прала і варила,
Ткати всіх жінок навчила.
Вистеляла в одну грядку
Льон й коноплі по порядку.
Тому в кожній тут хатині
Пряли прядиво газдині.
Полотно тонкеє ткали...
Уже костря не зосталось,
Та за ним село назвалось.

СІЛЬ

У цьому селі, очевидно, добували сіль. До наших часів збереглися лише спогади про це, а ще – солона вода, якою смакують жителі навколишніх сіл і подорожні.

Бережуть у пам'яті соляни і легенду про Зозулю, що кожної весни прилітала у село сповіщати про закінчення зими. Усі раділи її куканню, лічили за ним свої літа і достатки. А особливо довго затримувалася птаха біля бідного обійстя, яке колись дало їй притулок від холоду. Зозуля поранила крило і не могла сховатися від небезпеки. Господарі найубогішої хати радо її впустили до себе, накришили картоплі, насипали зерна. Коли крило загоїлось, птаху випустили на волю, але завжди чекали її візиту.

Однієї весни прилетіла Зозуля до Солі дуже рано, ніхто й не збирався це поратися на полі, виганяти на випас худобу. Але ліс розпустився, трава зазеленіла, а у гаях зацвіли підсніжники. А Зозуля надовго затрималася у селі і, знай, все кувала і кувала. Ніхто не здогадувався, що означав її спів. Аж влітку односельчани помітили, що господиня бідної хатини чекає дитину. Очевидно, зозуля віщувала своїм рятівникам радість. Та коли народилася дівчинка, не могли знайти їй хресних батьків, адже на хрестини треба було дарувати крижму, а в багатьох не було грошей, щоб купити бодай найдешевше полотно. І яким було здивування батька і матері, коли біля колиски побачили одного ранку маленькі чоботята, які зможе взути їх донечка, як почне робити перші кроки. Це було немислиме багатство для бідної родини. І справді, після цього повелося у ній все на краще: збільшилися достатки, а дівчинка росла красунею і дуже роботящою.

Не лише господарі, а й усі їх односельчани здогадалися, що ті чоботи подарувала дівчинці Зозуля. З того часу зозу-

линиями чобітками стали називати рослинку, яку хотів кожен знайти, бо вона приносила щастя.

Зозуля весною
Та понад рікою
Летіла поволі
Й зупинилась в Солі.
Звідки тут пшениця?
Лиш з сіллю водиця.
Тож замість пшениці
Дали їй водиці.
Маленькій дитині
У бідній хатині
Радо так кувала –
Долю віщувала.
На хрестинах в Солі
І нині у кризму
Приносять від зозулі
Новесенькі чижми.

ЛУБНЯ

По селах пройшла чутка, нібито появився у верховинських краях якийсь Лубняр. Він майстер неабиякий, оповідач хороший, мастак пожартувати.

Одного разу йому закортіло податися у бокове село. Уже вечоріло, і смільвець й не стямився, як опинився у млаці. Одяг промочився вщент. І годі було показуватися комусь на очі. Чоловік розклав багаття, зняв одяг і почав його сушити. Досить скоро його схилило на сон і він задрімав. Коли прокинувся, побачив лише попіл – чоботи згоріли дотла.

Але Лубняр не звик побиватися над дрібницями і швидко знайшов вихід. Він наздирав з липи личчя і змайстрував вдатні бочкори (постоли). Так і подався у село. Місцевим жителям дуже сподобалося взуття мандрівника, і вони попросили виготовити такі бочкори і їм. Лубняр зробив це охоче. Дуже скоро мав славу неабиякого майстра. Бочкори замовляли навіть з Чехії. До речі, у цій країні саме у постолах королі приймали коронацію. Це мало означати, що у багатстві та славі людина не сміє забувати про становище простолюдинів.

А ще Лубняр виготовляв чудові решета, на які теж треба було луб (лубок). В одному з урочищ, де було багато липи, він відкрив своєрідну майстерню під відкритим небом. Це урочище скоро стали називати Лубенками, а невдовзі назва закріпилася і за селом.

На Лубенках при дорозі
Був липовий ліс.
Простував лубняр до нього
Та у став заліз.
Нову одіж і чоботи
Сильно замочив.
За три дні біля багаття
Потім їх сушив.
Та на сон його схилило,
Міцно задрімав.
Нові чоботи згоріли,
Лиш попіл зостав.
Наздирав із липи личчя,
Змайстрував бочкори,
Вийшли вдатні, мов на показ,
Та й на усі гори.

ЛУГ

Це село отримало назву завдяки прекрасному лугові, який розпростерся перед селом Волосянка. Незабаром на мальовничій долині виросли хати, у яких поселилися залюблені у красу люди. Вони не стільки шукали вигоди, як хотіли, щоб довколо них усе цвіло, буяло, зеленіло, милувало зір подорожуючих.

У цьому селі переказують про незвичайної сили кохання красуні Єви і вдатного легіня Янка. Вони зустрічалися біля калини, що красувалася на кінці городу. Щоліта калина виростала могутнішою і розкішнішою. Але коли хлопця забрали до війська, то Єва ходила щовечора проливати сльози під ту калину. Скоро, кажуть, кущ похилився, наче зів'яв, і майже не цвів тими веснами, поки Янко служив у війську.

А коли закохані знову зустрілися під калиною, вона ласкаво розпростерла віти, запишалася, закрасувалася на всю околицю. Цю зміну побачили усі односельчани, а тому і досі атрибутом весілля тут є грона квітучої калини.

Село Луг – долина,
Тут росла калина.
Як дівчина зажурилась,
Вона похилилась.
Дівча би ся не журило,
Але є причина,
Бо милого проводжала
Аж до Дебрецина.
На два роки 'го забрали
У військо служити.
А дівчаті сумно дуже,
Бо ні з ким ходити.
Не журися, мила дівко,
Співай, веселися.
Як повернеться Іванко,
Ти з ним поберися.
За два роки легінь гарний
Додому вернувся.
Кущ калини цвітом ясним
Знову огорнувся.

ЛІКІЦАРИ

Село розташоване біля підніжжя полонини Рівна. Кажуть, у давнину тут стояла лише одна хижа. В ній проживала самітня жінка, що вміла ворожити. Якось до неї прийшли посли з іншої країни. Так чи ні, але сказали, що їх цар дуже захворів і ніхто не може нічим допомогти. Ворожка чемно вислухала їх, пішла до комори, принесла сухих яфин і дала послам. Ті подякували і пішли. Незабаром по селах рознеслась чутка, що в цієї ворожки були царські посли, тому до неї за порадою стало ходити багато людей. Ворожка всім помагала, давала ліки – яфини або інше зілля. Люди назвали яфини ліками царськими. Від цього і пішла назва: лікіцари. Яфини і зараз – чудовий лік від шлункових захворювань, особливо для малих дітей та перестарілих людей.

За часів отут старих
Була єдна хижа.
Світ карпатський осягли
Посли із Парижа.

Хата бідна і мала,
Жила в ній ворожка –
І горбата, і чудна,
А у руках – ложка.

Зрозуміла кілька слів –
Запрошує сісти.
Про біду свою послів
Просить розповісти.

Ось ворожка із комори
Вернулася скоро.
І поклала перед ними
Сушені яфини:

«Ось вам лік готовий! –
В горщик наливає. –
Цар буде здоровий,
Хай це споживає!»

ЛУМШОРИ

Біля підніжжя полонини Рівна давним-давно розмістилось село. Люди облюбували це місце тому, що тут текла з гір чиста-пречиста полонинська вода, в потічках і річках було багато стругів (форелі), а в навколишніх лісах – багато фауни. На сході від села ріс густий, наче вичесаний з прядива, буковий ліс. Зараз на Закарпатті такого прямого лісу немає. Люди дорожили своїм краєм і не бажали нікому показувати своє багатство. Коли їх питали незнайомці: «Що у вас є? Чим ви багаті?», – мешканці села, стискуючи плечима, відповідали: «Тут є лум і шори». (Лум – це хворост із дерев, а шори – це витоптані худобою ряди, що нагадують залізничні шпали. Ці шори витоптує велика рогата худоба або й дикі копитні, коли ходять по одному і тому ж місці у похмуру погоду. По цих шорах людям незручно ходити, точнісінько так, як по шпалах вузькоколійки). Мовчали люди і про мінеральну воду, але одного разу мисливці підгледіли, як у мінеральному джерелі купалися два ведмеді. Вони розповіли про це феодалам, які прагнули присвоїти собі цей унікальний куток природи. У панських книгах було записано: мінеральна вода там, де є «лум і шори». З цих слів і виникла назва села...

ВІЛЬШАНКИ

Діялося це давно. Мисливці, що були тут на полюванні, дізналися про те, що на південному схилі вільшанського Діла є червоне дерево. Коли прийшли сюди, то почули голос трембіти і думали, що це ревуть тури. Тут вони на поляні знайшли пастухів, що із вільхової кори скрутили трембіту. Мисливці попросили, щоб їм показали, як це робиться. Їм показали не тільки, як робиться трембіта, але й розповіли, що з вільхової кори можна виготовити червону фарбу. А ще щирі пастухи показали мисливцям, як робиться з кори козуб. В козуб пастухи назбирали мисливцям суниць. Мисливці чемно подякували, купили від пастухів трембіту за п'ятдесят грейцарів, записали все про місцевість і пішли. Незадовго слава про трембіту, про вільхову фарбу розповсюдилась, і фарбу почали використовувати для фарбування кожухів та волоків. Від вільшан (вільхового лісу) пішла назва села Вільшанки. Воно має три обшарки: Романчатківець, Моторохи і Прислоп. Люди з одного обшарку у другий ходять в гості.

ТУРИЦЯ

Село лежить у долині річки Турички, за 12 км від Великого Березного. Згадка про нього в документах зафіксована 1525 року. Легенда розповідає: стадо турів (15 чи 20 голів) облюбувало собі місце саме в околиці цього села. Воно мирно паслося, корму було досить, шкоди людям не завдавало. Коли про турів довідалися мисливці, вони пішки і на конях зачастили в цю долину. Багатієм слуги несли всяке знаряддя для полювання, включаючи різні пастки-сітки з мотуззя. Їх розтягували у вузьких місцях, куди заганяли дичину – здобич. Все це призвело до того, що тури були знищені. Із всього стада, люди переповідають, останньою була убита самка. Згадка про неї – знамениту турицю (як її ласкаво називали), залишилась у назві села.

Люди тут трудолюбиві, дружні, люблять оздоблювати свої хати різьбою по дереву, а також люблять тварин.

Між турами в стаді,
Неначе цариця,
Паслася в громаді
Велика Туриця...

Ген, на Верховині,
Село у долині.
Це про нього йдеться –
Турицею зветься.

СІМЕР

Село розташоване по обидва береги річки Тур'я, за три кілометри від райцентру. Вперше про нього згадується в документах за 1552 рік, заселене майже на 500 років раніше. До цього села також прибули дві родини біженців з Ужгородського замку. Тут вони залишились і жити. В період закріпачення селян на Сімер була накладена порція (податок) спочатку одна, потім друга і т.д., поки не дійшло до семи мір. Поки був один вид податку (одна міра), то люди якось мирились, терпіли, але коли набралось аж сім, селяни вирішили податок не платити. Коли в черговий раз прийшли збирачі, їх прогнали. Пани не знали, що робити і врешті-решт сім мір було скасовано. У сім мір входило: риф полотна, мірка вівса, мантель околотів, півфунта сиру, опалачка бобу або бру, решето пасолі (квасолі).

КЕЛЕЧИНСЬКІ ОПОВІДІ

То мала бути книга – про фольклорні багатства однієї сім'ї. І назву мала – «Жили-були...», і прорецензована в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, і видавництво «Карпати» включило її у видавничий план...

Та впала за Україну економічна криза. І лежить рукопис книги «Жили-були...» у домашньому архіві – казки, притчі, легенди, перекази, бувальщини, загадки, прислів'я та пісні подружжя Марії та Михайла Сеньків у записах їх сина Івана.

За задумом і його реалізацією вона не має аналогів. Та нянько і мамка не дочекалися побачити їх оповіді надрукованими, сплять вічним сном на цвинтарі Келечина, що на Міжгірщині. Там вони прожили все своє життя, вбираючи народну мудрість і щедро її віддаючи, бо вміли і заспівати, і пожартувати, і пригадати повчальні історії.

То ж записана від них пісенна чи оповідальна творчість – це такий сімейний скарб, що належить усім – і Келечину, рідному селу Августина Волошина, і Верховині, і Закарпаттю, і Україні.

Читачам «Зелених Карпат» пропоную із цього рукопису записи народних прогностиків, етнографічних оповідей та бувальщин про лісові пригоди.

Іван СЕНЬКО,
кандидат філологічних наук, доцент Ужгородського національного університету

ПРИКМЕТИ

Яка буде весна

На стрітення когут нап'ється води на вулиці – буде рання весна.
Наяри сніг від сонця пропадає – буде врожайний рік.
Дикі гуси скоро прилітають – буде тепла весна.
Много хрущів наяри – чекай засухи.
Майський дощ – тучний, на врожай.

Яке буде літо

Коли весна холодна, то літо буде градобійне.
Наяри із беріз тече много соку – літо буде дощове.
Весна без дощів, – то і літо буде спекотливе, засушливе.

Яка буде осінь

Восени дощ із громом – осінь буде довга, тепла.
Рано жовтіє листя на деревах – рання буде осінь.
Восени літає багато павутиння – на довгу й теплу осінь.
Много вродила скороуха – буде дощова осінь.

Яка буде зима

Літом много бур'янів – на сніжну зиму.

Родина Сеньків (50 рр. XX ст.).

Літо сухе – зима буде малосніжна.
Мурашки роблять великі мурашники – буде студена зима.
Много восени грибів – на сніжну зиму.
Много восени горіхів – на сніжну зиму.
Бджоли добре залітлюють вічко в кимаку – на холодну зиму.

Коли буде сонячна погода

Сонце заходить червоне – день буде ясний.
Сильний вітер під час дощу – випогодиться.
Висока й крупна райдуга після дощу – на добру погоду.
Високі дрібні хмари – на сонячну погоду.
Звечора дуже звіздяно – на другий день буде сонячно.
Вранці на траві густа роса – день буде сонячний.
Дим із ватри піднімається прямо вверх – на файну погоду.
Зозуля довго кукає – на файну погоду.
Голуби туркочуть – на сонячну погоду.
Куряча сліпота розкриває широко своє листя – на добру погоду.

Коли буде вітер

Небо перед заходом сонця дуже червоніє – то на вітер.
Перед сходом сонця хмари червоні – на вітер.
Місяць червоніє – на другий день буде вітер.
Червоні зорі віщують вітер.
Коли коні валяються на землі – на вітер.

Коли буде дощ

Небо при заході сонця бліде – чекай дощу.
Після заходу сонця довго не випадає роса – на другий день буде дощ.
Місяць обгородився – на дощ.
Вранці на траві немає роси – чекай дощу.
Коли вранці на небі великі кострубаті хмари – до вечора буде дощ.
Дим низько стелиться – на дощ.
Дзвони чути здалеку – буде дощ.
Голосно каркають і літають ворони – на дощ.
Когут звечора піє – на дощ.
Кури скоро йдуть на сідало – буде дощ.
Воробці купаються у поросі – на дощ.
Жаби скачуть по дорозі – буде дощ.

Сонце дуже припікає – буде дощ.
Хаща без вітру шумить – чекай дощу.
Сіль стала вогкою – буде дощ.
Дрова шиплять на вогні – на негоду.
Перед дощем мурашки втікають до мурашника.
Бджоли перед дощем не вилітають на збір меду.
Цвіркуни, коники перед дощем перестають співати.
Після дощу дуже скоро прояснилося – чекай ще дощу.
Чим дрібніший дощ паде, тим він буде довше падати.
Коли під час дощу на воді є бурбульки – негода надовго.

Коли буде похолодання

Пес лежить клубком – чекай похолодання.
Гуси і качки прячуть під крило лапки – стане холодніше.
Птахи довго не співають – на похолодання.

Коли буде сніг

Зірки на небі миготять – на сніг.
Пес валяється на землі – піде сніг.
Сонце у блідому вінку – буде метелиця.

Коли буде мороз

Стовпи коло сонця – на мороз.
Роги місяця загострені – мороз посилиться.
Лід тріщить – мороз буде довго.

Коли буде відлига

Горобці дуже цвірінькають – чекай відлигу.
Кіт солодко спить – буде потепління.
Слаба тяга в печі – на відлигу.
Ліс чорніє перед відлигою.

ПРО ХЛІБОРОБСТВО

Найперше починали сіяти овес. Лише зійде сніг – уже сіють. Орання тривало й місяць. Посіють овес – починають сіяти жито, ячмінь. На загородах сіяли й пшеницю. І лише потому орали під булі.

Хто мав много ораниці, наймав волочілю. За цілу ярь платили волочілі сто крон. Коли дощ, то волочіля помагає газдині коло хижі. Я тиждень волочила у Глебів. Вставати треба було дуже рано. Очі болять як би їх у росі вмили, а вже згоняють, аби-м ішла вівса набирати.

Бідні вівса сіяли за трьома днями орання, а багаті – і по дванадцять днів орання. Йшли орати дуже рано. Брали із собою вівсяний оцшпок і різень солонини. Воли їдять коло воза, а люди накладуть ватру і печуть солонину. Як зазоряє, починають орати.

А вже потому жона виносить їсти. Богачі варили пироги, а бідні – якоїсь сербанки. Навкори співали багачам:

Ой оре багач, оре чотирма волами,
Та приорав у бороздi майстру з пирогами.

Булі садили на загородах. Треба було під них добре погноїти, гній возили зимою саньми. Дуже файні булі росли на новині. Вівчарі кошарували обліг. То булі росли такі, як кваки. Добрі булі росли на боблянці.

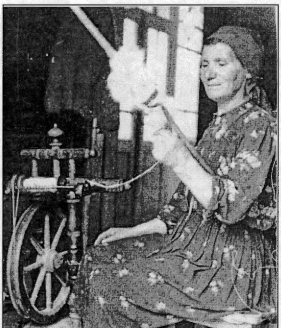
Потому садили всяку городину. Фасуля добре росла. Ми мали в рік міх і більше фасулі – пішої і тиченої. То все треба було обробити.

Спочатку вгортали булі, потім капусту. Якби запізнився з копанням і вгортанням буль, то запізнився би і з сіном. Із сіном робили у петрівку, аби ще встигнути піти на жниво і заробити пшениці.

Робота із сіном йде добре, коли добра хвиля. Косити йшли дуже рано. А жона напече, наварить і несе обід. Коли у Глибокім сіно робили, то треба було і туди пішо нести обід. Гонці спереду у бисагах, гонці ззаду у бисагах та ще й Мішик на руках. Гойкаю на Михайла: «Михайле, зійди вниз та поможи!» Айбо Михайло не чує. І я, пихтячи, лізу горі звором. Плечі заніміли, руки заніміли, айбо перепочити ніколи, бо люди голодні косять.

На жниво я ходила в Єсен коло Кіральгази, в Шаторвіголь. Дідо косив, я збивала, Михайло в'язав. Сніп на снопі. Робили ми за вісімнадцятий сніп. За три тижні заробили-сьмо шість міхів пшениці.

Вертался із жнива – час косити овес. З вівсом було роботи немало. Як зійде – жони збирають у кошарки каміння, микають дзвінку, осет. Тому люди косили низько до землі. І овес був сніп на снопі. А трактори поорали глибоко, повиорювали каміння, що аж би як хотів, не позбирає його. Земля затверділа, лиш осет файно росте. Тому тепер овес слабий родиться.

Марія Сенько: прядеться нить оповіді...

Жито жали серпами, а потім гарадовали, аби були околоти. А овес молотили. Солому перетрясували з отавою і давали худобі. А околотами вшивали хижі, обороги.

Віяли на вітрі. Боїще відкрите з обох боків – вітер дує. Набере чоловік у вічку вівса чи жита, верже вповереє боїща – зерно впаде вниз, а полову вітер віднесе. Змете газда відвіяне зерно у купку – і далі жоні робота. Решетує зерно, аби з нього вибрати кукіль, камінці. Далі напалить жона піч, вимете з

ней попіл, засипле туди пів міха зерна і сушить, помішуючи кочергою. Ще раз на решето, у міхи, і можна нести у млин.

На землі за днюм орання родило по 15–20 кладень вівса. А одна кладня давала міх вівса. Овес рис хоч на якій ораниці. Жито росло на розкорчованому і випаленому полі, на булянці.

Були старалися вибрати доки сухо. Багаті наймали бульобрали. Гафа Оленчина все ходила брати були до других, бо своєї землі не мала. За три дні бульобрання мала міх буль. Одна жона за день може набрати шість міхів буль. Коли брали були, то аж би й коло хижі, клали ватру і варили на полуденок, і їли теплі.

Найпізніше з поля забирали капусту. То вже перед снігом.

ПРО ВІВЧАРСТВО

Худобу давно держали майже всі. Багаті мали по п'ять і більше корів, волів держали, біку. Бідні мали хіба по корівчині. А овець держали всі, бо треба було вовну на вуйош і холошні, на гуню і рукавиці, на покрівці.

Перезимують овець, пострижуть і чекають мішання. Мішання овець – як велике свято. Мішають овець у місяці маю.

Найме село вівчарів, домовляться, коли буде мішання. Доти вівчарі зроблять кошару. За день до мішання всіх овець зженуть до кошари. Вівчарі подоять увечері всіх овець, і ще вранці. Доброго кума овець не дуже подоять, а іншим покришать вим'я так, що їх болить, мало молока припрячуть.

Вівчарі поженуть вівці пасти, а газди беруть зорівку і солонину і йдуть із вівчарями, бо бояться, аби їх овець дахто не подоїв у полю. А як приженуть овець на полудне, то починають доїти на міру. Доять самі газди. Тепер дивляться вівчарі, аби котрий газда не налляв у молоко води. Бо від того, скільки надоїть газда молока, залежить, скільки вівчарі видадуть йому гелет. У гелеті вісім купок, у купці – вісім ополоників. За один ополоник надоєного на міру молока вівчарі видають гелету. Одна купка – то один літер.

Газди доять на міру, а жони поприносять їм їсти голубців, яєшню. Під колибою міряють, хто скільки надоїв. У кого більше гелет, той першим має брати сир.

Котрий газда бере сир, той виносить вівцям солі, а вівчарям їсти. Навесні молоко рідше. І з нього менше сиру, як восени. А пізньої осені овече молоко таке густе, що сир із нього не роблять, – лишають на сметану.

Молоко овече, аби з нього сир зробити, клягають. Кляг роблять із ринлзі молодого ягняти або теляти, яке ще не їло трави, лише ссало. Вержуть у молоко мало клягу, пригрівють бочку – і молоко зімиться. Зберуть сир у будз і повісять у тайстрі, аби стікав. У бочці лишається неварка. Неварку варять у великому котлі – і зверху спливає вурда, дуже смачна. Зберуть вурду – лишиться одна жентиця. Жентицю дають псам хлебтати. П'ють і люди від спраги.

Спершу вівці пасуться на толоці, а потім їх виганяють на полонину. Вівчарі трумбечуть так весело, що любо слухати. На полонині вівці пасуться десь три місяці. А потім їх знову зганяють на толоку.

Пізно восени люди розбирають овець. У кого їх двадять – тридцять, ті держали овець на зимівках. У кого було мало – зимували у стайні з іншою худобою.

ПРО РОБОТУ В ЛІСІ

З лісом нароблюють майже цілий рік. Рубають наяри, коли добре кору лупити. Обкорують смереки і так лишають до зими. Зимою штрайкають дерева кіньми, визують. А прийде ярь – роблять бокори і сплавляють ліс.

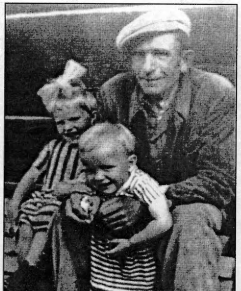
То так давно із лісом нароблями. Смереки різали на дошки. А дуже старі, яким і по сто років, рубали на папірки. Таку смереку треба було дуже файно обкорувати. На дошки різали хоч коли, корувати дуже не треба було. Так і на дрова.

Дерево розрізали на шайти метрові й складали у купки. Дуже товсті колоди розколювали. Добрий газда мав букову хащу. Туди гнав свиней жир їсти і по одному буковій рубав на дрова. То дуже добрі букові дрова. А бідний рубав на дрова вільхи, верби. То, коли сире, не горить, а лише тліє і димить.

У кого були коні, той міг більше заробити. Айбо з кіньми робота була нелегкою. Бродити у снігах, по звоpинах. Легше було від купки возити до пили.

У ліс брали й дівок. Одні їсти варили, другі сучча збирали і зносили в купки та спалювали. Смолу ще збирали.

З гір у долину ліс спускали ризами. Із розколотих колод робили жолоби, пущали тими жолобами воду. Як прикотять у такий жолоб колоду, то лише загримить з гори на долину. Коло риз робота була дуже небезпечна: колода могла вискочити із жолоба і покалічити.

Михайло Сенько з онуками. 60 рр. XX ст.

Давно в лісі все робилося руками. Гриф та ціпіна – вся механізація. А жили в колибах. Дим, а вночі холодно спати. Простуджувалися люди на все життя.

Тяжко було й бокорашам. У бокораші найбільше йшли із Соймів та Бистрого. Робили на ріці загату, збирали воду, а на файному місці коло ріки зв'язували бокори. Коли бокори готові, пущали воду, і вона несла з собою бокори.

ПРИГОДИ

Про вівчаря і вовка

Було то, кажуть, у Пилипці. Одна дівка недобре походила – мусили серед літа свальбу робити. Вийшов чоловік ватажити в полонину і сказав про свальбу вівчареві. Той подоїв вівці і пішов у село.

Недалеко від села перестрітив його вовк. Замахнувся вівчар палицею на вовка – а той кланц зубами палицю. Перехапує вовк палицю – до рук добирається. Та вівчар був хлоп. Схопив вовка зверху за шию – і на плечі.

Приніс вовка в село, на свальбу. Не знає, що з ним робити. Дівки й жони верещать, бо бояться вовка. Гудаки перестали грати, всі дивляться на таке чудо.

Один старий дідо порадив замкнути вовка в сінях і скинути на нього колісся з поду. Так і зробили.

Як убили вовка – гуляли далі. І вівчар гуляв.

Про ведмедя і волів

То було на Мідяницькій. Там з'явився ведмідь-м'ясарош і много шкоди робив. Нападав він і на волів.

Один віл був дуже сильний: б'є його ведмідь, а вбити не може. Воларі гойкають – айбо ведмідь робить своє діло. Мучився з волом, мучився, а далі виліз на нього і доти носився верхи, доки той не упав. Тоді його, лежачого, ведмідь задушив.

Ще одного вола ведмідь відлучив від стада і, сахтячи. – хе! хе! хе! – потручав долі полониною. Притручав вола над прірву й трутив туди. Сам обійшов прірву з другого боку і по доріжці спустився до страченого вола.

Та на третій раз той ведмідь сам недобре походив. Коли гнав вола через бучник до прірви, той обернувся і притис бурмила до бука. Ведмідь здох, айбо віл боявся його відпустити. Так і сам здох від голоду.

Про ведмедя і диких свиней

То буківчани, бо кажуть, що то у них було, люблять розповідати про пригоду ведмедя з дикими свинями: як бурмило дражнив їх і як потім зло походив.

Той ведмідь, як увидів десь диких свиней, то доти метав у них копачами, доки не розсердяться і не побіжать до нього. А він утікав до одного сухого бука з вакелеями і під кліпа оком видряпувався вверх. Свині від злості рили землю навколо бука, та ведмедю від того шкоди не було.

Увидів то один чоловік, який недалеко косив сіно. Коли свині пішли від бука і ведмідь зліз та поталапав у хащу, чоловік узяв сокиру й попідрубував вакелеї.

Через якийсь час надбіг ведмідь, а за ним – дикі свині. Прибіг – і на бука. Вхопився за вакелею – а вона відломилася. Не удержався бурмило – упав між свині, що якраз підбігли до бука. Свині розірвали його на куски.

Ведмідь на оборозі

Давно у Глибокому був великий буковий ліс, а в ньому водилися дикі свині. Ще там водилися ведмеді.

Старий Леньо, прадід Петра Фигуришиного, мав у Глибокому поле. Прийшов він туди робити сіно, а то було далеко від села – і він не йшов додому всі сінокоси. Вже мав обороги сіна, коли сталася у нього пригода з ведмедем.

Спав він на оборозі, коли чує: біжить щось хащею. А то ведмідь утікав від диких свиней. Увидів оборіг – і по оборожині виліз вверх.

Щастя мав старий, що ведмідь його не увидів. Лежить старий у сіні ні живий, ні мертвий. Боїться дихнути. А ведмідь сів на самому крайчику і мече свиням сіно пласт за пластом. Квичать сердиті свині, та нічого не можуть зробити бурмилові.

Старий Леньо думає: «Як увидить мене ведмідь – біда буде: може мене свиням веречи». Припарувався – та штурх ведмедя ззаду. Беркицьнувся бурмило з оборога – і свині його відразу розірвали.

Як дідо з ведмедем бився

Наш дідо був лисий, і на голові добре було видко рубці – сліди ведмежих кігтів.

Дідо вівчарив над Глибоким і викорчував мало хамнику, зробив копанищо і посіяв овес. Виріс овес, та біда: хтось його толочить. Дивиться дідо: ведмежі сліди.

Пішов дідо у село і домовився з пушкашами, аби йшли ведмедя вбити. Халус залишився з вівцями, а дідо з малим псиком пішов за пушкашами.

Чує дідо: стріляють. «Ну, – думає, – по ведмедю!» Айбо пушкаші лише поранили ведмедя. Вони розбіглися, а поранений засліпленй ведмідь вибіг на діда. Притис діда до бука, айбо лапами більше бука подряпав, як діда. Закликав дідо на пса:

– Чоря! Бери 'го!

Псик скочив на ведмедя ззаду. Схопив його ведмідь – та в землю ним ударив. Пес лише заскавчав. А ведмідь сердитий – знову до діда. Покусав руки, хапав за черево – та в діда був черес, широкий пояс. Двічі чи тричі загріб діда по голові.

«Біда!» – подумав собі дідо. Він чув колись, що мертвих несе ведмідь загрібати в листя, приметати ріщам. І притворився дідо мертвим.

Узяв бурмило діда і поніс у зворину. Згадав дідо за ніж, тихо вийняв його й ударив ведмедя в гиртанку.

Лише надвечір знайшли діда у зворині й принесли додому в плахтах.

Тетяна КОБАЛЬ

***

Група пішла довкола,
я ж видиралась згору.
Хмарки линяли прозорі,
наче вітрила в морі.
Вже й чабани далеко,
вівці – немов мурашки,
десь унизу смереки...
Вища за них! Як в казці...
Втомлена, мокра, моя миша,
я на вершину ступила.
Ніжна, блаженна тиша
враз мені ліжко звила:
ангельські крила-руки
в косах м'яких бродили,
мов від солодкої муки
очі сльозу зронили...
Поспіх збудив нестримний.
Дійсність це, а чи сниться?
Заснані грудки вкрили
три шовкові косиці.
Хто їх зірвав під небом,
не позбиваючи роси?
Відповіді не треба...
Крила ті сняться й досі.

***

Маргареті Баботі

Наснилося, що час перемінився,
немов іду в подертому вбранні
скелястим шляхом, що згору звився,
до замку в передгрозовій імлі.
Довкола – терня, збіжжя колоситься,
нема чомусь ні хат, ані людині,
і голі литки стверділи, наче криця,
вдаряючись об бруки кам'яні.
А я іду. На серці – порожнеча.
Бреду у невідомість навмання.
Цвітуть волошки, берендять овечки,
літає кровожерне вороння.
Я вперто йду. Уже кривавлять ноги,
лишаючи на граніо слідиі,
і вороння затьмарює дорогу,
і кров зализують за мною пси.
Чи ж добреду коли до диво-замку,
що високіе на небеснім тлі?
І прозріваю: я – іжолй бранка,
той замок – тільки марево в імлі,
мені до нього не дійти ніколи,
в низинах легше щастя віднайду.
... Та я – горянка... Чи пробачать гори?
Підводжусь - і згору твердо йду.

***

Прилетіли лебеді. Не зустрів їх туш.
Приземлились віддано на замерзлий Уж.

САРАБАНДА ДОЩУ

Бабця внуку мовила: «Лебеда – не руш!
То є символ вірності, чистих тіл і душ».
Раптом сплескав крилами чорненький
один,
величаво вигнувся, наче йшов на ринг.
І здалось мені тоді з мосту висоти,
що тим гордим лебедем був насправді ти.

* * *

Ти від міста мене ухрани,
в полонини нічні поведи,
в місяченьку лишень попроси
простирадло з гірської роси,
від землиці – духмяну першину
з чабрецю, чебреці й розмарину,
а від Бога попросимо двоє,
аби дав нам щасливої долі.

* * *

Була зима, та пахло все ще осінню.
Була зима – проймав осінній сум.
Лице твоє, дощем спізнілим зрошене,
осінніх в душу нагнітало дум.
І все ж – зима... Проте якась коричнева.
Була зима, а Уж листочки ніс...
Любов твоя, осінньо-доброзичлива,
тікала кволо від промоклих кіс...

* * *

Усього крок один між вірністю і зрадою.
Донині осінь ту зі щемом в грудях згадую...
Ми захлинались в падолистовій повені,
згорали феніксами в шипшиновім полум'ї,
вогневі губи пестили калини плід
і носатав листками верховинський світ.
До сліз втішався гірською канонадою,
останні промені хапаючи з відрадою...
В ту осінь стерлась грань
між вірністю і зрадою...

* * *

Найсвячене плесо окгамітових гір
В шерехатому листі купало нас.
Очищало від скверни, пороків, зневір,
Омивало від нищих образ.

І скусала все тіло до крові, до ран
Синьозуба покорчена папороть.
Очі геть заволік сон-дурманом туман,
обновляючи грішну плоть.

Рятував у ту ніч не з ковчегом нас Ной
Від міських колотнеч, потрясінь –
Огортав очеретом обох, як герой,
Лициновий гуцульський курінь.

* * *

Мене, айстри, у горах приспіть,
заколиште в журбі, орхідеї,
обкладіть голівками суцвіть
хворе серце, небесні лілеї;
задурманьте, фіалки, мене,
заплетися у коси, барвінку,
не співайте, дзвіночки, про те,
як цілуються, терпко і дзвінко;
погадайте, ромашки, на долю,
хоче серце в надії заспати...
Та розрадьте ж, молю-лихословлю,
дрогоцюбе, свіпане і м'ясто!
То сумна хризантем близина
мені розпачу в душу нагнала.
Горіцвіти, як прийде весна,
розбудіть, щоб Карпати вітала!

...А тепер мене, айстри, приспіть,
заколиште, журні орхідеї,
обкладіть голівками суцвіть
серце діви, небесні лілеї...

* * *

Гиїду, гиїду, колишу тя.
Спи, дитинко, не лишу тя,
Прикладу тя камінцями.
Сама піду за вівцями...

Українська народна пісня

Ой люлі, люлі,
малятко в льолі,
люляй, люляй.
Біленький летіпь
летіть над полем
в зелену даль.
Віночком з льону
голівку встелить
лебедик мрій.
Ой залоскоче
блакить полону,
пелюсток рій.
Веселка-мальва
в сні закружляє,
як карусель.
Лілеїне личко та й зацілує
знабивий Лель.
Літа летячі
сплинуть як в Леті:
благословляй...
А поки, люба
моя малече,
люляй, люляй...

* * *

Я на тебе, хмільного, спущу
сарабанду дощу.

Не спіши затулятись вікном –
причастись сон-вином.

Так чарівно тобі вже не буде
ніколи й ні з ким.

А до ранку з хімерної згуби
залишиться дим.

Коли мокрий від зливи кохання
збережеш у рейс,

підбери з підвіконня останній
вогкий ідеальвейс.

Ранню втечу від себе самого
як завжди прощу,

лиш окропить хрестову стезю
сарабанда дощу.

***

Марійці К.

Синевир, голубий Синевир...
А під вечір – ну зовсім як кобальт...
Тут пускаються гори у вир
і экар-пгичим закьовують дзьобам.
А смереки, старі прапіси,
витанцьовують відьомські ритми:
ти не спи, ти не спи, ти не спи,
бо прокинешся – схочеш завити.
Тут до тебе опівночі мчать
Сінь і Вир на баранї вевільнім,
як закрутять, затягнуть у гать –
порятують лиш раніпні півні.

м. Ужгород

Петро ХОДАНИЧ,
член Національної Спілки письменників України, кандидат педагогічних наук

ТІНЬ МЕЖОВОГО ХРЕСТА

НА СІНОКОСАХ

Трави на гірських луках-ділах дозрівають кінцем літа, коли в селі впорано отави, але хліби ще рано збирати. Здавалося, все село вибиралося на сінокоси. Косарі гуртувалися у ватаги і далеко до зорі виходили з косами на лісові дороги та пішники, щоб за роси встигнути покласти якомога більше валків. Гірські трави під пекучим серпневим сонцем стають жорсткими і колючими, коси, перетинаючи сухі стебла, дзвенять, переспівуючись із безконечною симфонією цвіркунів. У такий час косять десь в затінках, а більше сушать сіно, готують вунниця*, складають сіно в копиці.

Вопрягшись коло худоби, услід за косарями поспішають із села ватаги грабарок. Жінки несуть на плечах кошики з хлібом, солониною, вареними яйцями, запеченим м'ясом, ковбасами, шкварками, сиром і зеленою цибулею, поцокують пляшки із минулорічною сливовицею і вином, а руки жіночі витягують великі бідони з квасолею, звареною на копченині й підбитою молоком. Косовиця вимагає міцного харчу, але косарська кухня – своєрідний ритуал, і кожна газдиня старається, щоб косарі й грабарки похвалили наїдки.

Я теж іду з мамою на косовицю.

– Ще рік-другий, – каже вона, вручаючи мені пару граблів і великий бідон з квасолею, – і ти вже ходитимеш із косарями.

Наші гірські сінокоси називаються ділами. Давні назви пам'ятають своїх господарів: Магувський Верх і Богданова Яма, Іванчулине Поле і Микулинцева Поляна, Шикуланин Горб, Митрова улоговина, Гершкова закутина і Готрова Погарь, Данків Кут і Федорове Порубище. Кожен рід косив на своїх ділах, доглядав, розчищуючи поле від чагарників і каміння. Земля пісна, кам'яниста, весною сніги неохоче сходили із цих бідних полів, але незаможні люди й тут орали, садили картоплю і коноплі на полотно. Долаємо стрімкий кам'янистий Явірничок, спускаємося лісом на Гершкову Яму, піднімаємося стежкою поміж старих буків на Медяї, тут серед купців ліщини лежать свіжоскошені трави, а у видолинку чується співуче шамотіння кіс.

Ще один стрімкий підйом – і виходимо на вершок Погарі, внизу під нами купається у білих габах туманів наше село в долині Тур'ї, за нею стремлять лілові хребти гір, а над ними, як дужа спина сонного ведмедя, випинається полонина Рівна. Світ гір і долин зачаровує, відчуваю, ця краса зупинила і мамин погляд, – зупиняємося не те щоб перепочити, а помилуватися цим дивом. Сонце чисте, небо прозоре, повітря так наповнене п'янкими ароматами трав, що здається аж ситним. Але потрібно годувати наших косарів: батька і діда Степана, тож знову спішимо гірськими плаями. Батько взяв коротку відпустку, і вони з дідом у горах уже другий день. Спускаємось у Богданову Яму, піднімаємося лісовим крутосхилом і виходимо на Залом. Прийшли. Ноги гудуть, хочеться впасти в росу, розкинути руки, дивитися у бездонне синє небо. Під лісом на тому кінці поля косарі докошують останні валки.

– Еге-гей–й! – кричу, луна підхоплює голос, несе над полем, лісом, розгублюючи слова і звуки у прозорих туманцях.– Добрий ра-а-нок!

– Гей, гей ! – батько махає мені рукою, дід мантачить косу, потім знімає над головою капелюх.

Під розлогим буком край поля видніється колиба, покрита сіном, біля неї димить ватра, від ночі з колод залишилися невеликі головешки. Мама підкидає хворосту, вогонь спалахує, зігріває тіло – робиться хороше і затишно. Батько з дідом вмиваються з криниці під ліщиною, я чую, як їхні дужі тіла пахнуть потом..

– Не змучився, легіню? – батько весело плескає мене по колінах.

– Та ні.

– Такі хлопці вже за дівками око гострять, – підморгує мені дід.

– Ніврок, як ви скоро впоралися з кісьбою, – тішилася мама, викладаючи сніданок на простеленій ряднині.

– Сьогодні кладемо копиці, дасть Бог добру годину – впораємося. Белкін із комірником Гриньком вже ходять по

---

* *спеціально підготовлене місце для копиць: складене на землі гілля, посеред якого вбивають дерев'яні остріяки-жердини*

ділах, в копиці лізуть, щоб, бува, мокре сіно не скидували. Митра Циганина змусили розкидати аж три копиці, прискіпалися – недосушив.

– Як діли своїми були – сушили і без Белкіна, – махнув рукою дід. – Не сіно було, а шалата! А цей ходить, тицяє руками у кожну копицю.

– Коли то було? – сказала мама.– Добре хоч це поле нам виділили, люди мучаться без сіна. А без молока як?

– Кози треба купувати, – посміхнувся батько.

– Особливо тобі! – засміялася мама: батько не любив козячого молока, не терпів його навіть у страві.

Коли діли перейшли до колгоспу, Белкін заборонив порати сінокоси старим господарям: "Не стерплю етіх куркульских пережитков, косіть бригадамі!". З того нічого не вийшло, косили до вересня, але й з половиною сінокосів не впоралися – пішли дощі, відтак заморозки, і сіно пропало. Зігнану від селян худобу у нашвидкоруч збудовані із саману колгоспні фермі нічим було годувати, її довелося вирізати. Белкіна це мало обходило, бо його нагородили орденом за перевиконання планів з м'ясопоставок. Згодом Белкін організовував комсомольські бригади косарів, гнали косити і вчителів, але сіно з року в рік пропадало. Нарешті голова розпорядився заново поділити діли між селянами, зобов'язавши їх доглядати і косити за половину. У гірських селах кожна п'ядь землі на вагу. Чистили, косили, звозили

сіно у колгоспні кагати, намагаючись хоч трошки більше прихопити для власної худоби.

– Панам – панське, а нам своє, – махнув рукою дід, розтираючи пальцями розбиту кінським копитом щелепу. – Белкін нашу корову не накормить. Ану, невістко, почастуй нас добреньким.

– Та правда, – сміялася мама, дістаючи із корзини черевату пляшку із сливовицею, – коса любить і погарик?

Після сніданку розтрушували валки, вигрібали скошене з-під дерев. Трава під спекотним сонцем в'яла на очах, листя її скрючувалося трубочками і починало шарудіти під вилками і граблями, перетворюючись у пахуче зелене сіно. Над полем повисла безконечна мелодія цвіркунів, вона то набирала високих алегро, то притишувала звуки, немов підкоряючись волі невидимого диригента. Батько з дідом приготували кілька вунищ, позабивали у землю високі грабові остівки. Дід пробував сіно, розтирающи то тут, то там серед поля вихті.

– Можна згрібати, – сказав нарешті.– Не чекати ж нам колгоспне начальство?

– Можемо й почекати, – відповів батько.– Белкін з Гриньком зранку пішли на Заломи до Корчмароша.

– Якщо будуть ще на ногах триматися. Корчмарошева сливовиця коня звалить.

– Тихо! – шепнула мама, показуючи очима на ліс.

На лісовій дорозі появилися двоє. Високий сухоребрий Белкін був у кирзових чоботах, вицвілому галіфе, на плечі притримував рукою сірий піджак. Гриньо парився у полотняному костюмі, що незграбно висів на його високому і худому тілі, здалеку вони виглядали як близнюки, тільки Белкін був шикороскулим і червонолицим, а комірник мав обличчя видовжене, очі бульбаті, він нагадував старого коня.

– Ну как, Михайла? – питав Белкін, ручкаючись з батьком і дідом.

– Дасть Бог, будемо потроху копиці класти!

– Які копиці? – озвався Гриньо, тручи в руках жмут сіна.– Сушити треба! В копицях же згниє половина.

– Дурне не говори, Василю, – втрутився у бесіду дід Степан. – Таке скажеш, ніби я вперше з сіном пораюся. Ти ще пішки попід стіл ходив, коли я тут вже косою махав.

– Знаєте, панашку, я не хочу з вами сперечатися, але сіно має бути сухим. У копиці, може, й добре, а як звезеться у кагати, починає запарюватися, а хто тоді винен? Хто як не я – комірник.

– Молодец, Василій! – сказав Белкін. – Сєно должно бить сухім і отвєчаєш за єто дєло у меня ти галавой. Правільно, піонєр? Учісь, Павка Морозов! – рука колгоспного голови грайливо скуйовдила мою чуприну, несло від нього нестерпним самогонним перегаром.

– А я що кажу? – вів своє Гриньо. – Он вчора Митро Циганин наклав три копиці трави і каже – сіно. Народ геть втратив совість. Ні, ще треба сушити, панашку Степане.

– Пообідаємо, та й досушиться, – зауважив батько. – Сонце таке, що хоч у ліс втікай.

– Правільная мисль, – сказав Белкін. – Обєд – дєло нужноє. Фасоль, Юля, єсть?

– Та що за косовиця без квасолі? – відповіла мама.

– А до квасолі й сливовиця пригодиться! – розтягнув у задоволеній посмішці своє коняче обличчя Гриньо.

– Ходім до колиби, – сказав батько, – саме час і обідати, а сіно і без нас висушиться.

Обідали довго, випорожнили весь бідон з квасолею, по-

їли всі ковбаси, я бігав у ліс по криничну воду, від якої аж ломило зуби.

– Не довіряю я ето важноє дєло нікому! – говорив повеселілий Белкін, розливаючи по чарках сливовицю.

Мама тільки спробувала трохи міцного напою, дід випив свою чарку, то була його норма, і ніхто не зміг би змусити його випити ще одну, батько відговорювався – ще копиці класти, і пити продовжували гості. Здавалося, вони й не хмеліли, напівлежали на пахучому сіні під колибою, неспішно тягнулися руками за наїдками, смалили цигарки. Белкін скаржився, як погано працювати з народом, але якщо його "партія бросіла на ето мєсто", то він здохне, але план сінозаготівлі виконає.

– План – то не псяча лаба, – махав довгим зігнутим пальцем Гринько, обличчя його, здається, ще більше видовжилося, потемніло, тільки ніс зробився товщим і червоним. – План – то є закон, правильно говорю, нанашку?

– Начисто правду, похресничку, – відповідав дід Степан, смиренно докуруючи свою череп'яну піпу. – Ви, хлопці, помалу гостіться, а ми з невісткою та малим йдемо гребти, бо час не чекає.

– Сіно не сухе, нанашку! – стояв на своєму Гринько.

– Но, но, – відмахнувся дід, вибиваючи з люльки попіл. – Сухе, пане-товаришу голово? – звернувся до Белкіна.

– Хітьор же ти, деда? – засміявся голова. – Хітьор. Ладно, чево уж, с вас єщо чакушка, ха-ха! Хараша у вас слівяночка, шібко хараша. *І снова же фасоль ти, Юлія, мастеріца* готовіть.

– Такої квасолі у всьому районі не знайти! – вторив комірник.

Белкін із Гриньком сиділи, допоки не випорожнили всю пляшку. Здавалося, сливовиця й спека доконають їх, але, піднявшись на ноги, Гринько нагадав, що класти в копиці можна тільки сухе сіно, вони попрощалися і, погойдуючись на ногах, подалися грунем униз на дорогу, що вела на Богданову Яму.

– Догоняймо час! – сказав батько, беручись за вила.

До вечора ми впорали все сіно. Чотири великі копиці стояли серед голої стерні. Додому йшли вже темними лісами, ледве спустилися чорним Явірником; коли вийшли на узлісся і побачили над полониною жовте колесо місяця, полегшено зітхнули. Попереду світилось вогнями село.

– Як там наш Михайлик, чи прив'язав корову, ви вечеряв? – журилася молодшим моїм братом мати.

– То газда, не журися, – відповів батько. – Хвалити Бога, що впорялися.

– Буде нам "упоралися", як мій похресник протверезіє, – сміявся дід.– Скажи, невістко, у нас вдома ще квасоля залишилася, бо я так і не покуштував перед дорогими гостями...

ОТТО, СИН ПЕТЕРА

Отто Врабец приїхав із Праги. Кругленький, червонощокий, із залисинами на тім'ї чех нагадує монаха з етикетки на пльзенському пиві. Йому сорок п'ять. Про наше село Отто знає від батька, який згадував колишніх однокласників із горожанки на прізвища та кумедні прізвиська. Серед названих була й мама. Отто показав фотографію: дівчина-семикласниця у вишиванці поруч з хлопцем у фабричному костюмі.

– Я з Петером, – розчулено говорить мама, поправляючи окуляри, намагаючись краще розгледіти пожовклу світлину. – Скоро шістдесят років минуло, як нас сфотографував пан Гожвіц … Гожвіц любив фотографувати дітей. Було й нам цікаво стояти перед апаратом того дивакуватого чеха. Але він рідко давав фотографії. І цієї не дав. А батько як?

– Уж зомрел.

– Боже...– здивовано дивиться на Отто мама вицвілими очима, і непрохана сльоза робить їх блискучими.

Мама пригощає несподіваного гостя яєшнею, свіжими огірками і сиром. Випили по чарці. Отто, мабуть, добре зголоднів, не відмовляється від пригощань. За все дякує і все хвалить:

– Вельмі пекнє…Вельмі хутнє…

– Просім, просім, – згадує мама чеські слова. – А я вже й забула по-чеськи. Як за Чехословаччини вчилася, а потім і не доводилося чеською говорити.

Вона сіла навпроти гостя, і сірі вибіглі очі уважно приглядалися до Отто, – мабуть, вишукують риси, які б нагадували у повнявому чоловікові давно забутого Петера.

– Батько ваш був здібним до науки. Щодня, чи за доброї години, чи у негоду, добирався зворами із Кам'яного до школи. Так і пам'ятаю його в фабричному костюмі. Сільські хлопці в таких не ходили. Невже Петер?..Чим би ще вас погостіть?

– Милостна пані, – розійшовся у посмішці Отто. – Татінек говожіл, що найхутнейше на Подкарпатску є фазоле. Обчас варіл.

– Та просім, – мама налила гостеві тарілку квасолевого супу.

– Хутнє, – прихвалює квасолю гість. – Пшіємне вонї…

– На здоров'я, – мама киває, щоб я налив гостеві чарку. – Добре, Отто, що прийшли на віттівцину. Пам'ять – свята справа. Як ваші родичі і Гожвіц зібралися з Кам'яного у тридцять дев'ятому, – і словом не було чути.

– Татінек то хцел уробіть давнє, але не могнєл за совєтох.

– Звичайно, до недавна приїхати з-за кордону було важко.

– Ано. То нє є демократіцкі. А цо то маме на Каменном днес? – питає Отто.

– Подивитесь, – зітхнула мама. – Це колись було…

– Там зем наших предкове. Мам на то доклад.

– Документи на землю?

– Ано. А фінанчні потвержені. Хтєл сом ту зем навратіт. Алебо вратіт пенєзе.

Мама здивовано подивилася на гостя, мовчки переглянулася зі мною: повернути гроші за землю? Я вперше побачив людину, яка має землю за товар.

Отто доїв квасолю, подякував.

– Хцем спатшіт вєсніце а зем (хочу побачити село і землю), – каже гість, йому не терпиться піднятися в колишній присілок Кам'яний.

Липневе сонце нестерпно пече, але ліс дихнув прохолодою, спокоєм, шум бурхливого Кам'янця наповнює його урочистими хоралами. Ми ровесники, і мені цікаво слуха-

ти цього говірливого інженера з Чехії. Йдемо неспішно, маємо подолати добрих сім кілометрів лісовими зворами по занедбаній кам'янистій дорозі. Отто часом зупиняється, його маленькі жовтаві очі зачаровано обмацують поглядами гінкі стовбури буків, чіпляються за чорне громадля поросли мохом валунів, він підходить до берега і шукає в прозорих пінистих водах стругів.

– То є пекнє, – не перестає повторювати. – Фантастіцкі…

Нарешті ліс розходиться у бори, виходимо на широкі плоснини. Мені випадало тут бувати: за грибами, за малиною, за яблуками і горіхами із полишених садів (сюди ходило все село), але вперше мене зустрів кам'яний хрест на узбіччі. Пам'ятаю, тут була купа тесаного каміння, та я не здогадувався, що це залишки межового хреста. Мабуть, нещодавно хтось із колишніх мешканців Кам'яного знову звів його на давньому місці. Фігури Христа на хресті не було, від давнього розп'яття залишилися тільки просверджені у камені дірки."Може, хтось надумав повернутися сюди?" – подумалось мені.

Від присілка Кам'яний залишилася тільки назва. Коли організовували колгоспи, землю від кам'янських газд забрали, виділили ділянки під забудову в селі на місці пасовищ і пустирів. Кам'янчанам, які працювали на лісосіках, залізниці чи тартаку, це сподобалося. Жили не із землі, хати порозкидали, по доброго з матеріалів – звезли на нове місце. Решта воліла залишатися коло пісних нив, садків і лісу. Але голова колгоспу Белкін розпорядився орати ледь не коло порогів. Того ж літа п'ятдесят першого року закрили крамничку й початкову школу. Присілок потягнувся у долину обживати нові місця.

– О, кшіж! – вигукує Отто.– Отец мі говожіл, що от тего кшіжа до школі мал уробіть седем кілометру.

Ми бредемо густими несходженими травами під музику цвіркунів. Отто нахиляється, ніби кланяється до землі предків, і зриває дві соковиті червоні суниці, розглядає, кладе в рот і блаженно смакує.

– Фатастіцкі!.. його очі дивляться горі берегом, помереженим жовтою арнікою і ліловими бриндушами.

Молодий ліс хапається за крайку поля. Він підійшов упритул до старих високих яблунь – чийогось запущеного саду. Дерева здичавіли, Отто зриває червоне яблуко, їсть і хвалить. Воно для нього смачне і екологічно чисте – у Празі такі яблука особливо в ціні. Надибуємо на викладене рядами каміння – колишні фундаменти. За горбком натикаємося на муровані з каменю пивниці. Вони лячно зяють порожніми чорними очицями отворів. Отто захопленo підходить до однієї, зазирає в порожнечу, говорить, що тут ще пахне вином. Мені не хочеться йому перечити, що вином тут не може пахнути, бо виноград у цих горах ледве дозріває і вин у Кам'яному ніколи не робили. Це підвал мого діда. А клаптик, вимитий потоком, – залишки газдівського подвір'я.

Піднімаємось на хребет. Ліс розступається у боки. Опинаємося серед просторих луків. Перед очима відкривається велична панорама гір: хребти синіми, зеленими і ліловими габами набігають один на одного, а ліворуч – аж до блакитного овиду долина.

– То є поклад! – вигукує Отто, щасливо розмахує руками, побивається, що забув взяти фотоапарат. – То є кліматіцке лазне. Грска країна, біг драгі. (Кліматичний курорт. Пейзаж коштує дорого.)

А я дивлюся на косарів, що під лісом кладуть у валки густі трави. Спітнілі і жилаві руки немов граються із косами, але я знаю, яких неймовірних зусиль вимагає гірська косовиця.

Колись, заробивши грошей на бельгійських вуглекопальнях, це поле прикупив мій прадід у придане молодшій доньці Ользі. Зараз землю розпаковали, і косовиця, мабуть, дісталася цим незнайомим косарям.

– Кліматіцке лазне, – торочить своє Отто.

Нарешті знову повертаємо у видолинок. Отто натикається на густу стіну грабівника – поміж товстих стовбурів і гілля годі пролізти. Це колишній живопліт садиби Говжіца, він тягнеться на добру сотню метрів, потім заломлюється під рівним кутом і пнеться горі грунком, знову кут – і вниз до потоку. Декуди дерева із живоплоту вирубані. Отто зрадів, побачивши живопліт, витяг із сумки стару кадастрову мапу. Мені цікаво дивитися на пожовклий папір, креслення, зроблені чеською позначки і написи.

– Но, то є моя зем! – водить товстими пальцями по мапі Отто.

Він хоче визначити межі предківської землі. Маленький, товстий, Отто плутається у траві, вимріюючи кроками грунки від потоку до скали, що піднімається серед молодих буків і ліщинової порості. Натикається на кам'яні фундаменти, вигукує: "Праотцова халупа!", – і знову відмірює кроки між буків і яблунь, слив, горіхів і беріз, грабів, вільх і черешень. Сад із полишених фруктових дерев і дикого лісу викликає почуття тривоги і безпомічності перед часом. Міряльник покинутої землі здається смішним і нереальним. Я сідаю на високий мурований фундамент колишньої садиби Говжіца і намагаюся уявити світ, якого ніколи не бачив, але нераз чув про нього від бабусі, від мами, – він озивається у моїх генах і не дає спокою.

Я міг бути тут народженим, жити і мучитися на цих пісних гірських схилах. Але мені випало народитися в інший час, як і отому Отто Врабецу, чий дід після Першої світової, мабуть, не втікаючи від статків, прибився із Моравії і купив за ще небачені тоді в селі чехословацькі коруни ділянку ораниці і трохи лісу в Кам'яному. Це було так звично, що після дев'ятнадцятого року на Підкарпатську Русь перебираються чеські службовці, легіонери і просто шукачі легшого життя.

Того ж року придбав землю і великий ліс довкола Кам'яного пан Говжіц. Це був біглий із Поділля від червоного режиму чех-цукрозаводчик. Його прикладний розум шукав собі застосування, і Говжіц взявся організувати у цих горах туристичний притулок.

Іржі Врабец зажив, як і решта кам'янчан: орав, сіяв овес, жито і картоплю, звів хату під гонтами, вирубавши на неї весь свій ліс. Виховував із дружиною трьох дітей. Старший із тих трьох і став батьком Отто. Була ще в Іржі сестра Божена, незаміжня ставна дівчина. Місцеві парубки не спішили одружуватися з гордовитою чешкою. Дорубавши свій ліс, Іржі пішов лісникувати до Говжіца, а Божена до нього ж – за покоївку.

Колишній цукрозаводчик вибудував на узліссі неподалік бурхливого Кам'янця просторий будинок з мансардами, високими вікнами і просторим ганком. Кімнати наповнилися розкішними меблями, а в світлиці поставили чорний

рояль. Говжіц жив самотньо, тримаючи з прислуги тільки Божену. Був дивакуватим: щоранку купався голяком у потоці. Взимку, коли порядний газда жаліє випускати зі стайні й худобу, прорубував лід і ліз у воду. Божена стояла збоку і, ціпеніючи від холоду й ганьби, тримала господареву одежу й рушники. Вечорами зі світлиці доносилися звуки рояля. Деколи сюди заходила на чашку чаю з медом лісничі, інженери з вузькоколійки, яку прокладали до полонинського хребта, де рубали праліси. Бували тут і пані нотарева, пані прокуророва, пані лікарева, – вони занесли нову моду: підніматися в суконоді молодих панів у галіфе і ялових шнурівках на шипах до Соколової скелі. Ті молоді пани зодягали для пань всі едельвейси зі скелі. Щодня до Говжіца поштар приносив пачки листів та пакети з газетами і часописами на чеській та німецькій.

Влітку Говжіцеве обійстя наповнювалося вселяким людом у зелених мисливських капелюхах, добрих ялових чоботах, жовтих парусинових шортах, сірих сорочках з накладними кишенями і погончиками. Говжіц ходив із фотоапаратом, робив світлини для гостей. Спочатку кам'янчан це насторожувало, але коли Божена почала скуповувати для прийшлих незнайомців яйця, молоко, сири, сметану, бринзу, картоплю, садовину і городину, коли ці чехи, німці, австріяки, французи і всяка інша челядь купувала різьблені люльки у старого Бовцаря, ткані рушники від Волощучки, вишиванці обруси, плетені із ліщини кошики – присілок ожив. Із Говжіцем віталися здалеку, а на його дивацтва дивилися крізь пальці: багатому потіха. В одну осінь Божена народила сина, присілок чекав на панське весілля, але його не було. Говжіц продовжував купатися, Божена, трохи поповніла, все так же дочікувалася на бережку із платтям і рушниками. Єдине, що вона зробила, обрізала косу і ходила підстрижена калачиком, як пані вчителька, яка наймала кімнатку в будинку того ж Говжіца. Подейкували, що Говжіц хоче звести ще один будинок на два поверхи і приймати там туристів узимку. Він бо-ццімто хотів викупити землю від Врабецців. А те, що Говжіц умовляв мого діда продати йому горішні пагорби для лижних трас, я знав від діда. Дідові пан Говжіц подарував свою книгу із фотографіями довколишніх краєвидів. На одній із світлин був і дід із своїми кіньми на лісосіці.

У березні тридцять дев'ятого у Кам'яний прийшли на конях з десяток мадярських гонведів. Вони гостювали у Говжіца, допитували у школі вчительку, а ввечері поїхали, забравши її з собою. Наступного дня Говжіц розпродав за безцінь все, що міг, – не купили тільки чорний рояль. Рояль потім мадяри повезли в сільську управу, а звідти – в казарми. Говжіц сів у своє авто і поїхав у невідомому напрямку. Розпродалися й поїхали услід за ним і Врабеці.

Я сиджу на Говжіцевих фундаментах і дивлюся, як один з не народжених тут Врабецців, плутаючись у густих травах, вимірює землю, яка колись належала його родичам. Думаю, чому в нашій українській родині не збереглися старі дідові мапи з куди більшими і кращими полями на вершках грунів, де зараз докошують сіно незнайомі косарі. Чи ми більш безпам'ятні? Чи просто меші ненаситні?

Сонце котиться до гір, тіні стають довгими, комарі – нестерпними. Пора збиратися додому. Отто побивається, що не встиг виміряти всю ділянку, доведеться прийти завтра.

– Для чого? – намагаюся зрозуміти. – Земля нікуди не поділася.

– О, то є кліматіцке лазнє! Будєм мат велькі пенєжі, – торочить своє Отто.

Наступного дня зранку він пішов у сільраду. Йому сказали, що землі на урочищі Кам'яний передано у держфонд, а іноземці згідно з українським законодавством не можуть претендувати на повернення колишньої земельної власності.

Того ж дня у мене закінчувалася відпустка – я повертався до Ужгорода. Отто охоче підсів до мене в машину, всю дорогу він жалівся на недемократичні українські закони. Я не хотів з ним сперечатися, підвіз до вокзалу.

– Пєкнє дякуї, – сказав, простягнувши руку, Отто. – Літую, що марнє сом пріпіел. Їзденка стоі велмі драго, – і махнув рукою: – Аспонь сом са наєдол фазоле, а две пекні ягоді на отцовскей земі. Того стоі. (Жалкую, що марно приїхав. Квиток коштує дуже дорого…)

Що я міг відповісти? Купив йому на дорогу пляшку "Полянської купелі" і передав клунок з квасолею – подарунок від мами.

м. Ужгород

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

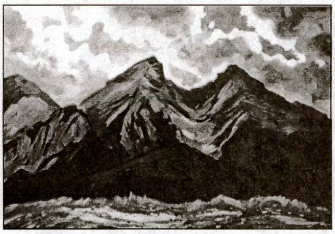
Василь КУХТА,
член Національної Спілки письменників України,
лауреат літературних премій імені Ф.Потушняка та "Князь роси" імені Т. Мельничука

НАМАЛЮЙ МЕНІ ЕПОХУ...

Художники трапляються різні. Одні весело й легко, відмовившись від будь-яких творчих сумнівів, жонглюють кольорами, інші – навпаки – до сивого волосся перебувають у невпинному пошукові істинного мистецького "я". Сорокатрьохлітній Василь Вовчок, про котрого нині ведемо мову, належить до останніх. І хоча він давно – один з помітних закарпатських живописців, і на нього закликають рівнятися молодих, – дрібка вічного невдоволення собою – та рушійна сила, яка не дозволяє замилуватися самим собою, спонукає до невпинного творчого самовдосконалення, ба навіть самозречення.

...По закінченні художньо-графічного факультету Одеського педагогічного інституту імені К.Ушинського молодий художник – і педагог водночас – В.Вовчок за призначенням приїжджає на працю в Ужгород, у якому проминули роки дитинства (народився у гірському селі Нижній Бистрий). У міській десятиріччі №20 навчав хлопчаків та дівчаток азам малювання, аж доки не призвали на строкову. Після армії – викладач Мукачівської художньої школи. З 1987 р. незмінно трудиться в Ужгородській дитячій школі мистецтв. У ролі фахового наставника обдарованої юні, незважаючи на її сьогоднішню, мяко кажучи, "неринковість", почувається вельми комфортно, що часто-густо дивує багатьох. І тільки поокремі романтики схильні бачити в цьому вказівний перст долі. Адже Василь Вовчок був улюбленим учнем незабутнього Золтана Баконія, котрий в колишньому Ужгородському палаці піонерів самовіддано викохував творчу зміну. Не один з нинішніх професійних художників Закарпаття пройшов крізь це горнило. А Василеві судилося більше – успадкувати непростий фах художника-педагога...

З 1980 року він – учасник обласних, всеукраїнських, міжнародних виставок (Київ, Івано-Франківськ, Ліон, Прага, Братислава та ін.), на яких запримічено прагнення молодого художника по-філософському осмислити довколишній світ, – не просто бути його холоднокровним статистом. Якщо для багатьох його тодішніх ровесників корифеї закарпатської школи живопису – недосяжні зразки для "повторення досвіду", то для Василя – ще й дивовижна можливість збагнути мистецькі витоки рідного краю. Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі на той час вже відійшли, як мовиться, у кращі світи, але поруч це працювали, осягаючи грішну землю, наближаючи її до небес, справжні чарівники пензля Золтан Шолтес, Ернест Контратович, Антон Кашшай... Між Ернестом Контратовичем і Василем Вовчком пролягла тоді стежина творчого взаємопорозуміння; сивочолий метр упізнавав в наполегливому учневі себе, колишнього, – учень у творчій манері іменитого наставника вирізняв оком і сердцем те, чого йому не вистачало в собі й інших... Як би там не було, але навіть у ранніх полотнах В.Вовчка не подибуємо солодкуватого копіювання довколишньої природи, патетики соцреалізмівського восхвалянння отточуючої дійсності (ох оті до оскоми знайомі теми літування колгоспників на полонинах, спорудження газопроводів і т.д.), чим грішив не один з старших і молодших колег. Натомість вперто і непоступливо працює він над створенням метафоричного образу отчого краю. Рідний Нижній Бистрий – незмінний об'єкт його мистецьких захоплень і студій. Малюючи до болю рідні хатини горян – черепичні червоні дахи, що спалахують на сонці, вітражики призап-

ГОРДІ ВЕРХИ. Полотно, олія. 2002 р.

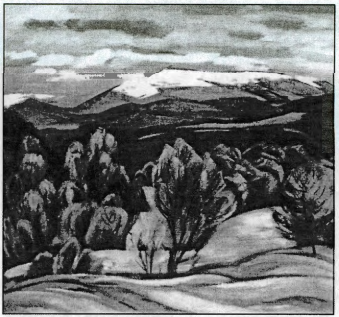
ЗИМОВЕ НАДВЕЧІР'Я. Полотно, олія. 2001 р.

лющених вікон, у які задивляються Божі ружі – одвічні верховинські косиці, клаптики скупої ораниці, щедро доглянутої людиною, він відтворює не лише простір, але й час, перевтілюючись у мудрого філософа. Згадаймо: подібне вдавалося на рідних теренах у першу чергу тим же фундаторам згадуваної вище закарпатської школи живопису. Їх невмируці полотна випромінюють сонячну енергетику, людина і природа на них – у гармонійному взаємопоєднанні. Таким духом дихала на той час і вся суспільність щойно визволеного Червоною Армією Закарпаття. Такою була епоха... І хоча поруч крутилися страшні жорна сталінщини, душа художників багата теплих, оптимістичних кольорів, не усвідомлюючи, що й нині мелеться не їхнє мливо. Але це вже тема для іншої розмови...

Василь ВОВЧОК

І Василеві Вовчкові, нашому сучаснику, не хочеться малювати сумні реалії, які свідчать швидше про суспільні антагонізми, аніж про гармонійний поступ в осягненні вікової таїни буття. Вирубані праліси на рідних бистрянських обширах спустошують душу, висушують криницю його серця. Чорна габа тотальних повеней зриває високі світлі мости його надії і віри! Як тут бути художникові, як залишатися правдивим і водночас дарувати людям ту сонячну, себто духовну енергію, без якої їм не вижити у нинішньому апокаліптичному світі? Нема прямої й однозначної відповіді на це запитання. Кожен з митців, залежно від міри таланту, вділеної Всевишнім, протоптує крізь нетрі житейських умовностей свою творчу стежину. Щодо Василя Вовчка, то він і нині намагається залишатися самим собою – тверезим поціновувачем мистецьких, власних і чужих, набутків. "Прагну зобразити світ, який бачу...", – любить повторювати *він*, не розтлумачуючи нюанси сказаного. Але й чи потрібні тут слова, коли вже за всіх давно виповів істину незрівнянний Екзюпері: "Бачить тільки серце..." Тому на полотнах Василя Вовчка, а працює він у жанрах пейзажу, натюрморту, портрету, поки що буяє, наче на останньому

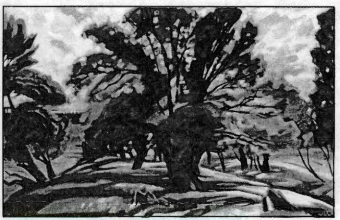
ПОЛОНИНА РІВНА. Полотно, олія. 2002 р.

ОСІННІЙ БУКЕТ. Полотно, олія. 1997 р.

МОЗАЇКА ОСЕНІ. Полотно, олія. 1998 р.

ДЗВІНКЕ ЛІТО. Полотно, олія. 2001 р.

подисі, борючись за виживання, наш грішний, але створений Богом світ! Художник малює його з любов'ю, не жаліючи фарб і душевного тепла. Це його колиска, його Едем, спотворений прикрими обставинами...

Найбільше він боїться – не бути собою. Адже для істинного митця – це неспасенний гріх. Розкошуючи у кольорах, він кохається на абстрактних світлосплетіннях, які у "зібраному", так би мовити, вигляді творять цілком реальну картину. Трапляється, у його роботах зримо проступає декор, що роднить його із вже згадуваним вище Е.Контратовичем. Все це – результат притаманної творчій манері В.Вовчка ознаки: занурюватися у первісні глибини зображуваної фактури. Скажімо, трава для нього – не лише тотальні кольорові площини, це незбагненний дивовижний світ, який йому за допомоги пензля хочеться розгадати: де беруть початок напоєні живлющою снагою зела, що відбиваються у темному дзеркалі плеса підземної ріки, коли пробудиться закутана у пухкий вологий грунт сонна насінника? Не раз – не два, стоячи перед зарамованим Вовчковим буйноквіттям, хотілося авторові цих рядків простягнути руку і зірвати косицю свого дитинства. Зупинявся, бо то ще один тяжкий гріх – нівечити красу...

Але художник зраджує в собі митця, коли довколишній світ перестає йому бути цікавим. Не легко, однак, спізнавати повсякденну логіку світу сього! Поволоку байдужості з уражених зіниць слід змивати вранішньою цілющою росою, зібраною спраглим серцем до сходу сонця. Істина, яка відома далеко не всім, особливо тим, які з дня у день товчуться на порепаному міському асфальті. В.Вовчок на побачення з Нижнім Бистрим вибирається, відкладаючи найактуальніші, здавалось би, справи. І рідне село віддячує йому, як тільки може. Найчастіше воно любить дарувати йому фантастичні (іншого слова тут не підібрати) каміні: на їх відшліфованих площинах – застигла палітра тисячоліть. А які там сюжети, яка кольорова гама! Бери, художнику, користуйся, осмислюй таїну рідної землі!.. А нещодавно, наче ще один глибокий, чи то пак високий символ, подарував йому Нижній Бистрий крило неземного птаха – букову тріску... як тільки вилетіла така з-під лісорубської сокири? Кілька днів не знав спокою: що хотіла йому виповісти цією знахідкою покривджена людиною природа?!

Ось так і ходить він по рідній землі, залюблений, задивлений у неї, на порозі нових творчих осягнень, наступної своєї іпостасі, у якій подивує світ. А за ним, наче жовтодзьобі курчата, ходять назирці вихованці, дослухаючись наставникового: "Не наступати на квітку!". Чого в тих словах більше – застережливої любові, чи чогось іншого? – нехай теж визначить всеперемагаючий чосоплин...

Художник, у якого вагомі творчі здобутки, промовиста малярська перспектива... Нехай Тобі щастить, друже Василю!

Продовження творчого вернісажу В.Вовчка дивіться на 3-4 сторінках обкладинки.

ЗАДИВИЛАСЬ В РІЧКУ ОСІНЬ... Полотно, олія. 2000 р.

ІМПРЕСІОНІСТИЧНИЙ РАНОК. Картон, олія. 2000 р.

ГРАФІКА ОСЕНІ. Полотно, олія. 1998 р.

ЗМІСТ

	Стор.
ГАМОР Ф., Волощук І. Німецький досвід сталого розвитку	2
ТОМЕНЮК Г. Той Рахів піднебесний...	6
БІЛАК С. Проблеми Закарпаття у світлі міжнародних наукових конференцій	7
МАХАНЕЦЬ І., СУХАРЮК Д. Етичні мотиви у формуванні екологічної культури	17
ГЕТЬМАН В. Курортна галузь на теренах Карпат	20
ЛЕМКО І., КИРЛИЧ Л., ЛЕМКО О., ГАЙСАК М. Лікувальне використання мінеральних вод	26
ЛЕМКО І. Термальні води... у точці замерзання	28
ЧЕРЕПАНЯ В. Подвійне дно ужгородських нарзанів. Святим розсолом скроплена Мукачівщина... Солянi глибини й курортні обшири Солотвина	29
БЕДЗІР В. Реалії туристичної мрії	33
СЕНИНЕЦЬ О. Екзоти "Зачарованої долини"	36
ПЕЧЕР І., КАПЛУНОВСЬКИЙ П. Ліси Іспанії	38
ВОЛОЩУК М. Сяйво червоної рути	41
КОМЕНДАР В., ПЕКАР М. Степові релікти у ... Закарпатті	42
БАБИДОРИЧ М. Біологічний захист рослин	45
ТАТАРИНОВ К. Бездумно забуті	46
ТУРЯНИН І., ТУРЯНИН Я. Біологія і сучасний стан зайця-русака (lepus europaeus pall) в Закарпатській області	49
ПЕТРОВСЬКИЙ А. Енергетичне забезпечення регіону	52
ХЛАНТА І. "З малого зерняти буде велике дерево"	64
БЕДЕЙ М. Дідусеві прогнози	79
КУРТАНИЧ П. У колисці Тур'і та Ужа	82
СЕНЬКО І. Келечинські оповіді	90
КОБАЛЬ Т. Сарабанда дощу	94
ХОДАНИЧ П. Тінь межового хреста	95
КУХТА В. Намалюй мені епоху...	101

CONTENTS

HAMOR F.,VOLOSCHUK I. The German experience of the permanent development	2
TOMENYUK H. Rakhiv that is right under the skies *On ecological problems of Rakhiv*	6
BILAK S. Problems of Transcarpathia in the light of international conferences *International scientific conferences "The influence of destructive and mudsliding processes on engineering networks functioning" and "The resources of natural waters in the Carpathian region"(Uzhhorod- Lviv).*	7
MAHANETS I., SUHARYUK D. Ethical motives in forming the ecological culture	17
HETMAN B. The recreational branch of the Carpathians	20
LEMKO I., KYRLYCH L., LEMKO O., HAISAK M. Medical usage of mineral waters in Transcarpathia	26
LEMKO I.Thermal waters are at the point of freezing *The condition of recreational usage of Transcarpathian thermal waters.*	28
CHEREPANYA V. Double bottom of the Uzhhorod's Narzans. Mukachevo district is sprinkled by 'the holy brine'. Salt depths and recreational widths of Solotvyna *The analysis of recreational opportunities in Transcarpathia.*	29
BEDZIR V. The realities of the tourist dream *Domestic and international tourism in Transcarpathia.*	33
SENYNETS O. Exotic plants of "The Charming valley" *Irshava district in Transcarpathia is an object of the tourist interests.*	36
PECHER I., KAPLUNOVSKY P. Woods of Spain	38
VOLOSCHUK M. The radiance of the 'red ruta' *Rhododendron*	41
KOMENDAR V., PEKAR M. The steppe relics in … Transcarpathia	42

BABYDORYCH M. Biological protection of the plants 45
TATARYNOV K. Unthinkably forgotten
About series of vanished animals (aurochs and wild horse) and their revival. 46
TURYANYN I., TURYANYN Ya. Biology and contemporary condition of the grey hare in Transcarpathia 49
PETROVSKY A. Power provision of the region
Transcarpathia serves as an example. 52
HLANTA I. " The big tree will grow from the small grain"
Interinfluence between man and nature in folk faith. 64
BEDEY M. Grandfather's forecasts
Folk signs about the weather. 79
KURTANYCH P. In the cradle of two rivers: Uzh and Turya
Toponymic legends of the villages of Uzh and Turya valleys. 82
SENKO I.Kelechin's folk stories
Folklore. 90
KOBAL T. Rain music
Poetry on the soul of man and nature. 94
HODANYCH P. The shadow of the boundary cross
The essay on anthropologeneous man's activity 95
KUHTA V. Describe me the epoch
A story about the creative work of Vasyl Vovchok, a member of the National Union of Artists of Ukraine. 101

На 1–2 стор. обкладинки та кольорових вкладках використано фотоілюстрації В.ПЕСЛЯКА та І.ШЕЛЕВЕРА.

На 3–4 стор. обкладинки див. творчі роботи члена Національної Спілки художників України В. ВОВЧКА. 3 стор.: 1. Костринська осінь. Полотно, олія, 2002 р. 2. Бистра вода. Полотно, олія. 1997 р. 3. Осінній букет. Полотно, олія. 2000 р. 4. Трави дитинства. Полотно, олія. 1998 р. 5. Квіткове сузір'я. Полотно, олія. 2000 р. 6. Ворота травня. Полотно, олія. 2000 р. 4 стор.: 1. Замок графа Шенборна. Полотно, олія. 2001 р. 2. Мої гори. Полотно, олія. 1998 р.

№№ 1–2 за 2002 р. журналу "Зелені Карпати" надруковано за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради (голова – Микола АНДРУСЬ).
Magazines No. 1 and No. 2 "Zeleni Karpaty" are printed under the financial support of Mykola ANDRUS – the head of the Transcarpathian regional council.

Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей наукового характеру обов'язкове резюме англійською мовою.

Здано до друку 10.05.2002. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум.друк.арк. 30,5. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine "Zeleni Karpaty" ("The Green Carpathians"), 2002, № 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F.Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco St., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publisching Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

